

ԱՅՍ ԹԻՒՈՎ ԿԱՐԴԱԼ՝

ԻՆՉ ԵՊԱՏԱԿ ԿԸ ՇԵՏԱՊԵՂԵՆ	Էջ 2
ԵՐԵՆ ԶԱՐԲԱՐԿՆԵՑ ՎԱՊԸ ՈՒՋ ԿԸ ԼԻՆԻ	Էջ 3
ԺԱՍՆԱԿԸ Է ԼԱՅՆԱՆՈՂ ԵՒ ՇԵՏԱՏԵՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴԵՐ ՌԻԵՆԱՆՈՒ	Էջ 4
ԼԻԲԵՆԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՇՏՆԵՐ ԵՒ ԶՈՐԱՅՆԵՆՈՒ	Էջ 5
«ՔՐՏԱԿԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳ»Ը ԳԵՊԻ ՈՐԻ	Էջ 6
ԼԻԲԵՆԱՆԻ ՔՐՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ...	Էջ 7
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԻՄԱՅՈՒԹԻՒՆԸ...	Էջ 8
ՄՈՍԿՈՒՄՅՈՒ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒՄՍ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ	Էջ 9
ՇԱՅՆ ՌԵԹԵՈՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ	Էջ 10

ԸՍՏ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ՝ ԲԱՆԱԿԻՆ ԿԱՌՈՅՑԸ, ՎՅՈՒՄԱԿԱՆ ՅԱՐԱՔԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՊԵՏՔ Է ՎՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ԸԼԼԱՆ ԱՌԿԱՅ ՄՊԱՌՆԱԼԻՔԻՆ

Թուրք-ատրպեյնական բանակի սպանալիքը կանխելու համար Հայկական բանակի կառույցը, հայ ռուսական յարաբերությունները պետք է համապատասխան ըլլան առկայ սպանալիքին, յայտնած է ՀՀ Պաշտպանության նախարար Վա-

ղարչակ Յարությանն է՝ Մարտ 24-ին ԱԺ-ի մեջ կառավարության անդամներու հետ հարցում-պատասխանի ընթացքին՝ անդրադառնալով երեսփոխան Յարությանի Բաբայանի (ԼՀԿ)՝ բանակի բարեկարգումներու մասին հարցումին:

(Ծար.ը տեսնել էջ 15)

ԵՌԻՆԵՍՔՈՒ ՎՅՈՒՄԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԸ ՊԱՏՄԱՊԱՐՏԱԾ Է ԱՏՐՊԵՅՃԱՆԻ ԿՈՂՄԵ ՄԵՆԱԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑ ԻՈՅ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

Ատրպեյնանի իշխանությունները, 2020 ի պատերազմին բռնագրաւելէ ետք Արցախի Հաղորդի շրջանը, հիմնադրուած վերացուած են Մեխակաւանի հայկական Չորաւոր Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին: Եկեղեցւոյ հետքերով գալիս է բրիտանական BBC ի նկարահանող խումբը:

(Ծար.ը տեսնել էջ 14)

ԱՐՑԱԽԻ ՄԵՋ ՅԵՏ-ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՌԱՍՏԵԱԿԻՆ ԱՌԱԲԵԼ ՔԱՆ 330 ՄՆՈՒՆԴԵՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Արցախի մէջ յետ-պատերազմի 3 ամիսներուն՝ Գեկտեմբեր 2020-էն մինչեւ այս տարուան Փետրուար արշանագրուած են ընդհանուր առմամբ 332 ծնունդներ:

(Ծար.ը տեսնել էջ 15)

ՆԱԽԿԻՆ ՆԱԽԱԳԱՅՆԵՐՈՒ ՎՅՈՒՄՊՈՒՄ

Հայաստանի եւ Արցախի նախկին նախագահները ունեցան հանդիպում մը: Այսպէս, Հայաստանի առաջին նախագահ Լ.Էրոն ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ, երկրորդ նախագահ Ռոպերթ Քոչարեան, երրորդ նախագահ Սերժ Սարգսեան, ինչպէս նաեւ Արցախի նախկին նախագահներ Արքատի Ղուկասեան եւ Բակո Սահակեան քննարկեցին յետ-

պատերազմեան շրջանին ստեղծուած իրավիճակը: Նախագահ Լ.Էրոն ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ գրասենեակը տեղեկացուց, որ օրակարգի վրայ կեղծ են ապագայ հաւանական վարձարկումներուն վերաբերեալ շարք մը հարցեր, նաեւ Արցախի մէջ յետ-պատերազմեան շրջանին ստեղծուած իրավիճակը:

Հարկ է նշել, որ նման յեւաչափով տեսակցութիւն մը Արցախի վերջին պատերազմի օրերուն ալ տեղի ունեցած էր եւ այդ կապակցութեամբ դարձեալ հանրային կարծիքին տեղեկութիւն փոխանցուած էր նախագահ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԻ գրասենեակին կողմէ:

Երեկուան հանդիպման շուրջ տեղեկութիւններ փոխանցեց նաեւ նախագահ Սերժ Սարգսեանի գրասենեակը: «Թէ՛ Արցախի վերջին պատերազմի ընթացքին եւ թէ յետպատերազմեան ժամանակաշրջանին Արցախի եւ Հայաստանի կենսական խընդիրներուն վերաբերեալ առաջնահերթութիւնները կը ստեղծեն նման յեւաչափով պարբերական քննարկումներու հրամայական», նշուած է նախագահ Սարգսեանի գրասենեակին կողմէ հրապարակուած հաղորդագրութեան մէջ:

ՏՐԱՆՍԿԱՆ ԿԸ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԻ ԱՍՏՈՒՄՆ ՕՐԵՐՈՒՆ ԶԻՐԵԿԱՆԵՆՈՒ ԶՐՕՍԱՆԵՐՁԻՎԵՐԸ ... ԵՒ ԱՐԴԵՆ ԿԸ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԻ ԶՈՐՈՆԱ ՎԻՐԻՄՈՎ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼ ԻՐ ԱՐԺԵՆԵՐԸ ... ՍԿՍԵԼՈՎ ԼՈՒՎՐԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՄՈՆԱ ԼԻՄԱՅԵՆ

ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ ՌԻՆՏԻ ՕՐ

Հայոց աշխարհի երկրորդ լուսաւորիչին՝ Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորիչ Հայրապետին սուկալի չարչարանքներուն եւ Խոր Վիրապ մուտքի տօնը, որ

Անթիլիասի Ուխտի Օրն է, Մայրավանքի համաձայն Մայր Տաճարին մէջ նշուեցաւ Կիրակի, 21 Մարտ 2021-ին, նախագահութեամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Ս. Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետին:

Յիշեալ տօնին ասանդութեան համաձայն, հաւատացեալներ տօնին նախօրէին Մայրավանքին մէջ գիշերելով՝ իրենց աղօթքներով եւ ուխտով կը պարուրեն Մայր Տաճարը, իսկ Կիրակի օրուան Պատարագին, անոնք կը մասնակցին սուրբին Աջով գլխաւորուած Հայրապետական թափօրին ու ապա՝ ջրօրինքի արարողութեան: Այս տարի, դժբախտաբար, պակասեց համաճարակին պատճառով, հաւատացեալներ չգիշերեցին Մայր Տաճարին մէջ, ինչպէս նաեւ սուրբին Աջով Հայրապետական թափօրը տեղի չունեցաւ, սակայն տօնը իր պատգամը չվաւցաւ հաւատացեալ ժողովուրդին:

Արդարեւ, Անթիլիասի Ուխտի օրուան առիթով Ս. եւ Անմահ Պատարագը մատուցեց եւ յաւուր պատշաճի քարոզեց Գերշ. Տ. Ծահան Արք. Սարգիսեան: Իբրեւ բնաբան առնելով «Յիշեցէ՛ք չեր առաջնորդները...» (Եբր 13.7), սրբազանը անդրադարձաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի բազմաշարչար կեանքն ու առաքելութիւնը «յիշելու», անոր հաւատքի վկայութեան «նայելու» եւ անոր լուսաւոր հաւատքին «հետեւելու» անհրաժեշտութեան եւ այժմեականութեան: Յիշել վանոնք եւ նայիլ անոնց կը նշանակէ նոյնանալ անոնց հետ: Սրբա-

(Ծար.ը տեսնել էջ 14)

ԹԵՔԵԼԱՆ ՄԻՋ. ՎԱՐՃԱՐԱՆԵՆ ՆԵՐՍ ՍԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՕԺԱՆՂԱԿՈՒԹԻՒՆ

Լիբանանի մէջ գոյութիւն ունեցող համատարած անգործութիւնը, տնտեսական տագնապն ու լիբանանեան թղթակալի սրբնայ արժեւորումը, ակամայ իրենց բացասական անդրադարձը ունեցած են հասարակութեան վրայ:

Հինգշաբթի 11 Մարտին, հրաժարեալ երեսփոխանուհի Փոլա Շագուպեանի կողմէ հիմնադրուած ՏՄՏՍ #Dafa արշաւը հերթական անգամ իր անվերապահ աջակցութիւնը յայտնելով կարիքատուր հայ ընտանիքներուն, Վահան Թեքեան վարժարանի շրջափակէն ներս հարիւրաւոր պարենային ծրարներ տրամադրեց ժողովուրդին, անոր կենսական ընթացիկ հոգերը մասամբ ապահովելու մարդասիրական մղումով:

Խմբագրական

Ի՞ՆՉ ՆՊԱՏԱԿ ԿԸ ՀԵՏԱՊՆԴԵՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՀԵՐԹ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Անկախ Հայաստանը իր գոյատևման ի վեր կը դիմագրաւ իր պատմութեան ամենէն ծանր հանգրուանը: Արդարեւ, քաղաքական տագնապի մէջ կը գտնուի Հայաստանը, եւ բոլոր պարտաւորներու նման ինքնահալածման գալարումներուն մատնուած է ան: Պատմութիւնը կը կրկնուի ասացուածքը կրկին հարուածած է պարտեալ ու վիրատու հայ զանգուածները:

Եղեռնը չէինք նախատեսած որպէսզի պատրաստուիինք ու պաշտպանուինք անոր դէմ. սակայն երբ հարուածեց ան մեր ժողովուրդը՝ մենք մատնուած էինք հաւաքական շուարումի: Մեր անգործութիւնը բուրքին գործութեան դիմաց – ներմուծով մը մեր գալորտը թափանցեց մեր ժողովուրդի հոգեբանութեան մէջ – եւ փոխանակ վերականգնումի սահմանելու մեր ոյժերը, զանոնք լարեցի եւ արձակեցի իրարու դէմ:

Տակաւին չէ կատարուած հոգեբանական հաշուեյարդարը յետեղեռնեան ներքին պայքարներուն, կուսակցական հակամարտութիւններուն եւ եղբայրասպան կռիւներուն: Որովհետեւ, բուրքը ոչ միայն գրաւած էր մեր պատմական հողն ու անճիտած ամբողջ սերունդ մը, այլ մնացողներուն ալ տուած էր հոգեբանական հարուածը ինքնանուաստացումի, պարտութեան ամօթի եւ հորիզոնի մթազնումի:

Այսօր Հայաստանի ժողովուրդը մատնուած է միեւնոյն հոգեվիճակին՝ պատերազմի պարտութեան, հողային կորուստի եւ մարդկային ահաւոր զոհերու հետեւանքով: Ոեւէ ատենէ աւելի սրուած է Հայաստանի ներքին կեանքը, բեռեւացուած է բնակչութիւնը, եւ քաղաքական ոյժերը – գրեթէ մոռցած բուրքին այս նոր հարուածը – գալորտը լարած են իրարու դէմ, ստեղծելով քաղաքական տագնապ մը, որուն ելքը կը դժուարանալ գտնել ազգովին:

Նման պայմաններու ներքեւ տարրական ողջախոհութիւնը պիտի թելադրէր մեր ժողովուրդին համախմբել իր բոլոր ոյժերը, ի մի բերել իր բոլոր քաղաքական տաղանդները եւ լծուիլ երկիրը վերականգնելու անյետաձգելի գործին:

Սակայն, բոլոր այդ հրամայականներուն դիմաց մեր ժողովուրդի հաւաքական իմաստութիւնը յանգած է այն եզրակացութեան որ տագնապին լուծումը, մեր ազգի փրկութիւնը, մեր ապագան կախուած են արտաքին ընտրութիւններէն, եւ պատակտուած ոյժերով, ահաւասիկ խօշարշաւ կը դիմենք դէպի փրկութեան այդ լաստը, այն խաբուսիկ երազը որ ոչինչ կը խոստանայ մեզի:

Թէեւ ընտրութեան կայացման որոշումներն ու ծանուցումը պէտք է կատարուած ըլլային Ընտրական Կեդրոնական Յանձնաժողովին կողմէ, սակայն վարչապետ Նիկոլ Փաշինեանի դիմատետրին մէջ կատարուած նշում մը բաւարար նկատուեցաւ պատրաստուելու Յունիս 20ի արտաքին ընտրութեան:

Երբ տարերային պոռթկումով հրապարակ իջած էր Հայրենիքի Փրկութեան Ծարժումը պահանջելով Փաշինեանի հրաժարականը եւ ժամանակատու անցման կառավարութեան մը կազմութիւնը, նախկին վարչապետ Վազգէն Մանուկեանի գլխաւորութեամբ՝ պահ մը սահմուկած էին վարչապետն ու «Իմ քայլական»ներու խմբակը: Հետեւաբար յայտարարեցին որ հանրութեան մօտ պահանջ չկար արտաքին ընտրութեան:

Սակայն, քանի Հայրենիքի Փրկութեան Ծարժումը ճանաչուած էր առանց քաղաքական համակարգումի՝ 17 կուսակցութեանց միջեւ անորոշութիւններ եւ թուրքիւններ գոյութիւն ունէին, զորս կարելի էր հեշտօր օգտագործել:

Նախ խորհրդարանական անողնայար ընդդիմութիւնը Լուսաւոր Հայաստանի չէր մասնակցած ընդդիմութեան շարժումին: Անոր ղեկավարը՝ Էտնոն Մարութեան ծանոյց որ իր խմբաւորումը ռեւէ պայմանի տակ պատրաստ էր մասնակցելու ընտրութեան: Արդէն 2018ի ընտրութեան ընթացքին ալ Լուսաւորը Ազգային Ժողով մտաւ Փաշինեանի փէշերէն կախուած՝ հաւատարիմ ընդդիմադիրի դերը կատարելու:

Միս ընդդիմադիր խմբաւորումը Ազգային Ժողովին մէջ Գագիկ Ծառուկեանի Բարգաւաճ Հայաստանն էր, որ միացած էր Ազգային Փրկութեան շարժումին, մէկ ոտքը պահելով հանդերձ իշխանական տիրոյթի մէջ: Ծառուկեանի յատուկ քաղաքական հեղեղելութիւնը այս անգամ եւս դրսեւորուեցաւ, երբ ան որոշեց հեռանալ ընդդիմութեանէն եւ առանձինն մասնակցիլ ընտրութեան: Գուցէ այդ լքումը պատճառ հանդիսացաւ որ Արթուր Վանեցեանի «Հայրենիք» կուսակցութիւնը եւս հեռանայ Փրկութեան Ծարժումէն: Թէեւ այս խումբը հաւանականութիւն չունի առանձինն խորհրդարան մտնելու, սակայն Բարգաւաճի հետ դաշինքի մէջ մտնելով կրնայ աւելցնել իր հաւանականութիւնները:

Երբ իշխող կողմը նշմարեց որ այս հեռացումներով սկսած է տկարանալ Փրկութեան ընդդիմադիր շարժումը՝ յանկարծ նկատեց որ «հանրութիւնը» փոխած էր իր տրամադրութիւնները եւ վերստին որոշեց կայացնել արտաքին ընտրութիւնները:

Փրկութեան Ծարժումին մէջ մնացին ՀՅԴ-ն եւ նախկին իշխանութեանց

շուքերը՝ Սերժ Սարգսեանի Հանրապետականը եւ Ռուպերտ Քոչարեանի համակիր ոյժերը: Թէեւ Քոչարեան տակաւին չէր ալ յստակացուցած թէ կ'ուզէր առանձին մասնակցիլ ընտրութեան թէ միանալով Փրկութեան Ծարժումին:

Բաղրամեան փողոցի վրաններուն տեղափոխութիւնը դէպի Դեմիքրեան փողոց, աւելի համեստ պայմաններով, արդէն ազդանշանը հանդիսացաւ Վազգէն Մանուկեանի Ծարժման տկարացման: Թէեւ Մանուկեան կը յայտարարէ թէ կը մերժէ մասնակցիլ ընտրութեանց այնքան ատեն որ անոնք կը կազմակերպուին Փաշինեանի վարչակազմին կողմէ, քանի անոնք պիտի կրնան օգտագործել պետութեան լծակները:

Երբ քաղաքական դաշտը սկսաւ պատրաստուիլ արտաքին ընտրութեանց՝ կը մնային երկու ընթացակարգային խնդիրներ: Առաջինը արտաքին դրութիւնն էր որ հռչակուած էր պատերազմի օրերուն եւ Ազգային Ժողովը որոշեց վերացնել զայն. իսկ երկրորդը՝ ընտրական օրինագիրքն էր. ցարդ ի գորտ էր ռէյթինկային (վարկանիշային) դրութիւնը. այնպէս կը թուի թէ ընդդիմութիւնն ու իշխանութիւնն տրամադիր են որդեգրելու համամասնական դրութիւնը:

Քաղաքական անկայուն վիճակը թոյլատու չէ վստահելի ընտրութիւններ կայացնելու. սակայն Փաշինեան կը յուսայ այդ կայունութիւնը ապահովել ընտրութեամբ: Ան զինուորական հսկայ ջոկատով մը պաշտպանուած ման կու գայ երկրին մէջ, հաւատարմով որ մեծ վտանգ մը կը սպառնայ իր կեանքին: Արդէն երբ երկրի առաջին նախագահը՝ Լեւոն Տէր Պետրոսեան պահանջեց Փաշինեանի հրաժարականը, առաջարկեց նաեւ որ Ազգային Ժողովը երաշխատէր վարչապետին ֆիզիքական ապահովութիւնը:

Վարչապետին հեղինակութիւնը ոչ միայն խախտած է ժողովուրդին մօտ, այլ նաեւ պետական կառոյցներուն մէջ: Արտաքին ճակատի վրայ վարչապետն ու իր կառավարութիւնը քաղաքական հանդիսատեսներ են, երբ Թորքիա եւ Ռուսաստան կը տնօրինեն ամէն բան ի շահ Ատրայէճանի. անոնք տէրն են Արցախի ճակատագրին եւ քիչ կը մնայ որ Միւնիքի քարտէսն ալ անոնք գծեն առանց Երեւանի մասնակցութեան ու հաւանութեան:

Ներքին ճակատի վրայ վարչապետը պաշտօնէ կ'արձակէ բանակի գերագոյն հրամանատար Օնիկ Գասպարեանը, որ 40 հոգինոց սպայախումբով մը պահանջած էր իր հրաժարականը: Վարչապետը Գասպարեանը կը փոխարինէ Արտաշ Դաթեանով՝ սակայն, վարչական դատարանը անվաւեր կը նկատ վարչապետին հրամայականը եւ Գասպարեանը կը վերադարձնէ իր պաշտօնին:

Միս կողմէ կը շարունակուէր բեմադրութիւնը Ռուպերտ Քոչարեանի դատավարութեան, գրգռելու համար Մոսկուայի դիրազգացութիւնները եւ սիրտ պաղշտկեցնելու կարգ մը թաւշային շրջանակներէ ներս. սովորական պայմաններու ներքեւ գուցէ պէտք էր համարատուութիւն մը կատարէր Քոչարեան 2008 Մարտի մէկի խնդրով, ուր նաեւ պատասխանատուութիւն ունին Փաշինեանն ու Տէր Պետրոսեանը, զանգուածը ծայրայեղութեան մղելով:

Սակայն, երբ այսօր տակաւին չէ չորցած 5000 երիտասարդներու թափած արիւնը՝ դատավարութիւնը շարունակելը պիտի հանդիսանար հանրութեան ուշադրութիւնը շեղել օրուան հրատապ խնդիրներէն հեռու:

Այս հարցին մէջ եւս Սահմանադրական դատարանը երկիրը բերաւ հանգուցալուծման հանգրուանին, պատժական օրինագիրքի 301.ա յօդուածը հակասութեան մէջ գտնելով սահմանադրութեան 78րդ եւ 79րդ յօդուածներուն հետ:

Այս վճիռները կու գան աւելի եւս վարկազրկելու արդէն հեղինակութիւնը կորսնցուցած իշխանութիւնը:

Քաղաքական հրապարակը բաւական բազմաբղէտ է, հակասական եւ աղմկալի: Հանրութիւնը մեծ մասամբ անտարբեր է ընտրութեանց նկատմամբ, որովհետեւ տարուած է իր սեփական խնդիրներով եւ գիտակից է որ այդ խնդիրներուն լուծումը պիտի չբխի ընտրութիւններէն եւ ոչ ալ իշխող ոյժի խոստումներէն: Որոշ հարցախոյզներ կը պարզեն որ քուէարկողներուն հազիւ 40 տոկոսն է որ պատրաստ է մասնակցելու ընտրութեան: Այս իրավիճակը ձեռնադրու է օրուան իշխանութեան, որ այս պարագային հաւանական է որ կարենայ ապահովել առաւելագոյն քուէները:

Այս հանգրուանին Հայաստանի բնակչութեան շահերուն համապատասխան չէ ռեւէ կողմի ընտրական յաղթանակը, որովհետեւ յաղթող կողմին միակ նպատակը պիտի ըլլայ ջախջախել հակառակորդը: Մինչդէռ Հայաստանի համար միակ ելքը ողջախոհութեան յաղթանակն է որ կրնայ միայն ապահովուիլ բոլոր կողմերու գործակցութեամբ: Անհրաժեշտ երազ մը որ անկարելի կը թուի այսօրուան բեռեւացման պայմաններուն տակ:

Հակառակ որ ընտրարշաւի համար նախատեսուած է միայն 12 օր, սակայն Փաշինեան, օգտագործելով պետական լծակները, սկսած է ընտրարշաւի, այցելելով շրջանները:

(Շար.ը տեսնել էջ 14)

Պատասխանատու խմբագիր՝	Երուանդ Ազատեան (Տիւրքոյթ)
Գործադիր խմբագիր՝	Յակոբ Վարդիվառեան (Նիւ Զըրզի)
Խմբագրական Կազմ	
Տոբթ. Յարութիւն Արզումանեան	(Մոնթրէալ)
Յակոբ Աւետիքեան	(Երեւան)
Պայծիկ Գալայեան	(Պէյրուք)
Զաւէն Գրիգորեան	(Վթեք)
Վաչէ Սեմերճեան	(Լոս Անճելըս)
Չասցէ	
Baikar Association Inc. 755 Mt. Auburn Street Watertown, MA 02472 U.S.A. E-mail: baikarweekly@gmail.com Tel: 1-201-406-9771 Fax: 1-201-661-8722	

Եթե չսխալվուենք՝ վաղը ուշ կը լինի

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ՍՈՒՐԷՆ Թ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ, ՓՐՈՖԵՍՈՐ

Իմ սերունդը, որ այսօր աագ է համարում, կեանքի կեսից աելին ապրել է խորհրդային համակարգում, այսօր մի տեսակ շփոթում է, վայրայած ու վարմացած այն ամենից ինչ կատարում է մեր երկրում: Չեմ ուզում այդ տարիների գովքն անել, կարօտախտով էլ չեմ տառապում: Պատմաբան եմ եւ գիտեմ բոլոր ցատտ կեոմանները, որոնք շատ անգամներ պատուհասել են մեզ, երբ Ռուսաստանը չի օգնել, «ուշացել է» մի քանի օր, խորհրդաոր նահանգներ իրականացրել, մեր հաշուին չեոքքերումներ ունեցել Պայքաններում կամ մեկ այլ տեղ: Սակայն ինչ թոյլ եմ տալիս նաեւ ենթադրել, թէ ինչպիսի արմատական փոփոխություն եւ անհաստատի չեոքքերումներ կ'ունենայինք այսօր, եթէ 1828 թուականին ամբողջ Արեւմտեան Հայաստանը եւս միանար Ռուսական կայսրութեանը ու թէկուզ ենթարկուեր ցարական դաժան շահագործման: Մեծ հարցական է նաեւ, որ եթէ դա տեղի ունենար, արդեօ՞ք հայ ժողովուրդը կը ցեղասպանուեր, արդեօ՞ք այսօր չէինք ունենայ 40-50 միլիոնանոց Հայաստան եւ ո՛վ կը լիներ գլխաոր խաղացողը Հարաային Կովկասում...

Ինչու յանկարծ մտաբերեցի Սորհրդային տարիները, երբ ամենուր իշխում էր ոռուսերենն ու ոռուսականությունը, երբ եթէ հրաշքով թոյլտուութիւն էինք ստանում (ինչ այն տրուեց մեծ դժուարութեամբ, ութ ամիս քաշքշուկից յետոյ եւ այն էլ երջանկայիշատակ ակադեմիկոս Լ. Սուրշուդեանի կողմիտ միջամտութիւնից յետոյ միայն) ազգային գրադարանի յատուկ ֆոնդից օգտուելու, ապա չտեսի նման յարձակում էինք հետապնդումների տարիներից հրաշքով պահպանում եւ մեզ հասած մտաորականների յուշերի վրայ, կանում դրանք, ժամանակի մամուլն էինք փորփորում եւ յետոյ միայն մեր թեմաները...Սրբ ֆիլմերում տեսնում էինք ապրանքալեցուն ու գոյնզգոյն լոյսերով պարդարում խանութները, երբ վարմանում էինք, որ փողոյները լուսաորում էին գովազդների լոյսերով, երբ հասարակ ջինսը պաշտամունքի առարկայ էր, երբ... գործում էին հապար ու մի սահմանափակումներ ու արգելանքներ, բայց իմ սերունդը ոչ միայն չէր ընկնում այդ ամենից, այլ ատամները սեղմած սպասում էր յարմար պահի: Սրբ այն եկաւ, միանգամից դուրս եկաւ ու պետութիւն վերստեղծեց, կուուեց ու յաղթեց: Յաղթեց 1991-1994 թուականներին, երբ հայերս գրեթէ առանց գեներալների եւ լիարժեք չեւաորում բանակի ստիպեցինք ապիկներին ճանաչել Արցախի փաստայի ինքնորոյնութիւնը եւ վիճադար խնդրել: Իսկ 2020-ին, երբ ունէինք աելի քան չորս տասնեակ գործող գեներալներով տարածաշրջանում ամենամարտունակ ճանաչում բանակը, պարտուեցինք ու «վերադարձինք» ոչ միայն գրաւեալ եօթ շրջանները, այլեւ թշնամուն նուիրեցինք Արցախի եօթանասունհինգ տոկոսը, մնացեալ Արցախը թողնելով «խաղաղապահ դաշնակցի» ողորմածութեանը: Իսկ ամենահետաքրքիրն այն է, որ պարտումս պետութեան մեջ բոլոր քաղաքական ուժերի համախմբման, բանակի վերականգնման ու մնացած հայրենիքի պաշտպանութեան մակարդակը բարձրացնելու փոխարեն, գրեթէ ոչինչ չի չեոնարկում պարտութեան պատճառների ու տեղ գտած դաւաճանական փաստերի բացայայտման, մեղաորներին պատասխանատուութեան ենթարկելու ուղղութեամբ:

Աելին այս դէպքում նոյնպէս շարունակում է սեւ-սպիտակ հակադրութիւնը: Մոռանալով երկրի առջեւ ծառայած հիմնախնդիրները՝ իշխանական թեւն իրար յաջորդող ուերանս-խոնարհում-վիջումներ է անում աջ ու չախ, իսկ ընդդիմադիր քաղաքական դաշտը լծում է պարտումս գեներալների հերոսացման ու վարչապետի վարկաբեկման-հրաժարականի պահանջներով: Ակամայ հարց է առաջանում. արդեօ՞ք ճակատը կազմալուծած ու պարտումս գեներալները երբ հերոսի կոչումներին են արժանանում, արժեհամակարգը չի արժեպրկում: Իսկ ամենացաւալին այն է, որ, ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ այդ շքերթը յայտնի ու անյայտ հայաստանեան բարեկամներով գլխաորում են օտարները: Իսկապէս «Ողբամ վրեպ հայ ժողովուրդ, զի թագաորդ մանուկ է», ողբամ, քանի որ երկուայ քոչուորների ծաղրուծանակի առարկան ենք դարձել: Լաւ, մի՞թէ հայ ժողովուրդն այնքան է ծերացել, որ այլեւս ՆՕՂՆՀՆՆԵՐ չի ծնելու:

Սակաժից դուրս է, որ գլխաոր շտաբը զինումս ուժերի ուղեղն է, «Իւրաքանչիւր երկրում ամենատեղեկացումս կառոյցներից մէկը: Յատկապէս Հայաստանի նման 30 տարի պատերազմական վիճակում գտնող երկրում՝ Շտաբն ունի աելի մեծ տեղեկատուական-վերլուծական հնարաորութիւններ, քան շատ այլ երկրներում, որոնք երբեք չեն գտնուել պատերազմում: Սե եթէ Պերագոյն հրամանատարութիւնը պահանջել է վարչապետի հրաժարականը, ուրեմն՝ նա վերջնականապէս աերել է եւ՝ բանակը, եւ՝ սպառապիութեան մատակարարումը, եւ՝ տնտեսութիւնն ընդհանրապէս ու վիրաորել է ամբողջ հայ ժողովրդի պատիւն ու արժանապատուութիւնը: Այսինքն՝ նրա հրաժարականի պահանջը՝ ունի շատ լուրջ հիմքեր եւ հիմնաորումներ: Նրանք ունեն օրոշակի տեղեկութիւն, որի հիման վրայ ներկայացրել են վարչապետի հրաժարականի պահանջը: «Նրանք պարտաոր չեն կիսուել այդ տեղեկութիւնը հասարակութեան հետ, ուղղակի մարդիկ պետք է գիտակցեն, որ եթէ Շտաբը մի քան պահանջում է՝ ապա հարցը հրատապ է եւ հիմնաորումս» (ՌԳ ՉՈՐԻ Գլխաոր հրամանատարութեան նախկին սպայ, ՉՈՐԻ գնդապետ, ռազմական փորձագետ Միխայիլ Սողարիոնոկ):

Բացի այդ, գրեթէ բոլոր զինհրամանատարները պնդում են, որ գերագոյն գլխաոր հրամանատարի կողմից պատերազմի ընթացքում զինումս ոյժերի ամբողջ համակարգը ղեկավարում էր անտանելի, մահացու եւ ուղղակի անտաղանդ կերպով: Ծառայութիւնից յատուկ հեռացում էին նրանք, ովքեր աելի մարտունակ էին, ովքեր սովորել էին Ռուսաստանի Գաշնութեան զինուորական ակադեմիաներում: Այսինքն՝ նա լրիւ դեմ է Ռուսաստանի հետ

դաշնին: Մինչեւ պատերազմը եւ դրանից յետոյ էլ չէին կազմակերպում ուսուորական զինավարժութիւններ, մարտավարական հնարքներ, այլ վրաղում էին միայն սրան-նրան դատելով: Գրա համար էլ ի վերջոյ այս ամենը յոգնեցրեց բանակին, որը համոզումս եմ, հայ ազգի ապահովութիւնը երաշխաորող ամենակարեւոր հիմնարկն է:

Իսկ ու՛ր է տանում եւ ինչի՞ կը յանգեցնի վարչապետ-գերագոյն Հրամանատարութիւնը այս առեակատումը: Հարց, որը փաստօրեն դարձել է վճռական ու անկիւնաքարային հետագայ վարզացումների գործում: Կարելի է ենթադրել, որ եթէ նախագահը չհաստատի վարչապետի օրոշումը, ապա նա էլ կը դիտարկուի որպէս յեղաշրջման կողմնակից եւ վարչախումբը կը պահանջի Հայաստանի նախագահի հրաժարականը: Իսկ ընդդիմադիրները կը պաշտպանեն նախագահին եւ դարձեալ կը պահանջեն վարչապետի հրաժարականը: Վարչապետն էլ կը յայտարարի, որ երկիրը չի ուզում տանել ցնցումներն եւ հրաժարուի իր ստորագրած օրոշումից: Բայց հապի թէ, քանի որ նա ուղղակի հետ չի կանգնում իր օրոշումներից: Տեսականօրեն հնարաոր է նաեւ, որ ՊՇ պետն ու Փաշինեանը հանդիպեն եւ մի յայտարարութեամբ շեշտեն, որ այլեւս գեներալիտետը չի պահանջում Փաշինեանի հրաժարականը եւ ճշգրիտ ժամկետներ նշեն արտահերթ ընտրութիւնների համար: Սա կը լինի ամենագերագուստի տարբերակը: Գատելով տարածաշրջանում գլխաոր խաղացողների «անհանգստութիւնից» կարող են նաեւ դրսից այլ սցենարներ էլ պարտադրուել, որոնց համաչայն Օ. Գասպարեանը հրաժարական տայ ու դրանով կը թօթափի իրեն պարտումս համարելու եւ վարչապետի օրոշումս հրաժարուելու ոչ հանելի բեռը: Սակայն այդ ամենով հանդերձ անվարան կարելի է պնդել, որ Հայաստանում հնարաոր չէ ոչ մի իշխանափոխութիւն՝ առանց արտաքին գործօնի, իսկ թէ Ռուսաստանում՝ Թուրքիայի հետ համատեղ ինչ կը ծրագրուի, դժուար է ասել: Մի քան միայն անվարան կարելի է պնդել, որ եթէ Օ. Գասպարեանը խոհեմ մարտավարութիւն ընտրի եւ յանուն երկրի ապահովութեան հրաժարական տայ, ապա իշխանութիւնն ու ընդդիմութիւնն իրար հանդէպ այնքան տաեղութեամբ են լցում, որ հապի թէ դրանով խնդիր փակուի: Ռազմական յեղաշրջումը Հայաստանում բացառում է, որովհետեւ մենք արդէն մանաւանդ արցախեան վերջին պատերազմից յետոյ գրեթէ կորցրել ենք մեր ինքնորոյնութեան վերջին դրսետրումները: Ուրեմն խնդրի կարգաորումը կախումս է աելի շատ արտագին գործօնից, մի հանգամանք, որը մատնանշում ենք ահաոր ցաւով եւ դառնութեամբ:

Այս վարզացումների յետնախորքի վրայ իմ կարծիքով ամենավտանգաոր իրողութիւնն այն է, որ երեսամայ մեր անկախութեան տարիներին Հայաստանի ներքին գործերին բացայայտ չխառնումս Թուրքիան նախագահի, արագործնախարարի եւ նոյնիսկ «Գործ գայեր» կազմակերպութեան առաջնորդի ամենաբարձր մակարդակներով յայտարարեց ու պարզ հասկարեց՝ իմ տարածքում էք բնակումս եւ չեպ ուղղակի խելօք պահեք, թէ չէ խիստ կը պատժուեք: Հասկանումս եմ, մենք բարեկամներ չենք եղել ու չենք էլ լինի, որ այդ տեսակ յայտարարութիւնները թէեւ միջազգային իրաւանորմերի կողմիտ ոտնահարումս է, բայց լինումս են: Այստեղ ամենավտանգաորն ու եղկելին այն էր, որ Հայաստանի իշխանութիւնները որեւէ կերպ չարձագանգեցին ու կարծես իրենց լուութեամբ պատժումս աշակերտի նման ընդունեցին դիտողութիւնը: Մնչափ վտանգաոր է նաեւ այն, որ մեր լրատուամիջոցներն էլ լաւ չպատկերացնելով այդ յայտարարութիւնների մեծ վտանգը՝ դրանք պարբերաբար կրկնելով մեր ականջների համար սովորական են դարձնում ու անուղղակի դրանց հետ հաշտուելու հոգեվիճակ չեւաորումս:

Սա լաւ եմ պատկերացումս, թէ ինչ վայնասուն կը բարձրացնեն, ինչ աղմուկ ու հապարատեսակ մեղադրանքներ կը հնչեցնեն ոռուսաֆոնները, եթէ այդպիսի յայտարարութիւններով հանդէս գային Ռուսաստանի բարձրաստիճան պաշտօնեաները: Ակամայ հարց է առաջանում՝ ի՞նչ է այս ամենն իրօք արեւմտամետ, տրոսապաշտ կամ որ նոյնն է՝ թուրքամետների սրտով է՛...: Այ հենց այստեղ է թաղումս շան գլուխը, հենց այս պատճառով յօղումս սկզբում ներկայացրի իմ սերնդակիցների մօտեցումները հիմնախնդրի վերաբերեալ: Իրականութեան դեմ չմեղանչելու համար ասեմ, որ ուշադիր հետեւեցի նաեւ ընդդիմադիրների ելոյթներին եւ ի մեծ ցաւ ինչ՝ նրանք եւս բացի թոուցիկ անդրադարձներից, ոչինչ էական չասեցին այս խնդրի մասին: Համոզումս եմ, որ խելօք ու լուռ անկիւնում կանգնած աշակերտին, այսինքն՝ Հայաստանին, այդ նոյն ոգով ու նախկին յայտարարութիւնների օրգանական շարունակութեան տեսքով դիմեց նաեւ Ալիեր: Վերջինս առանց որեւէ չեւականութեան, մատ թափահարելով եւ պատժի անթաքոյց սպառնալիքով մօտաորապէս հետեւեալը շեշտեց՝ եթէ Հայաստանը չհամաչայնի «մեր նախկին հող Չանգեպուրի» տարածքով միջանցք տրամադրելուն, ապա մենք կը ստիպենք նրան դա անելու: Պատերազմի յանցագործ Ալիերի «Հայաստանը չի կամենում միջանցք տրամադրել» արտայայտութիւնը թուումս է վերացական ինչ որ բան է, մինչդեռ՝ աելի օրոշակի ու միաժամանակ նենգ ակնարկ երբեւէ չի եղել: Սրանով պարզ ուրումսգծումս է իր եւ թուրքիայի առաջիկայ նկրտումները եւ դրանք իրբեւ օրինական հրամցնելու կեղծ հիմքերը...Այս ուր ենք գնում, Աստումս իմ... Իսկապէս Հայաստանն այսօր բունագրաւումս երկիր է, որի ղեկավարութիւնը հանդիսանումս է հաւաքագրածների ներկայացուցիչներ:

ԺԱՄԱՆԱԿՆ Է ԼԱՅՆԱԽՈՒՆՔ ԵՒ ՀԵՌԱՏԵՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐ ՈՒՆԵՆԱԿՈՒ

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ՐՆՁԱԿ Ա. ԶՀՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

Ի տես Հայաստանի մեջ այսօրուան փոթորկալից ելեւեջներուն, յատկապէ՛ս յետ 44-օրուան աղետալի պատերազմին, իւրաքանչիւր Հայու սիրտը անկանոնութեամբ եւ խոր մտահոգութեամբ է որ կը բաբախէ: Նախ, յարգանք բոլոր մեր նահատակ հերոս վիճակներուն ինչպէս նաեւ քաղաքացիներուն, որոնք Արցախի ապստամբութեան արդար պայքարի ճանապարհին անժամանակ եւ անարդարօրէն հեռացան մեզմէ:

Հակառակ անոր որ 1991 թուականէն ի վեր ունինք ազատ ու անկախ Հայրենիք մը, դժբախտաբար եւ ընդհանրապէս չունեցանք սիրուած ու յարգուած եւ ժողովուրդի վստահութիւնը շահած քաղաքական իմաստուն ղեկավարներ ու առաջնորդներ: Անշուշտ բացառութիւնները միշտ յարգելի են: Բայց ինչպէս կը կարգանք ու կը տեսնենք, անցնող երեք տասնամեակներու բոլոր իշխանութիւններն ալ բուն ընկալաւորութեան է որ կ'ենթարկուին ու անկասկած՝ անվստահութեան քուէի: Յաճախ մենք կ'մտախոյզ շուրջը դիրքերու մէջ երբ ցեխարչակումը տեղի կ'ունենայ այս կամ այն քաղաքական գործիչի կամ կուսակցութեան մը դէմ:

Վերջին 15 տարիներուն ականատես եղանք գերմանիոյ Ամժելա Մերգելի նման յարգուած, խոհեմ եւ պորտուր առաջնորդի մը, որ կարողացաւ յաջորդաբար ընտրուիլ 2005, 2009, 2013 եւ 2018 թուականներուն իր նոյն ղեկավար պաշտօնին եւ որ մեր նախանշը կը շարժէ ունենալու նման առաջնորդ մը: Անշուշտ որ շատեր պիտի ըսեն սխալ է քաղաքացի Հայաստանի նման նորածին պետութիւն մը ամենապարզ երկիրներէն մեկուն հետ: Կը հասկնամ: Բայց այստեղ քաղաքացիութիւնն ո՛չ իսկ կառավարման չեւիչի է որ կ'ակնարկեմ, այլ ժողովուրդին ղեպի իր անոր վստահութեան: Եթէ ժողովուրդը իր ղեկավարին չի վստահիր, մնացածը մոռցուլ է: Այս կը վերաբերի բոլոր տեսակի առաջնորդներուն: Ազգերու պատմութիւնը վկայ, որ շատ առաջնորդներ կու գան ու կ'երթան եւ քիչերն են որ յաւերժօրէն կը յիշուին: Այնպիսին էր նաեւ Անգլիոյ Վարչապետ՝ Մարկիթ Թաչչերը, որ յաճախ կը կոչէր «Երկաթեայ Տիկին»:

Ընդհ է որ եւ քաղաքագետ մը չեմ եւ ո՛չ ալ փափաքը ունիմ կեանքիս մնացեալ մասը անոր նուիրելու: Բայց մէկ բան յստակ է մտքիս մէջ որ քաղաքագետի մը (եւ կամ որեւէ ոլորտի առաջնորդի մը) ամենէն կարեւոր յատկութիւններէն է վստահութիւն ներշնչել իր ժողովուրդին, մնալ խօսքին տէրը եւ միշտ հեռու փտառութենէ (corruption): Երբ քաղաքական առաջնորդ մը իր խոստումները չի յարգեր, արդէն իսկ ինքզինքը անդունդ գլորած կ'ըլլայ եւ ղեկավար ըլլալէ կը դադրի:

Յիշենք օրինակ 2018-ին կարգ մը խոստումները, որոնք առատօրէն տրուեցան ամբոյսին -

- ա-Քաջալերել ներգաղթի (ո՛չ արտագաղթի) նոր շարժում մը,
- բ-Հայաստանի բնակչութիւնը չորս-հինգ միլիոնի բարձրացնել կարճ ժամանակահատուածի մը մէջ,
- գ-Արցախի հարցով որեւէ քայլ չառնել առանց ժողովուրդին հասանութեան ու քուէին,
- դ-Սոր պատերազմ նոր տարածքներ մեծախօսիկ եւ անտեղի յայտարարութիւնը,
- ե-Մեզի հետ ո՛չ որ ոյժի լեզուով չի կարող խօսիլ,
- զ-Հայոց բանակը Կովկասի ամենէն հզօր բանակն է,
- է-Պիտի ստեղծենք Հայաստանի ազատ, անկախ, երջանիկ ու հպարտ քաղաքացիներ եւլն.:

Չեմ գիտեր այսօր քանի՞ Հայ երջանիկ ու հպարտ կը կգայ ըլլալ Հայաստանի, Արցախի եւ կամ արտասահմանի մէջ:

Նպատակս քննադատել չէ մեր նորածին Հայաստանի անցեալի եւ ներկայի ղեկավարները, այլ պարզապէս սրտի ցաւով յիշեցնել այն ամենը որ լսեցինք: Ի՞նչ պետք կար չիրականացուելիք խոստումներ տալու մեր ժողովուրդին: Եւ որո՞ւ վրայ արդեօք մեր ղեկավարները իրենց յոյր դրին: Պատերազմի օրերու ընթացքին ո՞ր մէկ պետութիւնը եկաւ սպառնալ թշնամիին երբ մեր երկրի վարչապետը կը հաղորդակցէր չքսելու համար կը պաղատէր Եւրոպական կարգ մը պետութիւններուն եւ ՄՄՆ-ին օգնութեան հասցնելու: Ականջը խօսի Լուրիսեան Հայրիկ Կաթողիկոսին: Կրկին Ռուսն էր որ պատերազմը դադարեցուց եւ մեր ժողովուրդի պաշտպանութիւնը իր հսկողութեան ներքոյ առաւ, սիրենք թէ չսիրենք: Անշուշտ որ Ռուսն ալ իր քաղաքական շահերը ունէր այդ խաղին մէջ:

Այսօր մեր պատմական Արցախի 75 տոկոսը կորսնցնելէ վատ, կորսնցուցած ենք յաւիտեանս անդարձ ատելի քան 5000 թանկագին կեանքեր, որոնց ծնողները միխթարելը գրեթէ անհնար է: Ալ չեմ խօսիր այն հոգեբանական ցնցումին որուն ենթարկուեցաւ մեր ազգը թէ՛ Հայաստանի եւ Արցախի եւ թէ՛ արտասահմանի մէջ: Եւ ի վերայ այս ամենայնի լսել, թէ հապարներով Հայաստանաբնակներ պատրաստ են լքելու իրենց երկիրը ոչ մէկ յոյս ունենալով այլեւս իշխանութեան վրայ, մենք կ'մտախոյզ կը գտնենք յուսահատութեան գետնին՝ ուժաթափ եւ ուշաթափ: Վստահ եմ տակաւին երկար ժամանակ պիտի գրուի այս պատերազմին եւ անոր հետեւանքներուն մասին:

Ժամանակն է որ Հայաստանի մէջ ունենանք լայնախոհ ու հեռատես առաջնորդներ: Մեր քաղաքական գործիչները իրենց պատրաստութեան շրջանին անցնելու են նաեւ անպայման արեւմտեան աշխարհին, որպէսզի անոնց քաղաքական մտահորիզոնը ընդլայնի: Մի քանի տարի ապրելու եւ մարդուելու են դիւանագիտութեան մէջ նաեւ արեւմտեան երկրի մը մէջ, ներպտեալ Միացեալ Նահանգներու:

Պետք է նայինք այսօրուան աշխարհագրական քարտէսին եւ մեր շուրջը, ինչպէս երջանակալիշտակ Վազգէն Կաթողիկոս մէկ դասի պահուն մեզ սարկազնեւորուա քայքայանչեց: Իրատե՛ս պետք է ըլլալ: Այսօր շատ ատելի փոխաւած է աշխարհը եւ յոյժ յոյժ անակնկալներով: Ո՛չ որ մեր հայրենիքը պիտի պաշտպանէ եթէ ոչ մենք, մեր պոհողութեամբ, դիւանագիտութեամբ, իմաստութեամբ, լայնախոհութեամբ ու հեռատեսութեամբ: Անկասկած կարիքը կայ մեր բանակը պորայնելու եւ մեր պինձութեքը արդիականացնելու: Անոնց համար անշուշտ մեծագումար ներդրումներ կը պահանջուի: Միամտութիւն

թող չըլլայ երբ ըսեմ տարեկան համահայկական դրամահաւաք մըն ալ թող կազմակերպուի օժանդակելու միայն Հայոց բանակի կարիքներուն:

Մեր պատմութենէն սորվինք մեր սխալները եւ առջեւ նայինք իմաստուն կերպով ծրագրելով մեր ապագան: Անցեալը յիշենք, բայց միայն անցեալով չապրինք:

Սոր սերունդներ ունինք դաստիարակելու, անոնցմէ մասնագէտներ պատրաստելու կեանքի տարբեր եւ բոլոր բնագաւարներուն եւ ասպարէկներուն մէջ: Անշուշտ որ այսօր ալ արդէն Հայաստանի թէ արտասահմանի մէջ երիտասարդ կրթեալ ու խելացի սերունդ մը ունինք, որուն նոր մտածելակերպը կրնայ մեր ազգին այնքան օգտակար ըլլալ:

Ինչպէս ուրիշներ ալ ըսած են, Հայոց ցեղասպանութենէն վերջ մեր ազգը ատելի ակնառու մտաւորականներ տուած է համաշխարհային մակարդակով (Օրինակ՝ Գառուո, Վիկտոր Համբարձումեան, Վիլյամ Սարոյեան, Մարտիրոս Սարեան, Արամ Սաչառուրեան, Ճորճ Տէօքմէճեան, Ալմուտ, Շեր Սարգիսեան, Ռէյնոլտ Տամատեան, Զորք Գրիգորեան, Աննօ Պապաճանեան, Գալուստ Կիւլպենկեան, Ալէք Մանուկեան, Ժանսէմ եւլն.) քան ցեղասպանութեան եւ կամ անոր մօտիկ նախընթաց տասնամեակներուն: Ընդհ է որ շատեր արտասահմանէն իրենց մասնագիտական օգնութիւնը կը բերեն Հայաստանի վերելքին, բայց անոնց տոկոսը քիչ է ու անբարար: Արդե՞ք Հայաստանի կառավարութիւնը հետեւողական ծրագիր մը ունի այս ուղղութեամբ լաւագոյնս օգտուելու արտասահմանի իր Հայ մասնագէտներէն: Յար եւ նման ծրագրեր կայեալ են լայնախոհ ու հեռատես քաղաքական եւ մտաւորական առաջնորդներ ունենալէ: Այո՛, մեր մտաւորականներն ալ իրենց շայնք բարձրացնելու են ինչպէս վերջերս կարգ մը դերասաններ ու արուեստագէտներ արտայայտուեցան: Եւ այս բոլորը պետք է ըլլան առանց անչնականի տանելու եւ իրար վիրաւորելու: Իրար վիրաւորելով ազգը ո՛չ մէկ չետով կը շահի, այլ միայն՝ թշնամին: Եկէք մէ՛կ մարմին ըլլանք եւ միասնական, նոյնի՛սկ մեր բազմազան կարծիքներով: Բազմազանութիւնը ընկալենք որպէս հարստութիւն եւ ո՛չ անարգանք հանդէպ ուրիշներուն: Եւ պատկերացուցէք պահ մը, թէ մեր այսօրուան կարեւորութիւնները ինչքան անսահման են:

Քաջ գիտեմ որ խօսիլը դիւրին է, այս բոլորը կեանքի կոչելը դժուար: Բայց սկսելու ենք տեղէ մը եւ ժամանակն է որ ունենանք լայնախոհ եւ հեռատես առաջնորդներ: Ծնորհակալ եւ երախտապարտ ենք բոլոր անոնց, որոնք անցնող տասնամեակներուն իրենց ժամանակն ու տաղանդը, գիտելիքներն ու մասնագիտութիւնը գործածեցին Հայաստանի եւ մեր ազգի վերելքին ու ի նպատ անոնց շահերուն: Առաւել եւս կը խոնարհինք մեր բոլոր պոհուածներուն եւ վիրաւորուածներուն առջեւ:

Յոյսով եւ նոր հաւատքով նայինք մեր ազգի ապագային, բայց մանաւանդ իւրաքանչիւրս բերենք մեր ներդրումը Հայաստանի եւ Արցախի հզօրացման եւ օգնենք օժտելու պանոնք Եւրոպիա եւ օրինակելի առաջնորդներով:

Թրամպը, Բրնէթիքթը
Մարտ 11, 2021

Եթէ չսխալուենք՝ վաղը ուշ կը լինի

(Շարունակուած 3րդ էջէն)

Աստուած իմ, միթէ իսկապէս իրաւացի է Յանցային հետապօտութիւնների ինստիտուտի տնօրէն, քաղաքագետ Գագիկ Յարութիւնեանը, երբ գրում է. «ՀՀ իշխանութիւնը գործում է ոչ թէ՛ Հայաստանի ու հայ ժողովրդի շահերից ելնելով, այլ՝ իրենց հաւաքագրած տերերի շահերով», ապա պարզաբանում, որ այդ տերերն այսօր ուզում են բաւականին ուժեղացնել Թուրքիային: Նրանց խնդիրն այն է, որպէսզի վերացնեն Իրան-Հայաստան-Ռուսաստան առանցքը՝ պուզահեռաբար աշխատանքներ տանելով նաեւ Յունաստանի դէմ: Այս ամենի համատեքստում, բնական է, որ ՀՀ իշխանութիւնը համաշայնում է, որպէսզի բռնագրաւուի ոչ միայն Արցախը՝ իր ֆիզիկական ու ռազմական ուժով, այլեւ Հայաստանը՝ տնտեսական ու աշխարհաքաղաքական մեթոդներով: «Առհասարակ Ադրբեջանի ու Թուրքիայի քաղաքականութիւնը, նշում է Գ. Յարութիւնեանը Միւնիքի նկատմամբ հետապնդում է այդ նպատակը: Այսինքն՝ նրանք ծառայում են ոչ թէ Հայաստանի, այլ Թուրքիայի ու Ատրպեյճանի շահերին, դրա համար էլ, բնականաբար, չեն արձագանքում Ատրպեյճանից եկող յոխորտանքներին»:

Յայտնի իրողութիւն է, որ Թուրքիան ու Ատրպեյճանը լաւ են տիրապետում հոգեբանական, տեղեկատուական մեթոտներին, եւ այն ամենը, ինչ ասում է Ալիեւը՝ ուղղում է ոչ թէ Հայաստանի իշխանութիւններին, այլ ժողովրդին, որպէսզի ստեղծուի այնպիսի տպաւորութիւն, որ եթէ Ալիեւի ասածը չանեն, ապա կը գան ու բոլորին կ'ոչնչացնեն: Այս իրավիճակում մենք պետք է լաւ հասկանանք, որ ռուսական ներկայութիւնն էլ հաստատուն ու մշտական չէ եւ մենք պետք է ինքներս պատրաստուենք դիմակայելու թշնամուն: Ինչպէս նաեւ այն, որ Թուրքիան նեղիքերաւ ամբողջատիրութեան իշխողների համար «կը ծան շուն» է, որին երբեմն քսի են տալիս անհնազանդութիւն ցուցաբերողների վրայ, բայց յաճախ այդ «քարտ քլանջը» վարպետօրէն օգտագործում է յօգուտ իրեն: Իսկ ինչ վերաբերում է Ռուսաստանին, ապա նա Արցախ մտաւ ոչ թէ նրա համար, որ Փաշինեանն իր դաշնակիցն էր, այլ որպէսզի փրկէր Հայաստանը, ինչպէս արել էր 200 տարի առաջ:

Ամփոփելով նշեմ, որ քաղաքական ու տնտեսական ծայրագոյն վտանագատիր իրավիճակում ենք, ուստի բոլորիս սթափուել է պետք, թէ չէ վաղը ուշ կը լինի...

Հրատարակության Ասարգույլ

Ի՞ՆՉ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐ ԿԱՆ ԼԻՔԱՆԱՆԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՀԵԼՈՒ ԵՒ ԶՕՐԱՑՆԵԼՈՒ

- ՅՈՒՍԱԴՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ -

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ՊԱՐՈՅՐ Յ. ՍՂԱՍԵՄՆ

Լիբանանը կը գտնուի ահաւոր եւ աննախադէպ անկումի մէջ, կ'անցնի խիստ փոթորկոտ ու տագնապոտ պահերէ, կը դեգերի անորոշութեան եւ անըստուգութեան բեւեռներու վրայ:

Անշուշտ, այս բոլորը նորութիւն չէին (ու չե՛ն), բայց, ի՞նչ որ տեղի կ'ունենայ ներկայիս, Լիբանանի պատմութեան մէջ իր նմանօրինակը չէ ունեցած, ոչ ալ՝ իր կրկնութիւնը:

Հարուածները այնքան շատ ու բազմաբղետ են, որ լիբանանցիք կ'ապրին շուար ու շփոթ վիճակ մը, չեն գիտեր ո՞ր հիմնահարցերէն սկսիլ, դարման մը կամ ելք մը փնտռելու, չեն գիտեր ի՞նչպէս դիմագրաւել սուր մարտահրաւերները, չեն գիտեր ո՞ր դիմել իրենց այրող ցաւերուն լուծում մը ճարելու, չեն գիտեր այս սրբնթաց թափով ի՞նչ սեւ նոր ճակատագիր կը սպասէ իրենց:

Արդէն գոյութիւն ունեցող ու խորացող ճգնաժամերու կողքին, որոնք խեղդած եւ անճրկած են ժողովուրդը, համարեա ամէն օր նոր ու փշոտ թղթածրար մը կը բացուի, ի յայտ կու գայ, աւելի կնճռոտելով ու բարդացնելով առանց այդ ալ թունաւոր մթնոլորտը, շնչահեղշոթեան ու խեղդամահութեան չափ անշարժութեան մատնելով բնակչութիւնը:

Ապշեցուցիչը ու վայրացուցիչը, համայն հասարակութեան համար այն է, որ՝ բարեկարգութեան ու դրականութեան որեւէ նշոյլ չի նշմարուիր հորիզոնին վրայ, ընդհակառակը, ամէն ինչ մոխրագոյն ու մթագոյն տխուր վիճակ կը պարզէ:

Այս բոլորին հոս հասնելու ու հասցնելու պատասխանատուները, մեծ մասը ինքզինք կը նկատէ... անմեղ, յանցաւորներ փնտռելով այլուր, մինչ կառավարութիւնը կազմալուծ ընթացքի մէջ է, խորհրդարանը՝ պատկերային դերի մէջ, քաղաքական ոյժերը, իրենց անցեալի թէ ներկայի տխրահռչակ գործունէութիւններով կը յաւակնին գառնուկի մորթով հանդէս գալու, իսկ դաւանանքային շրջանակներ, անպօրութիւններով կամ կողմնակցութիւններով յագեցած են:

Վերակազմելի կառավարութեան մը միայն ուրուականը կայ, քիւլանդական վեճերու եւ ասեկոսէներու ընդմէջէն, ամէն կողմ, նախագահականէն մինչեւ վարչապետականը, կուսակցականէն՝ քաղաքականը, յարանուանականէն՝ հասարակականը, որոնք կը պահանջեն իբր թէ ԻՏԷՄԼԱԿԱՍ կառավարութեան մը կազմութիւնը. կը գոռան անոր շուտափոյթ կառուցողականութեան, բայց, նոյնհետայն, կը չախողուին ու կը դաշունահարեն վայն, կը մերժեն այս կամ այն կողմէ թեկնածուն, կ'առաջադրեն իրենց կուսակից կամ համակիր դեմքը, եւ այսպէ՛ս, համրիչը կը գլորի ու կը գլորի...:

***

Այս ժխտրին մէջ, կ'ապրի ու կը գործէ նաեւ լիբանանահայութիւնը, տեղ մը յարմարուելով, ուրիշ տեղ մը՝ ընդվզելով՝ ի տես այն անփութութիւններուն եւ անարդարութիւններուն, պարտուողականութիւններուն եւ անիրաւութիւններուն, անտանելիութիւններուն ու կամայականութիւններուն, որոնք ամէնուրեք են, մաշեցնելով ու ստրկացնելով անոր մեծ մասին ապրելու իրաւունքը, մարդկային արժանապատուութիւնը:

Կրկնելու գնով ըսենք. 17 տարուան քաղաքացիական պատերազմի ապրելակերպը, նիստուկացը, պահանջները, հրամայականները, արգելակներն ու հեռանկարները, բնա՛ւ նոյնը չեն այսօրուան հետ համեմատած, ամէն ինչ աւելի վտանգուած ու թանձրացած է, նոր պատուհասներ՝ «Գամկլեան սուր»երու ուժգնութեամբ, կը սպառնան բոլորին ու կը հալածեն անխնօրէն, մանաւանդ անկարներն ու կարիքաւորները:

Լիբանանահայութիւնը, որ բարեկեցիկ կեանք մը ունենալու ու վայն վայելելու բարտք պայմաններու մէջ կ'ապրէր, վերջին տարիներու իրերայաջորդ տնտեսական, առողջապահական, էլեւմտական, ընկերային, կրթական, միութենական եւ, առ հասարակ, ժողովրդային ուժեղ ցնցումներուն տակ, կրճատ է ու կորացած, որովհետեւ, լուելեայն թէ այլապէս, ինքզինք կը նկատէ խոցուած եւ անիրաւած, իր քաղաքացիական վարկը նկատելով վիրաւորուած, իր օրինապահ կեանքին վրայ մերժելի գտնելով բժար կամ արատաւոր հետքեր:

Իւրաքանչիւր լիբանանահայ ընտանիք, առաւել կամ նուազ, մօտիկ թէ հեռաւոր, ցաւեր կ'ապրի, հարապատի, մերձաւորի կամ բարեկամի կորուստ ունենալով, նիւթական եւ ինչքային վնասի ենթարկուելով, տակաւին կան իրարմէ հեռանալու եւ արտագաղթելու պայմանները, անգործութեան ալիքները, աղքատութեան ընդհանրացումները, որոնք ֆիզիքական ու հոգեբանական իրենց հետեւանքներով, կը ջլատեն ու կը վիհատեցնեն բազմաթիւ բոյներ եւ ազգակիցներ:

Համաճարակային հոսքը եղաւ ուրիշ աղետ մը, որ վերջին ամիսներուն, թափ առնելով խլեց բազմաթիւ հայրենակիցներ, որոնց մէջ հանրաճանօթ դեմքեր, ազգայիններ, գործիչներ, բժիշկներ, ինչ որ աւելիով ընկճեց լիբանանահայութեան մեծ մասին կորովը:

Հայաստանեան եւ Արցախեան կարգավիճակը, իր նախապատերազմական

եւ «44օրեայ» ճակատումներով, ապա, հողային տարածքներու կորուստը, Հայաստանի մէջ տիրող ներքաղաքական բռնկումներն ու ժողովրդային բուռն հակընդդիմութիւնները, աւելի լիբանանահայութեան աւելի տառապանք պատճառեցին, հայրենիքը տեսնելով նման ապակայունութեան վիճի մը մէջ, քանի՞ լիբանանահայութիւնը իր գոյութեան երաշխիքներէն մէկը կը նկատէ Հայաստանի գոյութիւնը, մօտիկութիւնն ու անմիջականութիւնը:

***

Մեկնելով վերոյիշեալ տուեալներէն ու նախադրեալներէն, որոնց հակիրճ մէկ ուրուագիծը տուինք, հարկ կը տեսնուի լիբանանահայութեան՝ ներկայի եւ ապագայի հաշուոյն, լուսարձակի տակ առնել, թէ ան՝ ո՞րքանով պիտի կարենայ դիմագրաւել իր դեմ սցուած «բազմագլուխ» փորձանքներն ու դժբախտութիւնները, որոնք, ճիշդ է, ամբողջ լիբանանցիները կը կլանեն, սակայն, լիբանանահայութիւնը ունենալով իր ԻՌՐԱՅՍՏՈՒԿ նրբութիւններն ու բարեմասնութիւնները, որպէս քաղաքացիութիւն, ազգութիւն ու փոքրամասնութիւն, ինքզինք ո՞ր կրնայ տեսնել, ո՞ր հարթակին վրայ, ի՞նչ առաջականութեամբ եւ ինչպիսի՞ համատեղութեամբ:

Ծմոռնա՛լ.

- Լիբանանահայութեան թիւը ՉԳԱԼԻ նուազում արձանագրած է (հոգ չէ թէ ուրիշ համայնքներ առաւել եւս), բայց, սարսափեցնողը շարունակուող արտագաղթն է, չհաշուած՝ անիկա նոր թափ կրնայ ստանալ, երբ պայմանները աւելի թոյլատու ըլլան:

- Տրիտասարդութեան ԿԱՐԵՄՈՐ մէկ մասը, յատկապէս համալսարանական, այլուր կը փնտռէ իր մասնագիտութեան թէ ապարելային մարզերուն մէջ ընդգրկուիլը, նախ՝ կըրթաթոշակի յատկացումներու չգոյութեան կամ սղութեան, ապա՝ անակնկալ եւ յաճախակի ընդհատումներու պատճառներով:

- Անգործութեան եւ գործազրկութեան (կամ խիստ վտիտ վճարումներու) իրավիճակները, ոչ մէկ յոյս կը ներշնչեն, որ երիտասարդութեան այդ հատածները չդիմեն նման փորձութիւններու, իրենց բախտը փնտռելու արտասահմանի մէջ:

- 4 Օգոստոս 2020ի նաւահանգիստի պայթիւնը, ամէնէն աւելի վնասեց, շրջանի լայնատարած հայաբնակչութեան վաճառատուները, հաստատութիւններն ու բնակարանները (պատճառելով նաեւ 16 զոհեր ու շուրջ 100 վիրաւորներ), իսկ ասոնք յաւելեալ պատճառ դառնալով լիբանանահայութիւնը մատնելու նոր վրկանքներու եւ յուսալաքութիւններու, իսկ առիթ ընծայուելու պարագային, ընդմիջու հեռանալու այս ափերէն, մանաւանդ անոնք որոնք իրենց աշխատանքային գործատեղիները լրիւ կորսնցուցին, եկամտի եւ ապրուստի աղբիւրներու շոգիացումով:

- Այս անկումային դրուածքներու կողքին, երբ, առ այդ, բազմաթիւ մեծ ու փոքր հայկական առետարական հիմնարկներ փակուեցան, իսկ վերջին մէկ տարուան դեպքերը աւելի ծանրացուցին կացութիւնը, աղքատութեան չափերը բազմապատկուեցան, արտահոսքին նոր թափ տալու պարտաւորութիւններու մղելով շատերը (կամ գէթ մտածելու նման կարելիութեան մը մասին):

- Վերջին տարիներուն եւ ի մասնաւորի անցնող տարուան ընթացքին, դեպի հայրենիք իրենց հայեացքը ուղղողներու թիւը եւս նկատառելի է, մանաւանդ երիտասարդներուն եւ արհեստաւորներուն, ինչ որ, իրօք, խիստ գնահատելի շրջադարձ մըն է, պայմանաւ որ անոնց նկատմամբ յատուկ եւ օգտաբեր կառավարական վերաբերմունք ցուցաբերուի, որպէսզի չշահագործուին այդ առիթները, անցնելու այլ ցամաքամասեր:

Այդուհանդերձ, փաստ ըլլալէ չի դադրիր, որ այլապէս պատճառներով Լիբանանէն հեռացնողներու շարքին, ԹՈՒՄՅՐԻՍ իմաստով, Հայաստան մեկնումն ալ, լիբանանահայութեան քանակային ամբողջականութեան... ի վնաս կրնայ ըլլալ, կամայ թէ ակամայ, ընդունինք կամ ոչ, մերժենք կամ ոչ:

Այս թուումներէն եւ ընդգծումներէն ետք, անհրաժեշտ է, սրտբայօրէն եւ առարկայականօրէն խօսիլ, առանց զգացականութեան կամ միամտութեան, այլ՝ ԾՈՐ, ԿԱՐԾՐ ու (նոյնիսկ) ԿՈՇՏ բարձրաշայնումով ու մտորումով. լիբանանահայութիւնը այս գոյակիճակով, իր յուսադրելիութիւնը կամ մտահոգութիւնը ո՞ր կը գտնէ եւ ինչպէ՞ս կ'արդարացնէ կամ կը մերժէ մէկը կամ միւրը:

Աւելին. եթէ յուսադրելիութիւն կայ (եւ պետք է ըլլայ), ապա, ո՞ր փնտռել վայն, ո՞վ կու տայ ատոր երաշխիքը, ի՞նչ հիմունքներով ու գործօններով:

Իսկ եթէ կայ մտահոգութիւն (եւ որոշապէս կայ), ապա, ինչպէ՞ս կարելի է փարատել վայն, վստահութիւն ներշնչել, հաւատք ընծայել, համուրիչ օրինակներ ցուցաբերել:

Վերոյիշեալ գրառումները մետալին մէկ երեսն են, միւս երեսը շատ աւելի հիմնաւոր ու կենսական է, երբ վայն կը դիտենք ու կը խորաչափենք համայնքային ու գաղութային չափանիշներով:

ՓԱՐԻԶԻ ՍՊԱՆՈՒԹՆԵՆ ՄԻՆԶԵՐԻ ՀԺԲ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴԷՄ ՊԱՅՔԱՐ

«ՔՐՏԱԿԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳ»Ը ԴԵՊԻ ՈՐԻՐ

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ՄԱԳՕ ԱՐԵԱՆ

2013 Թուականին Փարիզի մէջ սպաննուած 3 քրտուհիներու՝ Սաքինա Ճանսըզի, Ֆիտան Տոկանի եւ ԼԷյլա Սեօլմէպի հարցը դարձեալ օրակարգի վրայ է:

Մասնաւորապէս 13 մարտին, երբ Փարիզեան «Շուռնալ տը տիմանշ»ը բաւական ծաւալուն եւ հետաքննական նիւթ մը հրապարակեց այս նիւթով Ֆրանսա-Թուրքիա յարաբերութիւնները մեկնաբանող դէտերը եղած հրապարակումը հաշուի առնելով նկատել տուին, որ Անքարա- Փարիզ նոր դիւանագիտական տագնապ մը առաջ պիտի գայ, սակայն այդպէս չեղաւ:

Պաշտօնական Փարիզը, որ մինչեւ այս վայրկեանը լուրջօրէն կը պահէր եղածին վերաբերեալ, կարծես ունի յստակ որոշում եւ վճիռ յաւելեալ լարումներէ հեռու մնալու:

Լարման հարցին մասին խօսելով հարկ է նաեւ հաշուի առնել, որ Ֆրանսա- Թուրքիա երկկողմ յարաբերութիւնները, հակառակ տարբեր փուլերու ընթացքին ապրած վերիվայրումներուն, չեն խլուած: Այս առումով եւ որպէս վերջին օրինակ, պէտք է դիտարկել անցնող 27 սեպտեմբերին ընթացք առած Արցախեան պատերազմի ամենաթեժ փուլին Ֆրանսայի նախագահ Էմանուէլ Մաքրոնի կողմէ Թուրքիոյ դէմ հնչած բացայայտ մեղադրանքներն ու քննադատութիւնները (մասնաւորապէս Սուրիայէն Արցախի մերձակայքը հասած վարչական պինեալներու խնդրին առընթեր) խօսքի սահմաններէն դուրս չեկան: Ընդդէմ է, որ Մաքրոն խստի քննադատեց Թուրքիան, սակայն այդ քննադատութիւնները մնային միայն ու միայն խօսքի սահմաններուն մէջ:

Բացի այս բոլորէն՝ դժուար է ակնկալել, որ Փարիզ իր չեռքերուն մէջ պահէ մինչեւ վերջերս Թուրքիոյ դեսպանի պաշտօնը կատարող Իսմայիլ Հաքքը Մուսայի դէմ հնչած մեղադրանքները եւ վանոնք օգտագործէ քայլեր առնելու կամ յարաբերութիւններ սառեցնելու:

Սպանութիւնէն 8 տարի անց Գրտուհիներու խնդիրը «չէ փակուած»

Վերջին օրերուն բաւական արագ վարգայումներ կը գրանցուին Թուրքիոյ մէջ: Խօսքն անշուշտ կը վերաբերի քրտամէտ ՀԺԲ (Շողովուրդներու դեմոկրատական կուսակցութեան) կուսակցութիւնը «հարթեցնելու» կապուած տարուող ճիգերուն, որոնք յառաջիկային ալ կրնան աւելիով լարել Թուրքիոյ ներ-քաղաքական ընդհանուր դրութիւնը:

Թուրքիոյ ներքին խնդիրներուն հետեւողներուն համար աւելի քան պարզ է, որ Ապտալլա Օճալանի բանտարկութենէն (1999-ին) ետք Անքարա բազում ուղղութիւններով բացայայտ գրոհի մը անցաւ մասնաւորապէս քրտական այն բջիջներուն հետ, որոնք կը համարուէին քրտական PKK-ի (Քրտական աշխատաւորական կուսակցութիւն) համահիմնադիր կողմեր կամ գործիչներ:

Այդ գիծին վրայ 2013 թուականին Փարիզի մէջ տեղի ունեցաւ երեք քրտուհիներու սպանութիւնը, որ տարբեր առումներով համարուեցաւ «շրքային իրադարձութիւն» մը, եթէ հաշուի առնենք քիւրտերու համար Ֆրանսայի մէջ

առկա ընդհանուր պայմանները եւ Ֆրանսայի հասարակութեան կարեւոր շերտերուն քիւրտերու հանդէպ ունեցած դրական մօտեցումը:

Սպանութիւնէն ետք ֆրանսայի իրաւապահ մարմիններ կարողացան չերբակալել Օմար Կիւնայ անունով անչը, որ աւելի ուշ բանտարկուեցաւ ու առողջական խնդիրներ ունենալով 2017 թուականին մահացաւ հիւանդանոցին մէջ:

Ի դէպ վերջինիս հեռախօսին մէջ յայտնաբերուած էին տասնեակ քիւրտ գործիչներու լուսանկարներ, որոնք աւելիով կը հիմնաւորէին այն փաստերը, որ ան ինչ որ նախագծուած պատուէրով մը կատարած էր այդ վարկերի արարքը՝ սպանութիւնը:

Այս բոլորին մէջ ամենէն ուղենշայինն այն էր, որ Անքարա «կրակ տալու» համար իր ծրագիրներուն գործի կը դնէր իր դիւանագիտական ողջ ցանցն ու անջնակապմը: Ու այդ մօտեցման շնորհիւ ալ Էրտողանի վարչակազմը կը յաջողէր, ցայսօր հարուածներ հասցնել «քրտական մարմինին»: Ընդդէմ է, որ Սուրիոյ մէջ մղուող պայքարին մէջ Թուրքիա տեղ-տեղ ծանր վնասներ կը կրէր ու յաճախ ալ վերատեսութեան կ'ենթարկէր իր ծրագիրները, բայց եւրոպական կարուածքով յայտնի կը դառնար, որ Անքարայի առաջ քաշած ծրագրերը ինչ որ տեղ անկաւելի են:

Այդ կը փաստէր Փարիզի սպանութեան դէպքը, որմէ ետք ալ քիւրտեր դարձան աւելի ուշադիր եւ փորձեցին իրենց պայքարին հունը վերափոխել կամ ընտրել նուազ վտանգաւոր ճանապարհներ իրենց գաղափարները տարածելու, կամ նոյնիսկ Թուրքիոյ եւ Սուրիոյ մէջ իրենց գաղափարակիցներուն օգնութեան հասնելու:

Այս բոլորին լոյսին տակ եւ աւելի մօտէն իրազեկուելու թուականին Փարիզի մէջ տեղի ունեցած սպանութեան ծալքերուն ու մանաւանդ աւելիով պարզելու, թէ ինչ եւ ինչո՞ւ յատկապէս այս օրերուն ֆրանսական պարբերականը հետաքննական նիւթ մը կը հրապարակէր եւ մեղադրանքի աթոռին կը գամէր Փարիզի մօտ Թուրքիոյ նախկին դեսպան Իսմայիլ Մուսա Հաքքըն՝ յաջողեցայ կարծ մեկնաբանութիւն մ'ըստանալ Փարիզ բնակող եւ «Քիւրտեր առանց սահման»ի կազմակերպութեան համակարգող Կատար Բիրիին հետ:

Իսմայիլ Մուսա Հաքքը

Բիրի խօսելով վերջին վարգայումներուն մասին կ'ըսէր՝ «Մեզի համար երբեք ալ պարմանալի չեղաւ, որ Անքարան նախագալով, որ քիւրտ գործիչներու սպանութեան հարցով վարգայումներ կրնան ըլլալ, փոխէս երկար տարիներ Փարիզի մօտ դեսպանի պաշտօնը կատարող՝ Իսմայիլ Հաքքը Մուսան: Ան այն մարդն էր, որ ոչ միայն Անքարայի շահերը կը պաշտպանէր, այլ նաեւ՝ տարբեր առիթներով կը խօսէր 2013 թուականի երեք քրտուհիներու սպանութեան մասին, ըսելով, որ այդ դէպքը կապ չունի Թուրքիոյ հետ, այլ ներքին քրտական խժոճութիւններու արդիւնք է: Ըսեմ նաեւ, որ ֆրանսական պարբերականի՝ «Շուռնալ տը տիմանշ»ի լրագրողը, որ հետաքննական նիւթ հրապարակած է այս խնդրով, մասնաւորապէս նշած է, որ ինքը չայնագրութիւն մը չեռք բերած է, որ կը պատկանի երեք գործիչներու սպանութիւնը կատարող՝ Օմար Կիւնային: Վերջինս մահացաւ հիւանդանոցին մէջ, բայց մինչ այդ ան իր մօտիկներէն խնդրած էր երթալ վայր մը եւ այնտեղ կարգադրել որ վինք պատեն դժոխքէն, դժոխք ըսելով նկատի ունէր բանտը: Աւելի ուշ պարզուեցաւ, որ նիւթը պատրաստող ֆրանսայի լրագրողը մեկնած է Թուրքիա եւ պարզուած է, որ անոնց մեկնած վայրը Թուրքիոյ գաղտնի սպասարկութեան գրասենեակներէն մեկն է:

Այս բոլորը պարմանալի չէ, եթէ նաեւ հաշուի առնենք, որ 2017 թուականին, Պելճիքայի գաղտնի սպասարկութիւնը հրապարակեց գաղտնի տեղեկագիր մը, ուր նշուած է, թէ Եւրոպայի տարածքէն ներս Թուրքիոյ գաղտնի սպասարկութեան գործը առաջ կը տանին ոչ միայն դիւանագիտական կազմի անդամները, այլ՝ ամբողջ Եւրոպայով մէկ տարածուած այն մկիթները, որոնց մուլաները ամիջականօրէն Անքարայի հովանիի ներքեւ կը գործեն»:

«Քրտական օրակարգ»ը դէպի ո՞ր

Ակնյայտ է, որ մասնաւորապէս վերջին տարիներուն, շատ աւելի աշխոյժ կերպով քննարկման դրուեցաւ այսպէս կոչուած «Քրտական օրակարգ»ը:

Սուրիոյ, Իրաքի եւ մասնաւորապէս Թուրքիոյ մէջ, ինչ որ տեղ մարդիկ սկսած են համոզուիլ, որ քիւրտ տարրը, կամ բաղկացուցիչը ինք եւս արդար իրաւունքն ունի կերտելու պետութիւն եւ խաղաղ ու համերաշխ ապրելու իր հարեաններուն հետ:

Սակայն նոյն քրտական խնդիրը բախեցաւ մեծ արգելքներու, մասնաւորապէս շրջանային մեծ խաղապողներուն կողմէ գործադրուած ճիգերուն պատճառով:

Անդիր է ի վերջոյ քարտէսները վերափոխութեան ենթարկելը, նոր տարր մը ընդունելի համարելը եւ ի վերջոյ նոր յայտնուող կամ յայտնուելիք պետութեան մը առջեւ «կարմիր գորգ» փրելը:

Անդիր է նաեւ, որ քրտական տեսակետով եւս կան բազմապիսի հիմնադրոյթներ, այն իմաստով, որ արդեօք քիւրտ տարրը կամ բաղկացուցիչը ճիշդ է իրաւացի շարժեցաւ, օրինակի համար Սուրիոյ մէջ, կամ ըսենք ինչքանով չեռնտու էր, ո՞ր թուականին Իրաքեան հատուածի քիւրտերը անկախ պետութիւն հռչակէին:

Մեծ հաշուով եւ այսօր ստեղծուած պատկերին մէջ քիւրտերն ամենէն աւելի իրաւապրկուած ու հալածանքի տակ են Թուրքիոյ մէջ ու մտահոգիչն այն է, որ քրտամէտ HPR-ի միջոցոք քաղաքական հրապարակին մէջ դրական շունչ մը բերելու անոնց փորձերը կրնան արմատախիլ ըլլալ, եթէ Էրտողանի վարչախումբը մեծ սխալ մը գործելով անցնի այդ կուսակցութիւնը արգիլելու որոշման, որն ինքնին կրնաւ լարուած ուժանակի մը ազդեցութիւնը ունենալ հապար ու մէկ խնդիր ունեցող Թուրքիոյ մէջ:

Այս բոլորէն անդին յստակ է, որ ինչ ալ ըլլան դրուածքները՝ քիւրտերը, իբրեւ բաղկացուցիչ տարր եւ Մերձատր Արեւելքի քարտէսին վրայ առկա ունին օրկանիք գոյութիւն տարբեր առումներով եւ պիտի ունենան աճելու երեւելի ճանապարհ մը, որ կրնայ ըլլալ դժուարին, սակայն ամեն պարագայի յուսադրող:

Երեւան

ԼԻՔԱՆԱՆԻ ՔՐՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ ԵՒ ԱՊՏՈՒԼԼԱ ՕՃԱԼԱՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՀԱՆՋԸ

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ՀԱՍՏ ՄՈՍԿՈՅԵԱՆ

Հակառակ պակաս ժահրի պարտադրած մեկուսացման պայմաններին և քաղաքական բարդ իրավիճակին՝ Լիքանանի 125,000-նոց Քրտական համայնքը՝ «Նեվրոկ» մշակութային միության և «Կոնկրետա Սթար» կանանց քրտական միջազգային կազմակերպության հովանավորությամբ՝ նշեց պատմական իրադարձություն մը: Արդարեւ, 15 Փետրուար 2021-ի միջօրէին՝ Պէյրուսի կեդրոնը գտնուող Միացեալ Ազգերու ESCWA կեդրոնի պօսայգիին մէջ հաւաքուած էին հարիւրաւոր քիւրտ, արաբ, հայ գաղափարի գործիչներ, պայքարի ընկերներ: Քիչ ետք, հայազգի անմահ երգիչ Արամ Տիգրանի (որ Օճալանի մտերիմ ընկերներէն է) «Սերոբէ Աբօ» («ղեկավար Քեռի») երգի հնչիւններուն տակ բացուող կատարուեցաւ 1999թ.ի Փետրուար 15-ին տեղի ունեցած, Նայրոպիի թրքական հետախույզական առեւանգման (որուն մեղսակից էին նաեւ Իսրայէլի, Յունաստանի, ԱՄՆի «գաղտնի» սպասարկութիւնները գործողութեան: Քիւրտ հայասեր և մարդասեր յեղափոխական գործիչն

ու հրամանատարը ինքնաթիռով տարուեցաւ Թուրքիա և որպէս «ահաբեկիչ» դատապարտուելէ ետք, ցմահ արգելափակուեցաւ Տգեականի «Իմրալըի» կղզի-կալանավայրին մէջ: Այնտեղ է որ իր կեանքին վերջին օրերը անցուց և կախաղան բարձրացուեցաւ Թուրքիոյ երբեմնի ժողովրդավար ղեկավար, արաբական ծագումով Ատնան Մենտերես:

Օճալանի առեւանգման ժամերուն Հայաստան կը գտնուէինք եւ ականատես եղանք թէ ինչպէ՛ս մեր հայրենիքի քրտական ու եգիպտական համայնքներու ներկայացուցիչները՝ բռուն ցոյցերով փորձեցին գրաւել Յունաստանի, ԱՄՆի, Ֆրանսայի դեսպանատները, որպէս բողոքի նշան քիւրտ մեծ գործիչին դաւադիր չեզբեկակութեան և յանձնման թուրք ցեղասպաններուն: Պերլինի մէջ յարձակման ենթարկուեցան նոյն երկիրներու, մանաւանդ ԱՄՆի դեսպանատունը, Իսրայէլի ներկայացուցիչները, Յունական դեսպանատունը, երբ քիւրտ ցուցարարներուն վրայ կրակ բացուեցաւ և զոհեր ինկան...: Անքարա եւ իր համագործակիցները հասկցան թէ Օճալանը սպաննելու պարագային շատ բարդ եւ վտանգաւոր իրավիճակներու մէջ պիտի գտնուին և որոշեցին դանդաղ, բայց «քնական» մահով (թաքուն տանջամահ ընելով) վերացնել քիւրտ

ժողովուրդի հերոս վաակը:

Մակայն, Քրտական Աշխատաւորական կուսակցութեան պայքարը կանգ չառաւ: Նոր ղեկավար-ղեկավարուիներ, Թուրքիոյ թէ պատմական Հայաստանի, Իրաքեան Քիւրտիստանի, հիւսիսային Սուրիոյ հսկայական տարածքներուն մէջ: Սթէ Պարզանիները հաշտուողական քաղաքականութիւն կը վարեն Անքարայի հետ, ապա եւ Օճալանի հետեւորդները անհաշտ պայքար կը մղեն, տալով հազարաւոր նահատակներ և ծանրագոյն կորուստներ պատճառելով թուրքերուն և ՆԱԹՕ-ի երկրորդ հպօրագոյն բանակ ունեցող Թուրքիոյ: Արդարեւ, Փետրուար 15-ին՝ Անքարայի մէջ տեղի ունեցաւ թուրք 13 երիտասարդ պիւնտիստներու յուղարկաւորութիւնը՝ որոնք իրենց արժանի

պատիժը գտած էին Իրաքեան Քիւրտիստանի լեռներուն մէջ, օդոյժին օգնութեամբ, իբր թէ «հակա-ահաբեկչական» գործողութիւններ կատարելու այն հերոսներուն դէմ, որոնք կը պաշտպանեն իրենց հայրենիքը:

Յիշեցնենք թէ, արցախեան պատերազմի օրերուն համայն աշխարհի քրտական մամուլը, մանաւանդ արեւմտեան Եւրոպայի եւ հիւսիսային Սուրիա «Օճալանական» հեռատեսիլի գործակալութիւնները եւ Թուրքիոյ պետութեան դէմ պայքարի անոնց պինակիցները՝ ամբողջապէս կանգնեցան Հայաստանի եւ Արցախի կողքին: Առաւել եւս՝ անոնք շատ կարեւոր ռազմական տեղեկութիւններ փոխանցեցին Սուրիոյ թուրքմէն վարչկաններուն եւ այլ արինախում դահիճներուն մասին՝ որոնք Ատրպէյճան եւ Արցախ ղրկուեցան:

— «Մենք մեր հայկական ծագման վերադարձանք՝ Վայթոյի, Մուշի, Սասունի, Ղանաթի լեռան, Արարատի լանջերուն՝ երբ պիտուրագրուեցանք «Սերոբէ Աբօ»ի Քրտական Աշխատաւորական կուսակցութեան, խոստովանեցան Քեռմանիոյ Վիսպատենի եւ Մայնց քաղաքներուն մէջ ապրող եւ պայքարող կրօնափոխ, «քրտացած» հայեր:

Պէյրուս

Ի՞ՆՉ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐ ԿԱՆ ԼԻՔԱՆԱՆԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՀԵԼՈՒ ԵՒ ԶՕՐԱՑՆԵԼՈՒ

(Ծարունակուած 5րդ էջէն)

Համապատկերը աւելի քան բարացուցական է, այնքան ատեն որ՝ ԱՆԿԻ-ՃՆԻԻՈՐԷ՛Ն, տկարութեան ու թուլութեան օղակները համատարած են, կազմակերպչական, քաղաքական, կուսակցական, (փխրուն կառոյցներ), կրթական (դպրոցաթիւ, աշակերտաթիւ, ուսուցչաթիւ, տնօրէնութիւն), մամուլ (փակում, նօսրացում, նուազում, տպաքանակ թէ ընթերցող), ակմբային-միութենական (յաճախողներ թէ մասնակիցներ), մշակութային (թատերական, արուեստի թէ յարակից բնագաւառներ) ԱՐԺՄՆԱՎԱՅՆԸ մակարդակներէն հեռու ըլլալու արժեքափերով:

Հարցը կամ հարցադրումը երբեք կապ չունի քննադատութեան կամ արհամարութեան հետ, սակայն, պէտք է այլեւս ընդունիլ՝ ՃԱԿԱՍՏԱՐԱՅ ՈՒ ԲԱՅԱՅԱՅՑՑ, որ լիքանանահայութիւնը պիտի գոյատեւէ եւ կրնայ գոյատեւել միայն երբ ինքնավերանորոգուի, ինքնասրբագրուի եւ ինքնակերտուի:

Կարելի չէ յամենալ 50-60-70 տարուան սովորաւորութեան շրջագիծին մէջ, բարարուիլ ու գոհանալ անորմով, երբ ամէն ինչ փոխուած է, կը փոխուին մեր աչքին առջեւ, հոյակապ, հպարտացնող ու լուսափարոս լիքանանահայ համայնքը ո՞ր հասնելով, հասցնելով, ուստի, անհրաժեշտ չէ՞ վերանորոգ թարմ լիցքով եւ աւինով վերաբերուիլ անոր հետ, իսկ ատիկա իրականացնելու համար, այլընտրանքը ՄԵՎ Է, վերանայիլ լիքանանահայութեան ԱՄԲՈՂՁ ԷՆՈՒԹԵԱՆ վրայ, իր վանապան դրսեւորումներով ու ճիւղաւորումներով, քննարկումներով եւ արդիւնքներով, ըստ այնմ, համախմբօրէն ու միասնականօրէն պահելու ու ներարկելու պայն:

Որովհետեւ, բա՛ւ Է այլեւս չտեսնել մերկ իրականութիւնները, պահուրտիլ մեր մատներու ետին, չընդունիլ տխուր պատկերները՝ որակի եւ արժեքի, մարդուժի ու սերնդակոչումի, ղեկավարութեան ու հերթափոխութեան մակընթացութիւններու եւ ազգային-գաղափարական դպրոցներու մոռալապաշտ եւ անմխիթար տեսարաններով:

Պէյրուս

Հայաստանի Լեռնագոյն Պատմութիւնը Փաստերու Էջերով

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԻՄԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԳՈՐԾՕՆ՝ ՆՊԱՍՏԵԼՈՒ ԵՐԿՐԻ ՅԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻՆ

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

«Սիստ դժուար է լիակատար սուտն անգամ հերքել, երբ հակառակորդը մշտապես միայն հակառակելու մասին կը խորհի»: Ղեւնոյ

ՆՈՒՈՐԻ ՄՍՏՈՑԵԱՆ-ՏԱՐԱԳՃԵԱՆ

Պատմութեան իմացութիւնը ազգային միասնութեան հիմք: Պատմութեան իմացութիւնը կենսական անհրաժեշտութիւն է, չեւտրելու ազգի մը հոգեկան կերտուածքը, ինքնագիտակցութիւնը, եւ ազգային ինքնութեան զգացումը: Պատմութեան իմացութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունի ժողովուրդին մէջ ներմուծելու ազգային միասնութեան ոգին, առաջացնելու քաղաքական առողջ վարքագիծ, որ կը նպաստէ երկրի յառաջընթացին:

Պատմութեան ճիշդ իմացութեամբ ազգը կը չեքքապատուի իր մէջ բոյն դրած բարոյութեն, իր մեծամոլական միտքերէն: Ազգին քաղաքական միտքն ու վարքագիծը կը դառնան իրատեսական, եւ գործելակերպը առաւել արդիւնաւետ: Պատմութիւնը հարկաւոր է ճանչնալ, ոչ միայն թուականներով, այլ այն ինչ կը բխի պատմութեան էութենէն: Պատմութեան ճիշդ իմացութիւնը, հիմքն է ազգային միասնութեան:

Հայաստանի նորագոյն պատմութեան էջերը, իրենց թաքուն ծալքերուն մէջ խտացուած են բազմաթիւ վճռորոշ շերտեր, չբացայայտուած դեպքեր եւ իրադարձութիւններ, որոնք բարոյահոգեբանական տխուր մթնոլորտ մը կը ստեղծեն հասարակութեան մօտ: Կան պատմական իրողութիւններ, որոնք պետք է բացայայտուին՝ որդեգրելու քաղաքական ճիշդ ուղեգիծ:

Այս ուղղութեամբ, իշխանութիւնը իրաւունք ունի եւ պարտաւորութիւն, այդ խնդիրները լուծել մեղաւորը չեզոքացնելու, երկիրը հեռու պահելու քաղաքական ոտնչգութիւններէն: Հարկաւոր է բացայայտել չարիքին տուն տուող պատճառները: Հայաստանի ներկայ վիճակը կարելի է հասկնալ անյնող տասնամեակներու եղելութիւններուն ընդմէջէն:

Պետք է ընդունիմք, որ պատմութեան ճիշդ եւ ստույգ իմացութիւնը, պատմական իրադարձութիւններուն անաչառ մօտեցումը, անհրաժեշտութիւն մը չէ եղած մեր ազգային կեանքէն ներս: Ինչպէս այդ մասին կ'անդրադառնայ ազգային խնդիրներով տագնապող հայ գրողը՝ Ծահան Ծահնուր մատնանշելով հետեւեալը, - «Գոյութիւն ունի ազգային պատմութեան իմացում մը, ըստ որուն վեր կ'առնուի եւ կը խոշորացուի այն ամէն ինչը, որ նպաստաւոր է ազգին, եւ կը քողարկուի աննպաստը: Բայց ցոյց չի տրուիր մետալին միւս երեսը, որ այլեւս եղբայրացում չէ, այլ եղբայրասպան կոչի Է...»: Այդ օրերէն ոչինչ փոխուած է, մինչեւ այսօր նոյն մտածելակերպը դեռ կը սնանի հայ հոգեբանութեան մէջ:

«Ներկան հասկնալու համար, պետք է անցեալը քրքրել, կ'ըսէ մեծ թատերագետը Վահրամ Փափապեան: Այլ խօսքով՝ մեր «ինչուններուն» պատասխանը պետք է փնտռել անցեալի իրողութիւններուն մէջ:

Ի՞նչու այսօր տխուր է ներկան, ինչպէս տխուր էր անցեալը: Կը նշանակէ ներկան՝ ներկայ չէ: Ներկան անցեալ է, քանի դեռ կ'ապրինք անցեալի մէջ, անցեալի հոգեբանութեամբ: Ներկան կու գայ երբ իր հետ կը բերէ նոր լիցք, իսկ անցեալը կը մնայ անցեալ:

Սրբեմն պահը կը թելադրէ բարձրաշայնել անցեալի տխուր իրողութիւններ ու երեւոյթներ, որոնց առաջը պետք է առնել, չխաթարելու համար ազգին բարոյական չափանիշները: Այս առումով, Սիլվա Կապուտիկեանի խօսքը, որ քան ալ անկախութեան տարիներուն իր ունեցած խիստ կեցուածքին արտայայտութիւնն է, սակայն հեռու չէ ճշմարտութենէն, այդ օրերուն տիրող իրավիճակին վկայութիւնն է:-

«Վերջին տարւոյ տարիներին ընթացքում անբարոյ ընտրութիւնների ճահճահուտում տարեց տարի աւելի խորը սուզուող, բարոյական նորմերը կորցնող ժողովուրդը, օրեցօր աւելի ենք սուզուում ստի, կեղծիքի, Սահմանադրութեան քննարկումների կեղծաւորութեան մէջ»: Իսկ կեանքում գործելու են փողը, կլանը, կաշառքը, վերելից եկող հեռախօսազանգերը, ուժեղների կամքն ու կամայականութիւնները, եւ սահմանադրութեան իրենց չեղնտու յօդուածները»:

«Գիտենք, որ մեր կեանքում շարունակուել են մեր երկրի հոգեւոր օկուպացիան, ժողովրդի անխնայ կեղեքումը, Հայաստանի եւ հոգիների հայաթափումը, օտար ոյժերի կողմից ծրագրաւորուած՝ վարկերի, սեմինարների քննարկումների միջոցով մարդկանց, յատկապէս երիտասարդութեան ապազայնացումը»:

«Հայրենի իշխանութիւնները, նորելուկ մեծահարուստները ժայռի վերելք կանգնած՝ անտարբեր նայում են, թէ ինչպէս է հարապատ ժողովուրդը վար գլորում սանդուղքի»:

«Սա երեւակայել անգամ չէի կարող ...»: («Վերջին Չանգ»)

Այսօր խաթարուած բարոյական չափանիշներուն արդիւնքը տարբեր չէր կրնար ըլլալ: Հայրենիքի այս ծանր օրերուն, Արցախի պատերազմի հետեւանքներէն օգտուող նախկին յանցագործները, ամէն միջոց կը գործադրեն արդարացնելու իրենց յանցագործութիւնները: Անոնք իրենց անխոհեմ քայլերով, ընդատակեալ շարժումներ ղեկավարելով կը քանդեն երկրին հիմքերը, քաղաքացիական պատերազմի մղելով շուարած ամբոխը:

Իմաստասերին մտածող միտքը պիտի ըսէր, «Սիստ դժուար է լիակատար սուտն անգամ հերքել, երբ հակառակորդը մշտապէս միայն հակառակելու մասին կը խորհի»:

Այնպիսի խորքային հարցեր կան, որոնք պետք է բացայայտուին, որպէսզի հանրութիւնը, իրազեկ դառնայ անյնող տասնամեակներու իրադարձութիւններուն:

Ինչո՞ւ այսօր հայութեան պարտադրուեցաւ ծրագրուած այս պատերազմը: Ինչո՞ւ պարտուեցանք:

Ո՞ր թաղուած են արմատները Արցախեան այս պատերազմին:

Սրբ կը խօսինք փաստերու լեզուով, առաջին հերթին կարելի է հարց տալ: Ինչո՞ւ թաքնուած մնաց Սեդրիի եւ Ղարաբաղի փոխանակման հարցը: Սրբ համաձայնագիր մը կը կնքուէր Սեդրիի շրջանը 1988-թուականի սահմաններով Ատրպէյճանին փոխանցելու: Տխրահոշակ այդ փաստաթուղթին ժամանակին անդրադարձաւ Հայաստանի առաջին Նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան: Այդ մասին արժէ յիշել Նախագահի ելոյթէն մի քանի հատուածներ:-

«Այսօր կը իրապարակեմ տասը տարի թաքնուած այնպիսի մի փաստ, մեծագոյն դաւադրութիւն Հայաստանի Հանրապետութեան հանդէպ, որը խաղերի առարկայ է եղել, բայց իշխանութիւնները մշտապէս հերքել են այս փաստաթուղթը՝ Սեդրիի եւ Ղարաբաղի փոխանակման հարցը: Այսօր բացայայտում է «Ժամանակ» օրաթերթը, Ռ. Քոչարեան, Վարդան Օսկանեան, Սերժ Սարգսեան, պատրաստուում էին ստորագրել այս փաստաթուղթը: «Սոյն համաձայնագիրով նախկին լեռնային Ղարաբաղի Շուշիի եւ Լաչինի շրջանը փոխանցուում է Հայաստանի հանրապետութեան: Սեդրիի շրջանը 1988- թուականի սահմաններով փոխանցուում է Ատրպէյճանին: Սոյն

համաձայնագիրը ոյժի մէջ մտնելուց յետոյ Սեդրիի շրջանը բնակուող հայութիւնը անվտանգ տեղափոխումը Հայաստանի տարածք վաթսուն օրուայ ընթացքում: Սեդրիի շրջանը կը բնակեցուի Ատրպէյճանիներով: Ազատագրուած շրջանների, հայութեան Սեդրիի շրջան տեղափոխումը պետք է կատարուի միջազգային դիտորդների ներկայութեամբ: Այս պայմանագիրը խափանուեց երկու մարդու շնորհիւ՝ Կարէն Տեմիրճեանի եւ Վազգէն Սարգսեանի, դրագինը նրանց կեանքն էր, որ վճարեցին, յայտնում են ամենայն պատասխանատուութեամբ, այդ փաստափուլը խափանեցին իրենց կեանքի գնով, Հոկտեմբեր 27-ի բացայայտման ամենակարեւոր փաստաթուղթը»:

Եթէ մարդիկ կը փորձեն նման հարց մը մոռացութեան տալ, խեղաթիւրելով անցեալի պատմական իրողութիւնները, սակայն այդ բոլորը չեն կրնար ջնջել ազգի մը կենսագրութենէն, տուեալ ժամանակաշրջանի պատմութեան տխուր էջերէն:

Այս առնչութեամբ յիշենք նաեւ «Հայաստանի Նորագոյն Պատմութեան Ուրախումն ու Կեղծումը» (2015) գիրքին մէջ յիշուած հետեւեալ փաստերը,- «1999թ Նոյեմբեր 19 -ին Ռ. Քոչարեանը ստորագրեց ԵԱՀԿ Ստամպուլի խարտիան, որով ճանաչուում էր Ատրպէյճանի տարածքային ամբողջականութիւնը եւ Ղարաբաղեան հակամարտութիւնը՝ որպէս Ատրպէյճանի ներքին գործ»: (էջ 66)

«Իսկ յաջորդ քայլով Ռ. Քոչարեանը զրկեց Լեռնային Ղարաբաղին հակամարտութեան կողմի միջազգային մանդատից, ըստ էութեան՝ դաւաճանական քայլ՝ բանակցութիւնների սեղանին դնելով Սեդրիի Լաչինի հետ փոխանակելու ծրագիրը: Միջազգային փաստաթղթերում սկսեցին օգտագործուել «գրաւեալ տարածքներ», «Ատրպէյճանի տարածքային ամբողջականութիւն» եւ այլ վտանգաւոր չեւախերպումներ»:

«Վերջապէս, որպէս այս ամենի հետեւանք՝ ծնուեցին «Մատրիտեան սկզբունքները», որում առանցքային դրոյթը հետեւեալն է. «հակամարտութեան կարգաւորում՝ Ատրպէյճանի տարածքային ամբողջականութեան եւ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնորոշման իրաւունքի հիման վրայ միաժամանակ»: Հայաստանը, ի դէմս Ռ. Քոչարեանի եւ Ս. Սարգսեանի, համաձայնել են սրան, տարփողում են որպէս Ղարաբաղի հարցում կարեւորագոյն չեղքերում: Բայց դա բառացի հենց այն դրոյթն էր, որի վրայ չնայած միջազգային հանրութեան, այդ թում՝ ՄՄՆ-ի բուն ճնշումներին, 1996 թ. վերջոյ էր դրել Լեւոն Տէր-Պետրոսեանը ԵԱՀԿ Լիսաբոնի գագաթնաժողովում: Որովհետեւ, երկու սկզբունքների համատեղ յիշատակումն այլ բան չի նշանակում, քան Լեռնային Ղարաբաղի ինքնորոշում՝ Ատրպէյճանի տարածքին ամբողջականութեան շրջանակներում»: (էջ 67)

Եւ այսպէս այդ օրերէն, Հայաստանի իշխանութիւնները Միւսքի խումբի, Ռուսաստանի եւ Ատրպէյճանի հետ իրենց բանակցութիւններով չեւախերպեցին 5+2 տարածքներու յանձնում: Հարցը չզգագեցին, որպէսզի հետագային այդ պայմանագիրով լուծուէր Ղարաբաղեան խնդիրը:

Սակայն այդ հարցը չլուծուեցաւ բանակցային խաղաղ պայմաններով, երբ յանկարծ ծրագրուած Արցախեան երկրորդ պատերազմը, կու գար Նոյեմբեր 9-ի իրադարձարի փաստաթուղթը պարտադրելու այդ համաձայնութեան հիման վրայ:

ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՆ ԵՐԻՐԻՐՈՒՄԸ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ

Յատուկ «ՊՅՔԱՐ»-ին

ԳԵՈՐԳ ԳԻՆԼԻՆՄԵԱՆ

Յետպատերազմյան համաճարակի պայմաններին ներքե կայացած հասկանալի գիտաժողովը չէր կրնար արժանի չափով վերլուծել ու պատմական գնահատանք տալ Մոսկուայի եւ Կարսի դաշնագիրներուն որոնք կնքուած էին ուղիղ հարիւր տարի առաջ Ռուսաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ, անդամահատելով Հայաստանի պատմական հողը:

Սակայն, ինչ որ վարմանալի է՝ Հայաստանի իշխանութեանց բաւական «խօսուն» լռութիւնն է այս կապակցութեամբ: Բարայուցական է նաեւ Հայաստանի պետական դէմքի մը բացակայութիւնը այս գիտաժողովէն՝ հընչեցնելու կառավարութեան խօսքը:

Թուրքիոյ խորհրդարանը եւ Ռուսաստանի արտաքին գործոց նախարարութիւնը նիստեր կայացուցին եւ ողջունի պատգամներ փոխանցեցին, սիրար շնորհատրելով Մոսկուայի դաշնագրի հարիւրամեակին առիթով եւ վերահաստատելով երկու երկիրներու հարիւրամեայ «բարեկամութիւնն ու եղբայրութիւնը», մինչ Մոսկուա տակաւին անցեալ տարի կը սպառնար ջնջել այդ դաշնագիրը:

Մեր ազգի եւ հայրենիքի դահիճն ու մեր ռազմագիտական դաշնակիցը կը տօնախմբեն պատմական արարք մը որ իրականացուած է մեր պատմական հողի հաշտին, սակայն մեր այսօրուան կառավարութիւնը լուռ է այդ մասին: Պատերազմի աղէտն է որ սահմրկած է Հայաստանի իշխանութիւնները, Ռուսաստանը չվշտացնելու պոտնութեամբ, թէ, պարպալէս, դիւանագիտութեան պզօնութեան պակասը:

Խմբ.

Ինչպէս գրել էինք նախորդ համարում՝ Մարտի 18-ին ՀՊՄՀ-ի «Հայաստանը 1920-1991 թթ.» գիտական լաբորատորիան Հայաստանի Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի Պատմութեան ինստիտուտի հետ համատեղ կազմակերպել էր Մոսկուայի պայմանագրի 100-ամեակին նուիրուած կլոր սեղան-քննարկում, որին մասնակցում էին մի շարք ակնաւոր պատմաբաններ ու քաղաքագետներ ինչպէս Հայաստանից, այնպէս էլ Ռուսաստանից:

Բացման խօսքով հանդէս եկաւ Ակադեմիայի Պատմութեան ինստիտուտի տնօրէն, ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնեանը.

«Հայերի համար այն պայմանն է, որ Գիտնականներն էլ դրա շուրջ տարբեր մօտեցումներ ունեն: Այս օրերին բազմաթիւ գիտական շեռնարկներ ու քննարկումներ են անցկացւում, այդ թեմայով ստեղծուել է գիտական լուրջ գրականութիւն եւ մեզ հետաքրքիր է լսել մեր ռուս գործընկերների՝ պատմաբանների եւ քաղաքագետների կարծիքը»- շեշտեց Մելքոնեանն իր խօսքի ժամանակ:

Մելքոնեանը խօսեց Մոսկուայի պայմանագրի ու դրա հետեւանքների մասին, թէ ինչպէս պատմական անարդարութեան արդիւնքում՝ արդէն հայրենակրկուած հայերը եւս մէկ անգամ հայրենակրկուեցին՝ կորցնելով իրենց պատմական հայրենիքի մի մասը: Չնայած ռուս բանախօսների ներկայութեանը, Մելքոնեանը ուղիղ մեղադրեց Թուրքիային ու Ռուսաստանին՝ ռուս բանախօսներից հետքորդելով՝ «արդեօք Նոյեմբերի 9-ի պայմանագիրը կապ ուներ Մոսկուայի պայմանագրի հետ»:

«Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ բարեկամութիւնը հաստատուեց 1921 թուականի մարտի 21-ի մոսկովեան պայմանագրով: Այսօր էլ յայտնի է Ռուսաստանի պաշտօնական շրջանակների մօտեցումները այս պայմանագրին. դա հասկանալի դարձաւ, երբ Ռուսաստանի դեսպանը Անքարայում 100-ամեայ պայմանագիրը համարեց բարեկամական» յաւելեց Մելքոնեանը:

Խօսքով հանդէս եկաւ նաեւ Մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր Գոկտ. Ռուբեն Միրզախանեանը, որ Մոսկուայի պայմանագրի մասին շրջանառու տեսակետներից շատերը որակեց մակերեսային, ոչ փրօֆեսիոնալ ու քաղաքական դիրքորոշումների ենթակա: Նա յիշեց Չիչերինին ու Մոլոտովին, որոնք անդրադարձել են այդ պայմանագրին ու հաստատել դրա անարդարացիութիւնը.

«Կան պատմական փաստեր, պետք է անել հետեւութիւններ: Կայ մի մեծ պատմական ճշմարտութիւն՝ իւրաքանչիւր պետութիւն ունի իր շահերն ու հետաքրքրութիւնները, պետք է ազգային-պետական շահերը համընկնեն: Գիւտնահատական ճկունութիւնը պետք է լինի այն, որ իր շահերը այս կամ այն յայտարարութեամբ պաշտպանող երկիրը պետք է անի ամէն ինչ, որպէսզի իր ազգային շահերը առաւելագոյնս համապատասխանեն իր դաշնակիցը հանդիսացող երկրների ազգային շահերին. ուրիշ մօտեցում իրատեսական չէ: Մենք պարտաւոր ենք բարձրաշայնել պատմական անարդարութեան մասին՝ ասելով ողջ ճշմարտութիւնը»- ընգծեց Միրզախանեանը:

«Միջազգային վերլուծութիւն» ամսագրի գլխավոր խմբագիր Սերգեյ Մարկեղոնովը նոյնպէս խօսքով հանդէս եկաւ, պնդելով, որ ներկան պետք է ընկալել պատմական լոյսի ներքոյ, որովհետեւ այլ տարբերակ չկայ.

«Չի կարելի դատել 1921 թուականի մասին 2021 թուականի դիրքերից: Դաշնակիցները պետք է կարողանան անկեղծ խօսել միմեանց հետ, եւ բնական է, որ դաշնակիցների միջեւ եւս պետք է լինեն ճշգրտման ենթակա հարցեր եւ հակասութիւններ: Յատկանշական է, որ Հայաստանի եւ Ռուսաստանի գիտական հանրութեան ներկայացուցիչների կողմից Մոսկուայի պայմանագիրը ընկալուել է միանգամայն տարբեր կերպ: Եւ սա բնական է, քանի որ համեմատելի չէ այդ պատմական իրադարձութեան ազդեցութիւնը Հայաստանի եւ Ռուսաստանի պատմական յիշողութեան վրայ: Պետք է հաշտի առնել, որ Մոսկուայի պայմանագրին նախորդել է հայ-թուրքական պատերազմը, որի

ընթացքում թուրքերին յաջողուել էր յայտնուել Ալեքսանդրապոլում, եւ միայն այդ պայմանագրից յետոյ թուրքական զորքերը հետ քաշուեցին քաղաքից»- նշեց բանախօսը:

Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի ակադեմիկոս Ռուբեն Սաֆրաստեանն իր ելոյթի ժամանակ այդ պայմանագիրն ուղղակի գործարք համարեց, որը կնքուել է հայերի թիկունքում՝ դաւադրաբար.

«Հայկական հարցը չլուծուեց յօգուտ Հայաստանի եւ հայերի, որովհետեւ այստեղ վճռորոշ եղաւ Ստալինի դերը, այնինչ Ռուսաստանը կարող էր աւելի կոշտ լինել Թուրքիայի հանդէպ»:

Պ.գ. դոկտոր պրոֆեսոր կարէն Սաչատրեանն իր ելոյթի ժամանակ բոլորին յորդորեց համեմատականներ չանցկացնել Մոսկուայի պայմանագրի ու դրանից 2.5 ամիս անց կնքուած Ալեքսանդրապոլի պայմանագրի հետ, քանի որ դրանք բոլորովին այլ բաներ են, բոլորովին այլ հարթութեան վրայ.

«Մոսկուայի պայմանագրով երաշխաւորուել էր Հայաստանի ինքնուրոյնութիւնը, մինչդեռ, Ալեքսանդրապոլի պայմանագրով, Հայաստանը Թուրքիայի վասալութիւն էր դառնում, քանի որ ճանապարհների վերահսկողութիւնն ամբողջութեամբ թուրքական կողմն էր իրականացնում: Մոսկուայի պայմանագրով, ուրիշ խնդիրներ խորհրդային հանրապետութիւնների նկատմամբ, դիտարկուել էր որպէս յարձակում Խորհրդային Ռուսաստանի վրայ՝ իր բոլոր հետեւանքներով: Միւս կարեւոր դրոյթը, որն արդէն ամրագրուեց Մոսկուային յաջորդող Կարսի պայմանագրով, այն էր, որ Ատրպեյճանին

յանձնուած Նախիջեւանի նկատմամբ երրորդ երկրի յաւակնութիւնները բացառուեն: Սրանով, ըստ պարոն Սաչատրեանի, բացառուեց Թուրքիայի ազդեցութիւնը Նախիջեւանի, հետեւաբար նաեւ, Հարաւային Կովկասի վրայ, եւ այն դուրս մղուեց տարածաշրջանից՝ դիրքերը վիջելով Ռուսաստանին: Ցատով, սակայն, նա նկատում է, որ այսօր Ատրպեյճանի թողտուութեամբ, Թուրքիան որոշակի ռազմական եւ տնտեսական ներկայութիւն ունի Նախիջեւանում, որը պետք է անհանգստացնի Ռուսաստանին, իսկ Արցախում տեղակայուած ռուսական խաղաղապահ զօրախումբը հաւասարակշռող եւ պսպող նշանակութիւն է ստանում»- նշեց Սաչատրեանը:

Պատմական գիտութիւնների դոկտոր Ալեքսէյ Կոչիլովը կարծիք յայտնեց, որ փաստաթղթին պետք է նայել պատմական իրողութեան լոյսի ներքոյ, դա բարդ ժամանակ էր եւ որոշուել էին Ռուսաստանի ու Կովկասի սահմանները. «տեղի էին ունենում զուգահեռ գործընթացներ՝ որոշուել էին Խորհրդային Ռուսաստանի եւ Կովկասի սահմանները: Նա կոչ արեց 100-ամեայ պատմական իրողութեանը նայել սթափ հայեացքով եւ գնահատականներ տալիս նկատի ունենալ ժամանակի հասարակական եւ քաղաքական իրողութիւնները»- նշեց նա:

Իրաւագիտութեան դոկտոր Վոլոդեա Յովհաննիսեանն ու յետխորհրդային հետազօտութիւնների փորձագետ Վադիմ Մուխանովն բաւականին ընդարձակ անդրադարձ կատարեցին հարցի իրական կողմին, որ եւս շատ կարեւոր էր:

Պ.գ. դոկտոր, պրոֆեսոր Սաչատրեան Ստեփանեանը նշեց, որ շատ կարեւոր է այսօր հաշտի առնել նաեւ Ռուսաստանի եւ Հայաստանի դաշնակիցը լինելու փաստը՝ միաժամանակ նշելով, որ տարածաշրջանում Ռուսաստանի ամենահաւատարիմ դաշնակիցը Հայաստանն է.

«Հայերի հզօրութիւնը բխում է Ռուսաստանի շահերից. որքան հզօր լինի Հայաստանը, այնքան հզօր կը լինի Ռուսաստանը»- կարեւոր համարեց փրօֆեսորը:

Ռուբեն Միրզախանեանն ի պատասխան Սաչատրեանի յայտարարութեան, ասաց, որ նախեստաց հայերի շահերից է բխում Ռուսաստանի հզօրութիւնը, յետոյ՝ հակառակը.

«Նման յայտարարութիւններ անելուց առաջ հարկաւոր է նայել քարտեպին»-եզրափակեց Միրզախանեանը:

Խօսելով ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների եւ այդ համատեքստում հայերի շահի մասին, Մարկեղոնովն ասաց.

«Ինչ անկեղծօրէն վարմանում է ներհայաստանեան այն դրութիւնը, ըստ որի՝ ռուս-թուրքական լարուած յարաբերութիւնները օգտակար են Հայաստանի համար: Ինչպէս կարելի է նման բան մտածել, չէ որ ռուս-թուրքական բախման ժամանակ Հայաստանը մարտական գործողութիւնների թատերաբեմ է դառնալու. դա ում է շեռնտու»:

Յրեան

130-ՎԱՄԵԱՆ ԾՆՆՊԵԱՆ (1891-2021)

ՇԱՀԱՆ ՌԵԹԵՆՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Ուսուցչապետ, Իմաստասեր, Երաժշտագետ Երախտագետի Վկայութիւն

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

Յորելանք

Չենք մոռնար մեր երախտարժան ուսուցիչները: Այս տարի կը լրանայ ուսուցչապետ եւ իմաստասեր Շահան Ռ Պերպերեանի ծննդեան 130 ամեակը ու երախտագետ սիրով յանուն իր անցեալի աշակերտներուն, որպէս կրտսերը անոնցմէ, պարտք կը պահուի վկայակոչել զինք իր ուսուցչական եւ բարձրագոյն կրթութեամբ յայտնի այս մեծանուն հայրորդին որուն վաստակն ու մնայուն արժանիքը վայելեցին Պոլսոյ, Գահիրէի, Երուսաղէմի եւ Անթիլիասի մտաւորական սերունդները: Ինծի համար բացառիկ շնորհք մը եղաւ երեք տարիներու իմ ընծայարանի ուսանողութեան ընթացքին լսելու Շահան Պերպերեանի իմաստասիրական բանախօսութիւնները՝ փիլիսոփայութեան, բնականութեան, հոգեբանութեան եւ ընկերաբանութեան յարակից բաժիններով:

Շահանի անունը անբակտելի կը մնայ իր մեծանուն հոր՝ Ռեթնոս Պերպերեանի հիմնադրած Պոլսոյ Պերպերեան Վարժարանին հետ, եւ ապա նոյնանուն կրթական հաստատութեան Գահիրէի Վարժարանին շարունակութեամբ, այս անգամ ի՛ր Շահան Պերպերեանի տեսչութեամբ, հովանիին ներքեւ նախ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Սաղաքիա Օրմանեան Արքեպիսկոպոսին, եւ ապա Եգիպտահայ Թեմի Առաջնորդ Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Գուշակեանի:

Բարձրագոյն Ուսում

Իսկիտար ծնած 1891 Յունուար 1-ին, Շահան Պերպերեան չորրորդ պատկան էր Ռեթնոսի եւ Չարուհիի որ իսկոյն հասակ առաւ ուսումնասեր իր ընտանիքին մէջ իր հոր Իսկիտարի մէջ հիմնադրած յայտնի Պերպերեան Վարժարանին որպէս փայլուն ուսանող: Երջանաւարտ ըլլալով 16 տարեկանին, այդ տարիքին նոյնիսկ ուսուցիչ կը կարգուէր հոր կողմէ եւ աշքառու կը դառնար իր ֆրանսերէն դասական երկերու թարգմանութեամբ: Սակայն տարի մը ետք հայրը կը կորսնցնէր, մօրմէն եւս որբացած ըլլալով, Վարժարանն ու Պերպերեան հարապատները խնամքին կը յանձնուէին Սաղաքիա Պատրիարք Օրմանեանի:

Պատրիարքին քաջալերանքով Շահան Փարիզ կը մեկնէր Սորպոնի Համալսարան իմաստասիրութիւն եւ երաժշտութիւն ուսանելու համար, Պերպերեան Վարժարանը ապահով չեղբերու յանձնելէ ետք, ուսուցչապետներ ունենալով Սորպոնի ֆրանսացի յայտնի իմաստասեր գիտնականներ Պերկտոն, Տիմա եւ Տիւրխէյ: Գրելով եւ յաջողութեամբ պաշտպանելով իր ասարտաճառը «Ախտաբանական մեթոտը հոգեբանութեան մէջ» նիւթին շուրջ, կը ստանար ակադեմական վկայականը ու 1911 թուին կը վերադառնար Կ. Պոլիս ստանձնելու Պերպերեան Վարժարանի տեսչութիւնը զոր վարեց մինչեւ 1922:

Գահիրէի Պերպերեան Վարժարանը

Պերպերեան հակառակ Թորքիոյ նորահաստատ Քեմալական Հանրապետութեան ճնշումներուն՝ քաջաբար մնաց Կ. Պոլիս պահելով վարժարանին ընթացքը եւ ազգին յանձնելով վերջին շրջանաւարտները: Երկու տարիներ եւս մնաց իր ծննդավայրը, ընտանիք կազմեց, ծնան երկու որդիները Արտաւազուն ու Պարետը, եւ 1924 թուին ընտանեօք փոխադրուեցան Գահիրէ ուր քաջալերանքով իր հոր հիպոթիզներէն Թեմական Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Գուշակեանին վերահաստատեց Պերպերեան Վարժարանը:

Գահիրէի Վարժարանը տասը տարուան կրթական բեղուն շրջան մը բոլորեց նախակրթարանի եւ երկրորդականի բաժիններով, միջին հաշուով տարեկան

100 աշակերտներով, իր եղբոր Օննիկ Պերպերեանի ուսուցչութեամբն ու Արմենակ Կասարականի, Տիգրան Հաճընլեանի եւ այլոց նիւթական օժանդակութեամբ: Վարժարանի ուրոյն կալուածն ու յարմարութիւններ ունեցող լաւ դիրքն ու համբար սկսան տնտեսական կարիքները բազմապատկել, երբ նոյն տարիներուն Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք ընտրուելով պիտի մեկնէր: Հակառակ Սրբապան Հօր նշանակած խնամակալ մարմնին, Պերպերեան Վարժարան իր վերջին շրջանաւարտները հասցուց 1934-1935 տարեշրջանին ու փակեց իր դռները: Շահան, Պատրիարք Հօր կողմէ Երուսաղէմ հրաւիրուեցաւ որպէս դասախօս Ժառանգաւորաց եւ Ընծայարանին, իսկ Օննիկ՝ Պուրքեշ որպէս տնօրէն ազգային վարժարանին:

Երուսաղէմի Մէջ

Եթէ կարճ տեւեց Գահիրէի կրթարանին ընթացքը, նախախնամական եղաւ Պերպերեանին Երուսաղէմ մեկնիլը ուր դաստիարակեց թիւով եւ մանաւանդ որակով բազմադիւն հոգեւորական եւ աշխարհական ուսանողներ, իրեն պաշտօնակից եւ յայտնի գրագետ քննադատ Յակոբ Օշականի հետ միասին: Շահան Պերպերեան Յակոբ Օշականի գրականութեան միացուց իմաստասիրական գիտութեան իր բացառիկ ներդրումը եւ շրջանաւարտ հոգեւորականներ կրկնակի դրոշմը կրեցին՝ հայ գրականութեան եւ երոպական արուեստի վոր մշակեցին հետագային մնայուն աշխատանքի դաշտ դարձնելով կանոնք իրենց ասպարէզին մէջ:

Երուսաղէմի Սրբոյ Յակոբեանց Վանուց մէջ յաճախ բեմադրուեցան Պերպերեանի պատրաստած տրամախօսութիւններն ու խմբերգները որոնց երաժշտութեան ներդաշնակողը ինքն էր եղած, եւ երբեմն ալ Օշականի գրականութիւնն էր որ պեցեալ Պերպերեանի երաժշտութիւնը: Որպէս երաժշտագետ Շահան Պերպերեան Երուսաղէմի մէջ Գուրեան Տիգրէ Պատրիարքի եւ Վահան Թեքեանի որոշ գործերուն վրայ եւս յօրինումներ կատարեց եւ իր նախաչեռնութեամբ հիմնեց Երուսաղէմի Հայ Երաժշտական Միութիւնը: Մեծն Կոմիտաս Վարդապետի յիշատակին իր վախճանման առիթով, 1935 նոյեմբեր 17-ին Շահան Պերպերեանի ղեկավարութեամբ սգահանդէս մը տրուեցաւ Սուրբ Քաղաքին մէջ իր իսկ բանախօսութեամբ: ՄԻՈՆ ամսագրի 1936 տարուան թիւերէն մեկուն մէջ իսկոյն հրատարակուեցաւ իր բանախօսութիւնը աւելի ընդարձակ եւ ուսանելի բովանդակութեամբ՝ «Կոմիտաս Վարդապետի անչը եւ գործը» խորագիրով զոր կարդալու երախտիքը ունեցած եմ:

Անթիլիասի Դպրեվանքին Մէջ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ նորընտիր Հայրապետ Տ.Տ. Գարեգին Ա Յովսէփեանց Կաթողիկոսի հրաւերով Շահան Պերպերեան Երուսաղէմէն Անթիլիաս կը ժամանէր 1944 թուին դասախօսելու Անթիլիասի Դպրեվանքի ընծայարանի ուսանողութեան ան մնաց այնտեղ մինչեւ 1956:

Հոն եւս որպէս գերազանց ուսուցիչ դաստիարակեց սերունդներ մինչեւ անժամանակ մահը նոյն տարին 65 տարիքին: Տասներկու տարիներու ընթացքին հարիւրաւոր աշակերտներ շատ անսովոր իմաստասիրական նիւթեր սերտեցին, իսկ ժառանգաւորաց բաժնին հայ լեզու եւ գրականութիւն աւանդեց՝ արժանանալով բոլորի հիպոթիզին:

Դպրեվանքէն ներս Պրն. Պերպերեան երաժշտութեամբ եւս պաղեցաւ՝ տալով մեզի դասական երաժշտութեան ճաշակը իր իսկ յօրինած խմբերգներն ու պարերգները սորվեցնելով: Կարեւոր բաժին ստանձնեց Գարեգին Վեհափառ Կաթողիկոսի յոբելինական հանդիսութեանց մէջ 1947 թուին: Յիշողութեանս մէջ վառ կը մնայ Շահան Պերպերեանի դաշնաւորած Յովհաննէս Թումանեանի «Լուսաւորչի Կանթեղը» որ կը նկատուի իր գլուխ գործոցը: Առանցինն դաշնամուրին վրայ նուագելով կ'երգէր եւ չէր ուզէր ներկայութիւն մը սրահէն ներս, եւ սակայն ուսանողներս գիտնալով սրահի մուտքի դրան արանքէն կը տեսնէինք ի՛նչ եռանդով, շայնով եւ պայցումով կ'երգէր «Լուսաւորչի Կանթեղը»: Յայտօր ինքնիրենս կ'երգեմ պայն բարձր գնահատելով այն հոյակապ թոյլչքն ու շայնբերու ելեւէջները որոնք կեանք տուած են Թումանեանի բանաստեղծութեան:

Երախտիքի տոյն գիրով կոչ մըն է որ կ'արձանագրեմ չմոռնալ մեր մեծերը ժամանակի հովովոյթին մէջ: Գիտնանք անոնց իսկական արժէքը ներկայ ժամանակներու անստոյգ եւ անորակ արագընթացին մէջ:

Փաստիկնա

Վեհերապատ սերունդ մը

ՅԻՇԵԼՈՎ ՍԵՔԱՍՏԱՑԻ ԲԱՆԱՍԵՐ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿ ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՔԻԿԵԱՆԸ

Բ.

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ԼԵՐՈՆ ՇԱՌՈՅՆԱՆ

Գաբիկեանի մահէն աւելի քան քսանհինգ տարի ետք օրակարգի բերուեցաւ անոր մնացեալ չեռագրերն ալ լոյսին բերելու հարցը: Մտադրութիւնը յաջողեցաւ: Եւ ուրեմն, Երուսաղէմի Սրբոյ Յակոբեանց տպարանէն հրատարակուեցան երկու թանկագին ու մասնագիտական ժողովածուներ:

ա- «Քառգիրք սեքաստահայ գաւառալեզուի» (1952).- շուրջ 700 էջանի հատոր մը, որ կ'ուսումնասիրէ Սեքաստիոյ բարբառին հնչաբանութիւնն ու քերականութիւնը, կու տայ անոր ճիշտ բառաթերթը, կը ժողովէ ու ի մի կը բերէ ժողովրդային հանելուկներ, աղօթքներ, տաղեր, պարերգեր, առակներ, առածներ ու հեքիաթներ: Ի մի բան՝ կը ներկայացնէ տեսակ մը գանձարանը Փոքր Հայքի գաւառաբարբառին: Հայ լեզուաբանութեան համար նորութիւններով կամ յայտնաբերումներով լեցուն գիրք մը:

Գիրքին չէր եղած այս նախանիւթը: Գաբիկեան տարիներ շարունակ շփման մէջ եղեր էր ժողովրդային համեստ խաւին հետ, մերթ յուսեցուցեր էր շորեպանները, մերթ մասնակցեր էր հարսանեկան արարողութիւններու, մերթ ալ խառնուեր էր ուխտի մեկնող կարաւաններու, հետապնդելով միակ նպատակ մը՝ լսածը արձանագրել քծախնդրութեամբ, ճիշդ ինչպէս իրմէ առաջ ըրած էր Գարեգին վրդ. Սրուանչտեանց: Եթէ կ'ուզէք՝ ան փոխակերպուեր էր խանդավառ պարիկի մը, որ կը սիրէր հոտուրտալ անցեալի ոսկեփռչին ու քաղել մարգարտեայ գեղեցկութիւններ մեր ժողովուրդին սրտէն ու շրթներէն:

Այս գիրքը, իր նախորդին նման, տպուեցաւ դարձեալ Ամերիկայի Համա-սեքաստահայ Վերաշինաց Միութեան նիթական յատկացումով:

բ- «Հայ բուսաբանութիւն» (1968).- բուսաբաններու եւ ծաղկանուններու հանրագիտարան մըն է այս երկը, շուրջ 350 էջ: Հայ բուսաբանութեան կալուածէն ներս շնորհակալ ու մեծողի ներդրում մը: Անկախ մեր առջեւ կը բանայ գունագեղ հորիզոնը Սեքաստիոյ նահանգի բուսական աշխարհին՝ անոր վայրի թէ մշակելի տեսականիին լրիւ ուսումնասիրութեամբ: Չայն կազմելու համար Գաբիկեան իր դպրոցական արձակուրդները տարիներ շարունակ յատկացուցեր էր այս գործին, տեղեկութիւններ ժողովեր էր գիտական շրջանակներէ՝ սկսելով Ալիսի հովիտէն ու հասնելով մինչեւ Չառա, մինչեւ Սվապի հարաւային կիլիկեան գիւղերը, Երզնկա, Արթուրայի հայ շէները, ներառելով Փոքր Հայքի սահմաններուն մէջ ինկած աշխարհագրութիւնը գրեթէ ամբողջովին: Գաբիկեան բուսաբանի իր խոշոր մախաղին մէջ կրցեր էր հաւաքել բոյսի անհամար տեսակներ ու գրի առեր էր անոնց նկարագրականը, յատկանիշերը, թուփերուն կամ տերեւներուն չեւը, գոյնը, առջներու քանակը, այդ բուսատեսակներուն աճման պայմանները, անոնց օգտագործման կարելիութիւնները (որպէս կեր, դեղաբոյս, ներկ...), ճշդած էր իւրաքանչիւրին գիտական անունը, այդ անուններուն Ֆրանսերէն կամ լատիներէն, յաճախ ալ՝ թրքերէն կամ քրտերէն տարբերակները...: Յետոյ բաղդատած էր իր տեղեկութիւնները Հ. Գաբրիէլ Մենվիշեանի, Ալիշանի եւ այլոց բուսաբանական երկասիրութիւններուն հայթայթած տուեալներուն հետ: Ընդուններ կատարելու համար՝ պրպտած էր չեռագիր հապուագիտ քժշկարաններ ու ախթարքներ ալ: Սիւսայքա՛ն գործ ու սրտմաշուք:

Գիրքը ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

Սիւսայքա՛ն գործ ունի 30 էջանի հեղինակային նախաբան մը, որ ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գործին վրայ: Յետոյ այբբենական շարքով ցուցակագրուած է ճիշդ 1951 բառ, որոնց 550-ը ուրոյն բոյսերու անուններ են, իսկ մնացեալները՝ անոնց կրկնանունները, կամ բոյսերու վանագան մասերու եւ վիճակներու անուանումներ: Նշուած է նաեւ բոյսերուն ո՛ր ընտանիքին պատկանած ըլլալը, նաեւ՝ անոնց սեռը: Աւարտին, վետեղուած է նկարագրուած բոյսերէն շատ-շատերուն գունաւոր կամ սեւ-ճերմակ գծանկարներն ալ, զորս հեղինակը պատրաստել տուած է մեծ քծախնդրութեամբ:

առի հեռաւոր այդ գօտիին մէջ, նմանութեամբ գրագետներ Թլկատինցիին (Խարբերդ) եւ Գեղամ Տէր Կարապետեանին (Մուշ):

Անգոսնելով համիտեան վարչակարգի չարաշուք հետապնդումները, Գաբիկեան միջոցներ գտած էր իր ծննդավայրէն թղթակցութիւններ հասցնելու մինչեւ Երուսա՛ «Հնչակ» պաշտօնաթերթին, այնտեղ պարզելով սեքաստահայութեան բազմապիսի դժուարութիւնները, որոնք ծնունդն էին գաւառի հայ տարրին վրայ ի գործ դրուած պետական խտրական քաղաքականութեան, զուլումի՛ն...: Գաբիկեան իր այս «Տեղեկագրութիւն»-ները կը ստորագրէր ծածկանունով՝ «Կոչնակ Սեքաստիոյ»: Ան լուսարձակ կը բանար Սվապ նահանգի 300-ի չափ փոքր հայ կամ խառն գիւղերու առօրեայ տագնապներուն վրայ: Կը պատմէր, թէ ինչպիսի՛ ծանր տուրքերով պետութիւնը կը շահագործէր հայ մշակին կամ արհեստարարին բազուկին ոյժը, կը կեղծէր պայն: Երեւանի ու Պարսկաստանի կողմերէն բերուած թրքացեղ գաղթականներով ինչպէ՛ս կը ճգնէր փոխել Սեքաստիոյ ժողովրդագրական պատկերը: Ի՛նչ անհաւատալի համեմատութիւններու հասած էր կաշտակերութիւնը պետական շրջանակներու մէջ: Որպիսի՛ կամայական միջոցներով հողաշերտեր կը խլուէին հայոց չեռքէն ու կեղծ մուրհակներով կը նուիրուէին դրացի թուրքերու: Եւ դեռ՝ քրտական պարբերական յարչակումներ հայ գիւղերու վրայ, հարքստահարութիւններ, բռնաբարութեան դէպքեր եւ այլն, եւ այլն: Երուսալան տեղեակ չէ՛ր այս բոլորին: Ըստ Գաբիկեանի՝ երուսալայիք ուս կը թօթուէին այս պատահարներուն դիմաց, քանզի «թուրքն իւր բնածին խորամանկութեամբ եւ չեռնածութեամբ լա՛ւ գիտէ օտարին աչքը շլացունել եւ ինքզինք ոսկեղնիկ ներկայել»... (տե՛ս «Հնչակ»-ի 1891-ի թիւերը):

Մրտասահմանի յեղափոխական թերթերուն աշխատակցի՛ ծա՛նր յանցանք էր անշուշտ Ապտիլ Համիտի գահակալութեան տարիներուն: Այնուհանդերձ, Գաբիկեան աչքի առեր էր կ'երեւի այդ վտանգը: Ան նոյնիսկ, գաղտնօրէն, արգիլեալ գրականութիւն ու մամուլ կը ստանար դուրսէն...: Օր մըն ալ սակայն պատահեցաւ անխուսափելին:

1900-ական թուականներու առաջին տարիներն էին: Սիւսայքա՛ն Սեքաստիոյ Ազգ. Արամեան վարժարանին մէջ, ուր կը պաշտօնավարէր Կարապետ Գաբիկեան.-

Հայկական դպրոցներէ ներս խստի արգիլուած էր հայոց պատմութեան ուսուցումը: Այնուհանդերձ, ուսուցիչ Կարապետ Գաբիկեան «Տեղեկեցական պատմութիւն» անունին տակ արգիլեալ շատ բան կը յաջողէր աւանդել իր աշակերտներուն...:

Օր մը, երբ ան խանդավառութեամբ կը խօսէր Արշակ Բ. թագաւորի ու պարսից Ծապուհ արքայի նշանաւոր առասպելախառն բանավեճին մասին (հայրենի հողին կարեւորութեան եւ ուժին շուրջ), անակնկալօրէն դասարան կը մտնեն թուրք պետական քննիչներ ու կը հրահանգեն որ Գաբիկեան անմիջապէս դարակէն դուրս հանէ իր բոլոր թուղթերը ու վանոնք դնէ սեղանին վրայ...: Բնութիւն պիտի կատարուէր:

Գաբիկեան կը գունատի, որովհետեւ նոյն առաւօտն իսկ՝ իր գաղափարակից ընկերներէն մէկը «Հնչակ» թերթէն օրինակ մը յանձնած էր իրեն գաղտնօրէն, եւ այդ վտանգաւոր թերթը հիմա դարակէն մէջ էր, միւս թուղթերուն հետ...: Այդ տեսակ թերթ մը եթէ բռնուէր՝ ենթական բանտերու վնասներուն մէջ կը հիւծէր տարիներով...:

Ուրեմն, թուրք քննիչներու խիստ հայեացքին տակ, Գաբիկեան, արին քրտինք կտրած, մէկ առ մէկ դարակէն կը հանէ իր թուղթերը, դասագիրքը եւ նաեւ՝ «Հնչակ» թերթի այդ թիւը, ինքզինք պատրաստելով անխուսափելի չեքրակալութեան:

Ընդ այդ ճակատագրական պահուն, դասարանէն ներս կը մտնէ ուշացած աշակերտ մը՝ Արմենակը, եւ անցուղարձէն բոլորովին անտեղեակ՝ երբ կ'աճապարէր իր տեղը նստիլ, թեւ կը վարնէ ուսուցիչին սեղանին եզերքը դրուած

ԳԱԼԻՖՈՐՆԻՈՅ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԴԱՏԱՐԱՆԸ ԻՆՉՈ՞Ւ ԲԵԿԱՆԱԾ Է ՍԱՍՈՒՆԵԱՆԻՆ ՆԵՐՈՒՄ ՇՆՈՐՀԵԼՈՒ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏԻՆ ՄԵՐԺՈՒՄԸ

Անցեալ ամիս Թալիֆորնիոյ Պերագոյն դատարանի ատենանի Ուիլյեմ Ս. Ռայըն բեկանեց նահանգապետ Աբերն Նիսըմի մերժումը՝ Համբիկ Սասունեանը բանտէն ազատ արձակելու մասին Ներման հարցերով յանձնախումբի որոշումը վաւերացնելու գծով: Ես սխալ պատկերացում ունէի, որ ներման մասին նահանգապետին որոշումը վերջնական է եւ դատարաններու կողմէ վերանայման կամ փոփոխման ենթակայ չէ: Այդ պարզութիւնը, որ ըստ օրէնքի, նահանգապետը կը դիտարկէ «բոլոր առկա պատշաճ, հաւաստի տեղեկութիւնները», եւ թէ անոր որոշումները՝ ժամանակէն առաջ ազատ արձակելու մասին, պետք չէ ըլլան կամայական կամ քմահաճ: Այս յօդուածը գրուած է դատարարին 19 Էջոց վճիռի պատճենին հիման վրայ:

Տողերուս հեղինակին հետ արհմակցական կապ չունեցող Համբիկ Սասունեանը 29 Յունիս 1984ին մեղաւոր ճանչուեցաւ առաջին աստիճանի սպանութեան մէջ եւ դատապարտուեցաւ ցմահ ազատազրկման՝ առանց վաղաժամկետ ազատման կարելիութեան. սակայն, 2002ին անոր դէմ արձակուած վճիռը փոխուեցաւ 25 տարիէն մինչեւ ցմահ ազատազրկումի, ինչ որ անոր շնորհեց աւելի կանուխ ազատ արձակուելու իրաւունք: Սասունեան Թուրքիոյ գլխաւոր հիւպատոս Քեմալ Արիքանը սպաննած է Լոս Անճելըսի մէջ, 28 Յունուար 1982ին, երբ ինք տակաւին 19 տարեկան էր: Սասունեան ներկայիս 58 տարեկան է:

27 Դեկտեմբեր 2019ին, Ներման հարցերով յանձնախումբը գտաւ, որ Սասունեան կը բաւարարէ վաղաժամկետ ազատման պահանջները: Այսուամենայնիւ, 25 Մայիս 2020ին նահանգապետ Նիսըմ մերժեց Յանձնախումբին որոշումը՝ հիմնուելով բանտարկեալին գործած յանցանքին վրայ, այլեւ «ընդարձակեց քաղաքական կարեւորութիւնը» արարքին եւ «համեմատաբար նոր» համարեց Սասունեանի գիտակցումը՝ իր գործած յանցանքին:

14 Օգոստոս 2020ին Սասունեան միջնորդութեան դիմում ներկայացուց Գերագոյն դատարան՝ վիճարկելով նահանգապետին կողմէ Ներման յանձնախումբի որոշումը չեղեալ համարելու փաստը: Ան պնդեց, որ նահանգապետին որոշումը չի հաստատուիր ապացոյցներով յատկապէս այն մասին, որ եթէ ինք ազատ արձակուի, կրնայ վտանգ ներկայացնել հանրութեան: Սասունեան նաեւ պնդեց, որ «նահանգապետը կիրարկած է՝ վաղաժամկետ ազատման պատշաճութեան անօրինականօրէն բարձրացում չափանիշ՝ ապօրինաբար հիմնուելով բանտարկեալին կողմէ կատարուած յանցագործութեան հանգամանքներուն վրայ»: Իր պնդումին մէջ ան կը հաստատէ, որ ոչ մէկ փաստ կայ, որ իր քով կը բացակայի «մեղքի գիտակցումը», եւ թէ՛ «նահանգապետի եզրակացութիւնը այն մասին, որ Սասունեան «բաւական երկար ժամանակ» չէ ցուցաբերած մեղքի գիտակցում՝ անօրինական պատճառ կը հանդիսանայ իր վաղաժամկետ ազատումը մերժելու համար»:

7 Հոկտեմբեր 2020ին դատարանը հրահանգեց հիմնաւորել գործը: Նահանգապետարանը 11 Յունուար 2021ին ներկայացուց իր պատասխանը՝ կրկնելով բանտարկեալին վաղաժամկետ ազատման մերժման պատճառները: Այնուհետեւ, 26 Յունուար 2021ին, Սասունեան ներկայացուց իր պատասխանը, որով ան մերժեց նահանգապետին կողմէ իր դէմ եղած պնդումները:

Դատարար Ռայընի որոշումով, Սասունեանի դատը չի բովանդակէր որեւէ ապացոյց՝ հիմնաւորելու համար նահանգապետին այն պնդումը, թէ Սասունեան վաղաժամկետ ազատման իրաւունք չունի: Աւելին, դատարարը գտաւ, որ նահանգապետը սխալ չափանիշներ օգտագործած է՝ հաշուի առնելով՝ ինչպէս Սասունեանի յանցանքին «կարեւորութիւնը», այնպէս ալ՝ անոր գոհին յայտնի մարդ ըլլալը, ինչպէս նաեւ Սասունեանի մեղքի գիտակցման հանգամանքին նոր ըլլալը: Ան այդ, դատարարը հրամայեց Սասունեանը ազատ արձակել բանտէն:

Դատարար Ռայըն դատավճիռի ընթացքին անդարդարձաւ Սասունեանի՝ ինքնիր ծագման մասին ըրած նկարագրութեան՝ իբրեւ « հայ մը, որ ծնած է մինչեւ 13 տարեկան ապրած է Լիբանան: Այս տարիներուն ինք եւ ընտանիքը ապրած են «աշխոյժ ռազմական գործողութիւններու գոտիին մէջ եւ պարբերաբար տեսած են դիակներ», անոնց շարքին՝ կիներ եւ մանուկներ: Հայրը հարբեցող էր, որ յաճախ շարքներով կը բացակայէր տունէն, սակայն հայրը (Սասունեան) լաւ, ջերմ յարաբերութիւններ ունէր մօրը հետ: Կ'ապրէր իր մեծաթիւ եղբայրներու ու քոյրերու հետ եւ բազմանդամ ընտանիքի անդամներուն հետ, ներառեալ մեծ մայրը եւ մեծ հայրը, որոնք «Հայոց Յեղասպանութեան» վերապրողներն էին: Մեծ մայրը յաճախ պատմած է իրեն, թէ ինչպէ՛ս Յեղասպանութեան ժամանակ կորսնցուցած էր իր ամբողջ ընտանիքը եւ թէ ինչպէս միայն ինք հապի կրցած էր փրկուիլ կոտորածէն»:

Շարունակելով, դատարարը աւելցուց. «13 տարեկան էր երբ (Սասունեան) ընտանիքը ներգաղթեց Միացեալ Նահանգներ՝ Լիբանանի բռնութիւններէն խուսափելու համար, բայց ընտանեկան վիճակը շարունակեց մնալ ծանր: Անոնք հաստատուեցան Փասատինա, ուր մեծ թիւով հայեր կ'ապրէին: Համբիկը միացաւ հայ սկաւտներուն եւ Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան: Հոս ալ ծանօթացաւ իր յանցանքի ընկերոջ՝ Գրիգոր «Գօգօ» Սալիպային: Անոնք ընկերացան յանցագործութենէն մէկ-երկու տարի առաջ եւ միշտ քննարկեցին Հայաստանի ու Թուրքիոյ միջեւ քաղաքականութեան եւ պատմութեան հարցերը, ներառեալ՝ Յեղասպանութիւնը: Անոնք նաեւ ուշադրութիւն դարձուցին եւ յաճախ միասին քննարկեցին, որ այդ տարիներուն «շատ քաղաքական սպանութիւններ եղած են»: Այսինքն, «հայերը Եւրոպայի մէջ կը սպաննէին թուրք դիւանագետներ յատկապէս անոր համար, որ վայրացած էին, քանի որ... Յեղասպանութենէն ետք Թուրքիա հերքած էր իր գործած Յեղասպանութիւնը...: Հայ երիտասարդները սրտնեղած էին այս իրողութենէն եւ կը կարծէին, որ Թուրքիա պէտք է քայլ մը առնէ եւ ճանչնայ Յեղասպանութիւնը... եւ երկխօսութեան նստի հայ ժողովուրդին հետ կամ հաշտութիւն կնքէ անոր հետ»: Բայց քանի որ Թուրքիա նման քայլ չէր առնէր, «հայ երիտասարդները որոշեցին դիմել բռնութեան...: (Անոնք) յոյս չունէին, որ... Թուրքիոյ հետ խա-

ՅԱՐՈՒԹ ՍԱՍՈՒՆԵԱՆ

«Թալիֆորնիա Քուրիըր» թերթի հրատարակիչ եւ խմբագիր

ղող երկխօսութիւն կրնայ ըլլալ»: Այս ընթացքին հայցուորը (Սասունեան) եւ անոր յանցակիցը, որ հայցուորէն քանի մը տարիով մեծ էր, կը քննարկէին Եւրոպա երթալ եւ իրականացնել այնպիսի սպանութիւն մը, որ կը տեսնէին, թէ իրենցմէ հեռու ինչպէս տեղի կ'ունենար: Սակայն, այդ օրերուն էր, որ Արիքան հանդէս եկաւ հրապարակաւն ելոյթով մը՝ հայերը կոչելով «ստախոսներ» եւ յայտարարեց, որ Հայոց Յեղասպանութիւնը չէ պատահած: Սալիպա հայցուորին ցոյց կու տայ Արիքանի յայտարարութեան մասին յօդուածը: «Ըլլալով Հայոց Յեղասպանութիւնը վերապրածներու թողնէր՝ մենք այդ համարեցինք շատ վիրաւորական: Մենք խիստ վիրաւորուեցանք ատկէ»:

Դատարար Ռայըն վճռեց, որ «դատին մէջ ոչ մէկ ապացոյց կայ, պաշտպանելու համար նահանգապետի կողմէ մեղքի գիտակցման պակասի բացայայտումը, բան մը, որ կարենայ վկայել, թէ 40 տարուան վաղեմութիւն ունեցող յանցագործութիւնը կը փաստէ, թէ դիմում տուողը այսօր եւս վտանգաւոր կը համարուի հանրութեան համար»:

Դատարարը վիճարկեց նահանգապետին այն պնդումը, որ Սասունեանի կողմէ իր յանցագործութեան մասին մեղքի գիտակցումը «միայն վերջերս» տեղի ունեցած է: Դատարար Ռայըն յայտարարեց, որ «դատական գործընթացը կը սահմանէ, թէ գոյութիւն չունի կանխորոշուած ժամանակահատուած, որուն ընթացքին բանտարկեալը պէտք է ցուցադրէ կամ ունենայ մեղքի գիտակցում, որպէսզի այդ մէկը բաւարար ըլլայ պիտանիութեան նպատակով»: Դատարարը վճռեց, որ «գիտակցման չափանիշը, զոր նահանգապետը օգտագործած է իր որոշումը կայացնելու համար, սխալ էր... եւ Սասունեանի համար ան սահմանած էր այլ «կամայական» չափանիշ»:

Ինչ կը վերաբերի Սասունեանի՝ հասարակութեան համար վտանգ ներկայացնելու հարցին, «դատարանը կը նշէ՝ հոգեբանը գտաւ, որ հայցուոր Սասունեան ազատ արձակուելէ ետք, բռնութեան քիչ վտանգ պիտի ներկայացնէ», գրած է դատարարը: «Հայցուորը ներողութիւն խնդրելու նամակ գրած է Արիքանի ընտանիքին, ընկերներուն եւ գործընկերներուն, ինչպէս նաեւ նամակ մը՝ «Թուրքիոյ ժողովուրդին, Թուրքիոյ կառավարութեան եւ աշխարհի թըրքական համայնքներուն», աւելցուց դատարար Ռայըն: «Դատարանը գտաւ, որ նահանգապետին որոշումը «կամայական էր եւ ընթացակարգի առումով թերի», վճռեց ան եւ նշեց, որ Սասունեան «ազատ արձակման համապարփակ ծրագիրներ ունի ինչպէս Միացեալ Նահանգներու, այնպէս ալ Հայաստանի համար»: Սակայն կը վերաբերի Սասունեանի այն յայտարարութեան, որ բանտէն արձակուելէ ետք ինք կրնայ Հայաստան տեղափոխուիլ:

Վերջապէս դատարարը յայտարարեց, որ Սասունեան «սպանութիւն կատարած է, որուն համար պատշաճ կերպով պատժուած է...: Նահանգապետին որոշումը չեղեալ կը համարուի, մինչ Ներման հարցերով յանձնախումբի 27 Դեկտեմբեր 2019ին վաղաժամկետ ազատման շնորհումը կը վերականգնի: Յանձնախումբին կը յանձնարարուի «շարունակել վաղաժամկետ ազատման իր սովորական ընթացակարգերը, եթէ որոշումը ընդունուելէն ետք 30 օրուան ընթացքին Յանձնախումբը բարելոյցներ չհաստատէ, որ վաղաժամկետ ազատման վերացման պատճառ կայ եւ այդ գծով նախաշնորհ համապատասխան վարոյթ՝ հարցը պարզելու համար»: Նահանգապետ Նիսըմ որոշեց չբողոքարկել դատարարի վճիռին դէմ՝ թոյլ տալով, որ ոյժի մէջ մտնէ ներումը, որով Սասունեան շուտով ազատ կ'արձակուի:

Իմ կարծիքով, բռնութիւնը երբեք արդարացուած չէ՝ անկախ պատճառէն: Գլխաւոր հիւպատոս Արիքանը մեղաւոր չէր հայ ժողովուրդին հանդէպ իրագործուած Յեղասպանութեան մէջ: Ան նոյնիսկ ծնած չէր Յեղասպանութեան տարիներուն: Հայերը պահանջներ ունին Թուրքիոյ կառավարութենէն, այլ ոչ թէ անհատ թուրքերէ: Սասունեան յանցանք գործած է, որուն համար պատժուած է գրեթէ 40 տարուան բանտարկութեամբ: Թուրքիոյ կառավարութեան կողմէ Սասունեանի ազատ արձակման մասին բողոքները համոզիչ չեն: Թուրքիոյ կառավարութիւնը ճնշում գործադրած է Ամերիկայի Դաշնակցային կառավարութեան վրայ՝ 2020ին յորդորելով նահանգապետ Նիսըմը, իսկ նահապետ Սալիպային՝ 2017ին, նահանգապետ Պրաւունը, որ մերժեց Ներման յանձնախումբին՝ Սասունեանը ազատ արձակելու որոշումները: Առաւել եւս համոզիչ չեն, ջրետու համար, որ բողոքովին ամօթալի են Ստրպէյճանի կառավարութեան բողոքները ընդդէմ Սասունեանի ազատ արձակման: Ստրպէյճանի հերոսացու մարդասպան Ռամիլ Սաֆարովը՝ հայ սպան իր քունին մէջ կայնահարած յանցագործը: Հունգարիայէն արտալանչուելէ ետք, Սաֆարով Ստրպէյճանի մէջ ոչ մէկ օր բանտ մնացած է:

Վերջապէս, միանգամայն անընդունելի է, որ Թուրքիոյ կառավարութիւնը չափազանց մեծ պատիժ պահանջէր թուրք մը սպաննած հայուն համար, մինչդէռ Թուրքիա ինք կը շարունակէ հերքել 1.5 միլիոն անմեղ հայերու զանգուածային սպանութիւնը: Եթէ Թուրքիոյ կառավարութիւնը ճանչնայ Հայոց Յեղասպանութիւնը եւ պատշաճ չեղով հատուցում կատարէ, միայն այն ատեն հայերը կրնան քննարկել՝ մէկ թուրքի սպանութեան համար ներողութիւն խնդրելու հարցը...

Հայոց Տեղասպանությանը Իրական Տեսակերևույթ 6

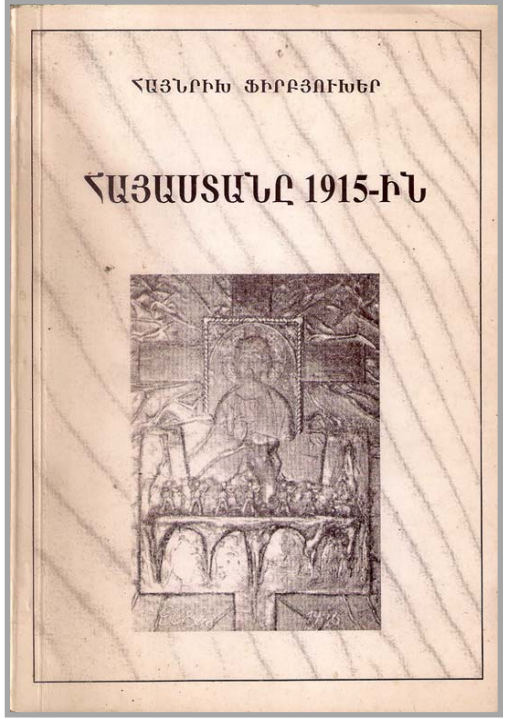
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՆԹՈՒՐՔԻԶՄԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄԸ ԹՈՒՐՔԻԱ-ԻՐԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԸՆԴՄԵՋԸՆ

Յատուկ «ՊԱՅՔԱՐ»-ին

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԻՍԿԱՀԱՏԵՄՆ

Հայրենի իրանագետ Էմմա Բեգիջանեանի հեղինակած «Իրանական Տեսակետները Հայոց Տեղասպանության մասին» գիրքը (խմբագիր ՀՀ ԳԱԱ-ի թղթակից անդամ դոկտ. Ռուբեն Սաֆրաստեան, լոյս տեսած հեղինակային հրատարակությանը Էտիթ Պրինթ տպարանէն, Երեւան, 2011, 163 էջ միջին չափի), գիտական մտնեցումով լոյս կը սփռէ Իրանի Թուրքիոյ հետ ունեցած յարաբերության ու քաղաքական վարձապայման փոփոխումները վրայ, նաեւ անոր պարզեցումը՝ Հայոց Տեղասպանության նշման եւ ճանաչման գծով:

Էմմա Բեգիջանեան մտնէն հետեւած է Թուրքիոյ առընչուող Իրանի քաղաքական եւ պիւնտրական դեպքերուն եւ անոնց լոյսին տակ վերլուծած՝ Իրանի հակապարզեցումը Հայոց Տեղասպանության ճանաչման հոլովոյթի ընթացքին վրայ: Երուսաղէմի փրկութեան յիշատակի օրումն՝ 3 Փետրուար 1997-ին Անքարայի մէջ տեղի ունեցած հանդիսութեան ընթացքին, Թուրքիոյ մէջ Իրանի դեսպան Սուհամմետ Ռիպա Բաղերը «իր դիւանագիտական գործունեութեան անհարիր» (էջ 71) Թուրքիոյ մէջ շարժաթի օրէնքները կիրառելու կոչ կ'ընէ: Օրումն վարչապետը՝ Նեժմետտին Էրպարան կառավարութենէն կը պահանջէ անյապաղ երկրէն հեռացնել Իրանի դեսպանը: Զարթ մը ետք Թուրքիա կը վտարէ Անքարայի մէջ Իրանի դեսպանն ու Կ. Պոլսոյ Իրանի հիւպատոսը: «Իրանը դարձաւ Թուրքիայի քաղաքական ոյժերի եւ բանակի մեղադրանքներով ու սուր քննադատութիւնների թիրախ» (էջ 71), կ'ըսէ Բեգիջանեան:

Այսպիսով 1997-ին Թուրքիա-Իրան յարաբերութիւնները կը վատթարանան: Այս պայմաններուն տակ, Իրանի մէջ հրատարակուող պարսկերէն «Իրան» օրաթերթը 9 Յունիս 1998-ին կը հրատարակէ «Հայերի Չարդերը» խորագիրով յօդուածը, որ նուիրուած էր Հայաստանութեան: Սոյն յօդուածին մէջ գերմանացի եւ եւրոպացի ականատես վկաներ ու այդ ժամանակի ամերիկացի դիւանագետներ կը վկայակոչեն եւ իրենց տեսակետները կը յայտնեն Հայոց Տեղասպանության մասին: Բեգիջանեան կ'ըսէ. «Յօդուածը պարսկալեզու ամենէն առարկայական գնահատական պարունակող տպագիր նիւթերից է» (էջ 72) Հայաստանութեան մասին: Հոն կը շեշտուի թէ Հայոց Տեղասպանութիւնը յստակօրէն փանթրքական նպատակներ կը հետապնդէր:

Յօդուածին մէջ յատկանշական է որ կը նշուի, թէ Հայաստանութեան գործադրութեան ընթացքին թուրքերը այդ գծով նախապէս մտադրուած ծրագիրներ կը կիրառեն: Հո՛ւ շեշտը կը դրուի Թալէթի եւ Էնվերի միասնաբար տուած որոշումին՝ բոլոր հայ պիւնտրները պիւնթափելու, որպէսզի անոնք չկարենան ինքնապաշտպանութեան դիմել անողորմ ռիսկներով սպաննուելու ատեն: Կը յիշուի նաեւ թէ ինչպէս թուրքերը հայ վանագուածները գնապքով, հետիոտն կամ փոխադրամիջոցներով կը քշեն դէպի Սուրիոյ եւ Իրաքի անապատները եւ հոն անօթի ու ծարաւ կը թողուն որ մահանան: Այս կարաւաններուն կ'ընկերանան թուրք, չերքէպ եւ քիւրտ պիւնթալներ անմեղ հայերը սպաննելու առաջադրանքներով:

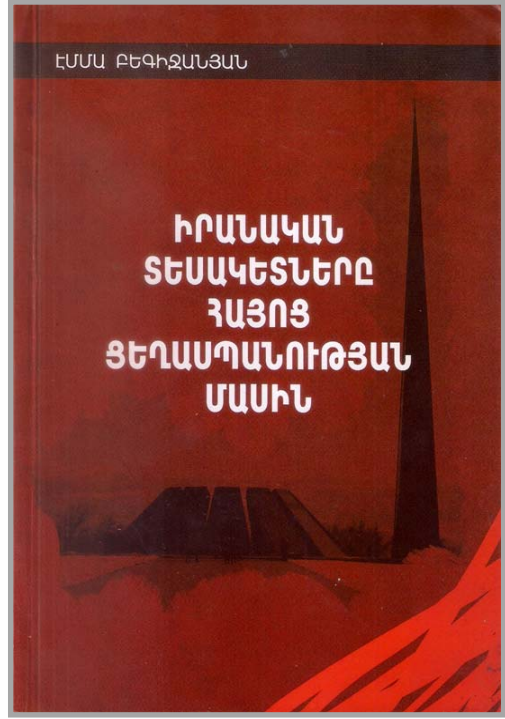
Այլ կարելոր կէտ մըն ալ հոն կը նշուի, որ 17 Յունիս 1915-ին Կ. Պոլսոյ մէջ Գերմանիոյ դեսպան Հանս ֆոն Վանկենհայմ հեռագիրով մը իր կառավարութեան կը տեղեկացնէ հայոց վանագուածային բռնագաղթերուն մասին, բայց «Գերմանիայի դեսպանն իր հեռագրի պատասխանն այդպէս էլ չստացաւ» (էջ 73): Յօդուածագիրը կը շարունակէ նշելով, թէ այլ եւրոպական երկիրներ ալ Օսմանեան Պետութեան բողոք ներկայացուցին հայոց դէմ անոր վայրագ վերաբերմունքին համար, սակայն այդ ռեպրազընտիւնները կանխելու ուղղութեամբ ոչ մէկ քայլ առնուեցաւ:

Յօդուածին մէջ ուշագրաւ է յիշատակուող ԱՄՆ-ի Կ. Պոլսոյ դեսպան Հենրի Մորկընթաուի 1915 Յունիսին Ամերիկայի Արտաքին գործերու նախարարին ուղղուած հեռագրին բովանդակութիւնը: Անոր մէջ Մորկընթաու կ'ըսէ, որ եթէ խօսքը կը վերաբերի հայոց սոսկ տեղափոխման, այդ տանելի կ'ըլլայ, սակայն ամեն մարդ գիտէ թէ հայերը քշուեցան դէպի սպանդանոց, ոչ թէ հազար կամ տասնեակ հազարներով, այլ հարիւր հազարներով ու մահուան դատապարտուեցան: Յօդուածին մէջ նշուած է, որ ԱՄՆ բողոքեց Օսմանեան Պետութեան այս հարցին նկատմամբ սակայն թուրքերուն ուշադրութեան չարժանացաւ այդ բողոքը, որովհետեւ անոնք հետամուտ էին բնաջնջել հայերը:

Այդ յօդուածին մէջ կը հանդիպինք հատուածի մը որ կը նկարագրէ հայոց տառապանքներն ու կոտորուիլը Սուրիոյ եւ Իրաքի անապատներուն մէջ: Թուրքերն ու քիւրտերը հայերը կը քշէին աղտոտ ջուրով լեցուած փոսերու առջեւ եւ անոնց վրայ կը կրակէին, նախքան որ անոնք կարենան խմել: Հապարարող դիակներ կը տեսնուին ճամբաներու եզերքները: Հայ մանուկներն ու փոքր աղջիկները ճիչ ու վայնասուն կը բարչրայնէին: Հիւանդները կիպիչ արեւուն տակ կը մահանային: Չինուած թուրքերն ու քիւրտերը փամփուշտ

խնայելու համար հայոց գլուխները մանգաղով կամ դաշոյնով կը կտրէին: Հազուադէպ կը պատահէր որ հազարներ հաշուող կարաւանէն քանի մը հայեր միայն կարենային փախուտ տալ: Յօդուածին մէջ կայ ֆրանսացի յայտնի պատմաբան Միշել Էրբենի հետեւեալ վկայութիւնը. «Աւելի քան մէկ միլիոն հայեր Սիրիայի եւ Իրաքի անապատների այրող արեւի տակ ոչխարների հօտի ու կովերի նախրի պէս քշուած էին առաջ: Թուրք եւ Զիւրտ պիւնթալ տղամարդիկ նրանց 100-200 խմբերի էին բաժանում եւ քշում անապատի խորքերը» (էջ 74): Յօդուածը կ'ընդգրկէ վկայութիւններ ֆրանսացի եւ այլ եւրոպացի ականատեսներէ ալ:

Յօդուածին մէջ կը տեսնենք նաեւ փանթրքիստ քաղաքական դէմքերու եւ անոնց ի պատիւ թուրք ազգայնականներու կողմէ կատարուած մեծարանքի գործունեութեան նկարագրութիւնը: Այդ փանթրքիստ դէմքերէն են Թալէթ եւ Սուսթաֆա Բեմալ, որոնք թուրանականութեան առաջադրողները եղած են: Այս պատճառով «Այսօր Թալէթի դիակը Ստամպուլում շքեղ դամբարանում է՝ Լրադիի բլուրի վրայ, իսկ Անքարայի մեծ փողոցներից մէկը նրա անունով է կոչուում, սա խայտառակութիւն է մարդկային հասարակութեան համար», կ'ըսէ բրիտանացի գրող-պատմաբան մը 1972-ին (էջ 75, յօդուածագիրը հաւանաբար նկատի ունի Տէյվիտ Մարշըլ Լէնկը,- Յ.Ի.):

ՄԱԿը հայոց դէմ գործուած ռեպրազընտութեան հարցը ներառած է Մարդու իրաւունքներու յանձնաժողովի հասարակական-տնտեսական նիստի օրակարգին մէջ (խօսքը անցեալ դարու եօթանասունականներու սկիզբի մասին է,- Յ.Ի.): Այդ նիստին Թուրքիոյ ներկայացուցիչ Վալաքայը նշած է թէ հայոց պիւնթալները պատերազմը եղած է: Հայերը ապստամբած են Օսմանեան Պետութեան դէմ եւ այդ պատճառով տեղափոխուած են կայսրութեան այլ հատուածներ: Այս նախադասութիւնը արտասանելէ անմիջապէս ետք Վալաքայ նիստէն հեռացած է: Բրիտանացի պատմաբանը գրած է. «Իրականում Օսմանեան Կայսրութիւնը մշտապէս ջանքեր է գործադրել Միշին Ասիայի թուրքական սեղերից թուրանական կայսրութիւն ստեղծելու ուղղութեամբ» (էջ 75):

Ուրիշ պատմաբան մը (անունը չի նշուի,-Յ.Ի.) կ'ըսէ. «Եթէ Ազգերի Լիկան 1920-ին դատապարտէր թուրք առաջնորդների անմարդկային արարքները, ապա Բեմալ փաշայի գլխաւորած իշխանութիւնը (1925-1940) Թուրքիայի քրտերի 1/3-ին չէր ոչնչացնի» (էջ 75): «Այնուամենայնիւ, Միացեալ Նահանգներն ու Գերմանիան միշտ էլ հովանաւորում են Թուրքիային» (էջ 75) կ'աւելցնէ ան:

Այլ օտար հեղինակներ, ինչպէս Հայրիկա Ֆիլիպիսը, իր «Հայաստանը 1915-ին, Թէ Ինչ է Թաքքըլե Կայսերական Կառավարութիւնը Գերմանահրապատակներից, Հին Մշակոյթ Ունեցող ժողովրդի Կոտորածը Թուրքերի Կողմից» խորագրեալ գիրքով, (Պերլին 1930, գերմաներէնէ հայերէնի թարգմանած է Յունան Ղուկասեան, Երեւանի Պետական Համալսարանի հրատ., 2000, 112 էջ), նաեւ Հայաստանութեան առընչուող թրքական կայսերապաշտութեան մասին իրենց կարծիքները յայտնած են: Ֆիլիպիսը կ'ըսէ թէ այս երապաշտական գաղափարները համակած էին Սրիտթուրք ղեկավարներու միտքերը: 19-րդ դարու վերջաւորութեան աֆղանիստանցի ղեկավար մը՝ Ճեմալէտտին անունով, սուլթան Ապտիլ Համիտի հետ պրոյցի մը ընթացքին անոր յուշած էր Օսմանեան Պետութիւնը ղեկավարել Բանիսլամական սկզբունքով՝ կարենալ դէմ դնելու համար Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ: Աւելի ուշ Սրիտթուրքերը իրենց ծաւալապաշտական ծրագիրներու իբրեւ լծակ եւ միջոց որսացին այս միտքը եւ չեւափոխեցին Փանթուրքիկա գաղափարով: Օսմանեան Պետութեան մէջ զգալի թիւ կազմող հայ ժողովուրդը ինքնաբերաբար արգելք էր փանթուրքիկա գործադրութեան ճամբուն վրայ, կ'ըսէ Հայրիկա Ֆիլիպիսը եւ կ'աւելցնէ. «Սրիտթուրքերը ուզում էին ստեղծել ազգային պետութիւն, որն անողորմաբար կը մերժի մեն մի պիշուր փոքրամասնութիւններին» (էջ 48): Սրիտթուրքերը 1914-ին սկսան վճռական միջոցներ կիրարկել ամեն քանի դէմ, որ թրքական չէր: Այս ուղղութեամբ հայերը անպաշտպան ըլլալով, Սրիտթուրքերու վայրագ ռիսկներու առաջին եւ կարելոր թիրախը դարձան: Անշուշտ թուրքերը այս գործին մէջ առանչին չէին, այլ Գերմանիա անոնց կողքին էր: Սարո մասին Հայրիկա Ֆիլիպիսը կը հաստատէ. «Գերմանիան պատերազմում թուրքերի նկատմամբ լա էր տրամադրուած՝ պահելու համար այն վարագոյրը, որի հետեւում կոտորուեցին աւելի քան մէկ միլիոն անմեղ տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ» (էջ 49):

ԱՆԹԻԼԻԱՍԻ ՈՒԽՏԻ ՕՐ

(Շարունակում Ա. Էջեն)

Կանը ըսաւ, որ եկեղեցին կը մեծարէ շրջադարձ կատարող, դարաշրջան կերտող, յեղափոխող ու բարեկարգող անձերը, Կանոնք «սուրբ» կը հռչակէ իրենց ներգործական, աստուածահաճ եւ մարդասէր գործունէութեան համար, անոնց հաւատքին օրինակելիութեամբ անոնք կ'օգնեն մեզի մեր հաւատքին մէջ գօտեպնդուելու, ներշնչուելու եւ յուսադրուելու, որպէսզի կարենանք անվիատ յառաջ երթալ եւ կեանքի դժուարութիւնները յաղթահարել՝ Տիրոջ Կորուսեալ: Սրբապանը նշեց, որ երբ մտաբերենք սոսկալի չարչարանքները մեծ Լուսաւորիչին, մեր առօրեայ անհատական թէ հաւաքական դժուարութիւնները, նեղութիւնները կամ տառապանքը թէ՛ կը փորձանան եւ թէ յաղթահարելի կը դառնան:

Այսօր, նոր ժամանակներու տագնապներուն դիմաց, երբ յուսահատական համապատկեր մը իր ժամիքները կը խրէ մարդոց հոգիներուն խորը, որքա՞ն կարիքը ունինք վերադառնալու պատմութեան փորձին ու փորձառութեան, որպէսզի կարենանք դուրս գալ խոր վիրապային մեր կայութիւններէն, յայտնեց ան, ու եզրափակեց քարոզը՝ ըսելով, որ «այսօր միասնաբար կը յիշատակենք եւ կ'ոգեկոչենք մէկ կողմէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրապետի մուտքը Խոր Վիրապ, միւս կողմէ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Անթիլիասի մէջ հաստատումին ընթացքին, ճիշդ 90 տարիներ առաջ, 16 Մարտ 1931-ին, երջանկայիշատակ Սահակ Բ. Թապալեան Հայրապետի «շնորհաբեր որոշումով» Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի «Ուխտի Օր» հռչակուիլը»:

Պատարագի արարտին, Վեհափառ Հայրապետը Ս. Խորան բարձրացաւ եւ Լուսաւորիչ Հայրապետին Ս. Աջով կատարեց ջորհներէի արարողութիւնը ու անոր բարեխօսութիւնը հայեցելով՝ աղօթեց առ բարձրեալն Աստուած, որ սուրբին ժառեղեն հաւատքով պահէ ու պահպանէ մեր ժողովուրդին կեանքը, քանզի մեր շուրջ կանգնած չարիքներու ու մեղքերու պատուարը եւ մեզ առաջնորդէ դէպի երկնային շնորհներու յաւերժապետ աղբիւր: Հայրապետը նաեւ աղօթեց, որ Ս. Աջին հովանիին տակ պահէ մեր ազգը ամբողջ՝ ի Հայաստան, Արցախ, Լիբանան եւ սփիւռս աշխարհին, հեռացնէ քորոնա ժահրը, առողջութիւն շնորհէ հիւանդներուն, հեռու պահէ մեր ժողովուրդի պատկանէրը ամեն տեսակ ցաւէ ու տառապանքէ, օգնական ըլլալ կարիքաւոր ընտանիքներուն եւ ապատագրէ գերեզարութեան մէջ գտնուող մեր հայրենիքի պատկանէրը:

Ի՞ՆՉ ՆՊԱՏԱԿ ԿԸ ՀԵՏԱՊՆԴԵՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՀԵՐԹ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Շարունակում 2րդ էջէն)

Հայրենիքի Փրկութեան Շարժումը արդէն կորսնցուցած է իր սկզբնական քափը: Հետեւաբար Ռուպեր Քոչարեան, որ կը ծրագրէր առանձին մասնակցի ընտրութեանց, հաւանաբար որոշէ միանալ ՀՅԴ-ին, որ այլապէս ալ կորսնցուցած է իր յենարանը Շարժումին բուլազման պատճառաւ:

Շուարած եւ յուսախար հանրութիւնը որոշ չափով սկսած է համախմբուիլ Ազգային Ժողովրդավար բեռնի շուրջ որուն առանցքը կը կազմեն Սասնայ Ճոռերն ու Երտպական կուսակցութիւնը: Բեռնի Մարտ 16ի հանրահաւաքին, հայկական եռագոյնի կողքին պարզուած էին ֆրանսական եւ ամերիկեան դրօշները, եւ բանախօսները շեշտեցին որ «հովերը սկսած են փչել Արեւմուտքէն եւ ոչ հիւսիսէն»: Այս խմբաւորումը բացայայտօրէն կը ջատագովէ Հայաստանի յարմըր Արեւմուտքին, ՆԱԹՕ-ի, Երտպական Միութեան եւ Ամերիկայի: Այս խումբին ղեկավարները կ'օգտագործեն հանրութեան յուսախարութիւնը Ռուսաստանէն, վերջին պատերազմի ընթացքին անոր գործած ստորանքներուն պատճառաւ: Խումբին ղեկավարները քաղաքակրթութեան հասուն տարրեր են, որոնց նպատակը կրնայ հեռանկարային չլլալ սակայն կերպով մը կրնայ ազդանշան դառնալ Մոսկուայի համար որ այլընտրանքային քաղաքական հոսանք մը գոյութիւն ունի Հայաստանի մէջ: Խումբի ղեկավարներու շարքին են Արա Բարեան, Գարեգին Չոքասզեան, Ժիրայր Անտիսեան եւ Տիգրան Խզմալեան:

Արման Բարաջանեանի Յանուն Հանրապետութեան Շարժումը բաւական մտք ծրագիրներով կը պատրաստուի ընտրութեանց. Բարաջանեանի օրակարգն է «գնահատանք» տալ հիներու գործունէութեան եւ «լուտրացիա»ի ենթարկել գանոնը: Այսինքն, պառակտուած Հայաստանի մը մէջ քաջալերել տրայտապան բախումները, ի հաճոյս այն անտեսանելի ձեռքերուն որոնք պատրաստած են այս օրակարգերը:

Քաղաքագէտ Լեւոն Շիրինեան փոխ առած է Խոսրով Յարութիւնեանի հանգուցեալ կուսակցութեան անունը եւ իր հակառուսական քաղաքականութիւնը կը հետապնդէ Քրիստոնէայ-Տեմոկրատ պիտակին տակ եւ հիացողն է Գերմանիոյ Դաշնակցային (ֆեդերաթիվ) հանրապետութեան սահմանադրութեան: Արամ Սարգսեանի Հանրապետութեան կուսակցութիւնը կը միտի գործակցիլ Նիկոլի Թախչիին հետ: Աշխարհատրական, Ժառանգութիւն եւ այլ կուսակցութիւններ չեն պարզած իրենց ծրագիրները ինչպէս չէ պարզած Լեւոն Տէր Պետրոսեանի Հայ Ազգային Քոնկրէտը:

Վերջին զարգացումը այն է որ հինգ նախագահներ իրարու մօտ գալով ունեցած են խորհրդակցութիւն: Հայաստանի երեք նախագահները – Լեւոն Տէր Պետրոսեան, Ռուպեր Քոչարեան եւ Սերժ Սարգսեան, ինչպէս նաեւ Արցախի երկու նախագահները՝ Բակո Սահակեան եւ Արկարի Դուկասեան. յատկանշական կերպով կը բացակայի այժմու նախագահին Արմէն Սարգսեանի անունը: Այս նախագահներէն ռեւ. մէկը համակրանք չէ ցուցաբերած միւսին նկատմամբ, ոչ ալ գործակցած իրարու հետ: Անոնց համախմբումը կ'ենթադրէ որ բացառիկ զարգացումներ կան Հայաստանի մէջ կամ շուրջ:

Պարզ է որ ընտրութիւնները դարման պիտի չհանդիսանան Հայաստանի բազմաթիւ խնդիրներուն, եթէ չբարթացնեն իսկ կացութիւնը: Հայաստանը այսօր պէտք չունի ընտրութիւններու: Պէտք ունի միայն իմաստութեան:

ԵՌԻԵՄՔՕ-Ի ՂԱՅԱՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԸ ՂԱՏԱՊԱՐՏԱԾ Է ԱՏՐՊԵՅՃԱՆԻ ԿՈՂՄԷ ՄԵՆԱԿԱԿԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑ ԻՈՅ ԿՈՐՇՆՈՒՄԸ

(Շարունակում Ա. Էջէն)

Լրագրող Ծոնահ Ֆիշըր փորձած է նկարահանել Չորաւոր Ս. Աստուածածին եկեղեցին, որ բռնագրաւումէն ետք ատրպէյնացի պինուորները պղծած էին: Անոնցմէ մին բարձրացած էր եկեղեցւոյ վրայ՝ փորձելով տապալել խաչը:

Լրագրողներու խումբին ուղեկցող ատրպէյնացի ոստիկանը՝ այն հարցումին, թէ ո՞ր է եկեղեցին, պատասխանած է, որ ինք այդ մասին տեղեկութիւն չունի: Ուստի քրիտանայի լրագրողը իր հեռաչայնին միջոցով տեղորոշած է եկեղեցւոյ գտնուելու վայրը եւ հոն գացած: Սակայն բլուրը, որուն վրայ կ'ենթադրուէր որ պէտք է ըլլար Չորաւոր Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին, այսօր արդէն պարապ է: Միայն յատակին տակաւին թափած քարեր կ'երեւին, որոնք ենթադրաբար մնացած են եկեղեցիէն:

Ծոնահ Ֆիշըր բաղդատած է եկեղեցւոյ՝ իր ունեցած հին լուսանկարի վայրը եւ համոզուած, որ իրենք նոյն տեղը կը գտնուին եւ միակ տարբերութիւնը այն է, որ եկեղեցին այլեւ չկայ...:

Լրագրողը կրկին դիմած է իրենց ուղեկցող ոստիկանին՝ հարցնելով, թէ ո՞ր է եկեղեցին, իսկ Ատրպէյնացի պատասխանած է, որ թերեւս ան ոչընչացուած է պատերազմի ժամանակ: «Եկեղեցին չի կրնար ոչնչացուած ըլլալ պատերազմի ընթացքին, քանի որ կան տեսանիւթեր, ուր կ'երեւի, որ հոն Ատրպէյնացիներ եկած են», - հակադարձած է Ֆիշըր:

Այնուհետեւ Պարուի մէջ լրագրողը՝ Ատրպէյնացի նախագահ Իլիամ Ալիեւի խորհրդական Հիքմէթ Հաճիեւի հետ հանդիպումին, վերջինիս ցոյց տուած է եկեղեցւոյ նախկին՝ 2017-ին առնուած լուսանկարը ու ներկայի դատարկ բլուրի նկարը՝ նշելով, որ եկեղեցին հիմնովին աւերուած է: Ի պատասխան Հաճիեւին միայն տարականք յայտնած է, ըսելով թէ ինք տեղեակ չէ եւ այդ տեղեկութիւնը պէտք է ստուգուի...:

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԻՄԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԳՈՐԾՕՆ

(Շարունակում 8րդ էջէն)

Ինչո՞ւ յայտնուեցանք այս իրավիճակին մէջ: Ներքաղաքական այս տխուր իրադրութիւնը կամայ-ակամայ հարցադրում մը կ'առաջացնէ՝ միթէ՞ մենք արժանի ենք ունենալու ինքնիշխան պետութիւն: Երբ կը փորձենք ապակայունացնել մեր պետութիւնը, վտանգել մեր պետականութիւնը, գերադասելով անչնական, խմբակային շահերը:

Երբ այսօր մեր պէնթերը թշնամիին դէմ ուղղելու փոխարէն, մենք կռիւ կը մղենք մեր պետութեան դէմ: Պայքարը պննի է, երբ կը բխի երկրի շահերէն: Սարսափելի վտանգաւոր է, երբ քաղաքական թեժացած իրավիճակի մէջ հանդէս կու գանք ռազմատենչ յայտարարութիւններով:

Այս իրավիճակէն դուրս գալու համար հարկաւոր է խաղաղ լուծումներ գտնել: Այդպիսի յոյս մը կարելի էր ակնկալել Հայաստանի անկախութեան հիմնադիր նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանէն: Յիշելով անցնող տարիներու փաստերն ու վկայութիւնները, յիշողութեան շեշտադրումով հարց կու տանք, որքանո՞վ պետականամետ կարելի է համարել իշխանափոխութեան մասին նախագահ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի վերջին կարծիքը այսօրուան դրութեան ու մտածելակերպին: Երբ միշտ ճիշդ գնահատականներ տուած է ստեղծուած քաղաքական իրավիճակներու մասին: Եւ այսօր քաղաքական մտքի բարձունքին հասած, վերլուծական պօրաւոր միտք դրսեւորող պետականամետ, իմաստուն քաղաքական գործիչէն սպասելի էր, հաւասարակշռող ու հաշտարար դեր մը կատարել:

Այսօր հայոց անկախ պետութեան անցած ճանապարհը ուսումնասիրելու, պատմութիւն դարձող մօտակայ տասնամեակներու քաղաքական իրողութիւններուն անդրադառնալու անհրաժեշտութիւն մը կայ: Պատմութեան ճիշդ իմացութեամբ միայն, հնարաւոր է հասնիլ ազգային միասնութեան, որդեգրելու քաղաքական ճիշդ ուղեգիծ:

Չմոռնանք, որ հայ հասարակութեան յառաջընթացը մեր ժողովուրդի պատմութեան ստոյգ եւ ճիշդ իմացութեան մէջ է: Այս առումով կան քաղաքական լուրջ խնդիրներ, որոնք կը վերաբերին մեր ազգին պատմական կենսագրութիւնը հանդիսացող իրադարձութիւններուն: Հարկաւոր է բացայայտել ու պարզաբանել անցեալի տխուր իրադարձութիւններուն բուն էութիւնը:

Այսօր հայութեան առջեւ ծառայած են նոր մարտահրաւերներ: Երկրին ներքաղաքական անկայուն իրավիճակը դարձած է աղէտալի ու կործանարար: Ուժային անօրինական յեղաշրջման միջոցով, դրածոյ անչը իշխանութեան գալով, չի կրնար փրկել երկիրը:

Հայրենի հողին տէրը, հողի լեզուէն հասկցող ժողովուրդն է: Որքան կայ ժողովուրդը, կայ հայրենիքը:

Իսկ հայրենիքին փրկութիւնը մեր հաւաքական ոյժի մէջ է, մեր համերաշխութեան եւ համագործակցութեան մէջ է, ազգային նպատակներու իրագործումին մէջ է, եւ մեր ծրագիրներուն ճշգրիտ կանխատեսումներու մէջ է: Յանուն հայրենիքի փրկութեան հարկաւոր է միաբանիլ, մէկ կողմ դնել մեր տարակարծութիւնները, ոյն ու վրէժը: Ի մտի ունենալով՝ ամեն ինչ կորսուած չէ՛, երկրին կայունութիւնը խանգարելով, հայրենիք չենք փրկել:

Այն առեւ միայն պիտի կարենանք գտնել քաղաքական ճշմարիտ ուղին, երկիրը փրկելու հասարակական քառուսէ, վերականգնելու մեր տնտեսութիւնը, հայոց բանակը պինդելու արդիական պինամթերքով: Հայութեան բունցրած ոյժով՝ պիտի կարենանք վերադարձնել մեզմէ խլուած հայրենական տարածքները:

Այս բլուրը կ'իրականանայ եթէ գործենք հզօր հայրենիք ու պետութիւն ստեղծելու տեսլականով, որ կը պահանջէ հաւաքական գիտակցութեան պինուն, հայորդիներուն համախմբումը մէկ տեսլականի շուրջ :

Մեր ապագան միաշոյլ քաղաքական ոյժի մէջ է...:

Հայէպ

ԱՆՑԵԱԼԵՆ ՑԻՇԱՏԱԿ ՄՁ -21-

Պատմության համար: 1970ին, Թրքական կառավարությունը դատ բացած էր Լիբանանի «Ազդակ» եւ «Չարթօնք» օրաթերթ/պաշտօնաթերթերու դեմ ու դատը կորսնցուցած: Այս լուսանկարին մէջ կ'երեւայ հայ ազգային կուսակցութիւններու (ՍՂՀԿ, ՀՅՌ, ՌԱԿ) Լիբանանի ղեկավարութիւնը, որ գացած էր շնորհակալութիւն յայտնելու Յիւսէֆի կրօնապետ Մուսա Սատրըրին, դատի առիթով իր ցուցաբերած պօրակցութեան համար: Լուսանկարը տրամադրուած է լուսանկարաբանական գործիչ Վիգէն Յովսէփեանի կողմէ:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՌՈՒԹԻՒՆ

Ողբացեալ Տիկին Անի Մանուկեանի (Ուաշինկթըն) մահուան տխուր առթիւ Տէր եւ Տիկին Շահէ եւ Օլիմփիա Ճեպեճեաններ (Սիւ Շըրպի) 50 տոլար կը նուիրեն «Պայքար» Շարաթաթերթին:

ՃՇԳՈՒՄ

Մարտ 21ի մեր նախորդ թիւով, էջ 11ի վրայ հրատարակուած մահագրութիւնը կարդալ «Ոչ եւս է Գորտոպայի (Արժանթին) նահապետը՝ ընկեր Գարլու Պալեան»: Մեր ներողամտութիւնը կը խնդրենք մասնատրաքար ժուան Գարլու Մերտինեանէն որուն անունը անուշադրութեամբ նշած էինք հանգուցեալին անուան փոխարէն:

ՑԻՇԵԼՈՎ ՍԵՐԱՏԱՑԻ ԲԱՆԱՍԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՔԻԿԵԱՆԸ

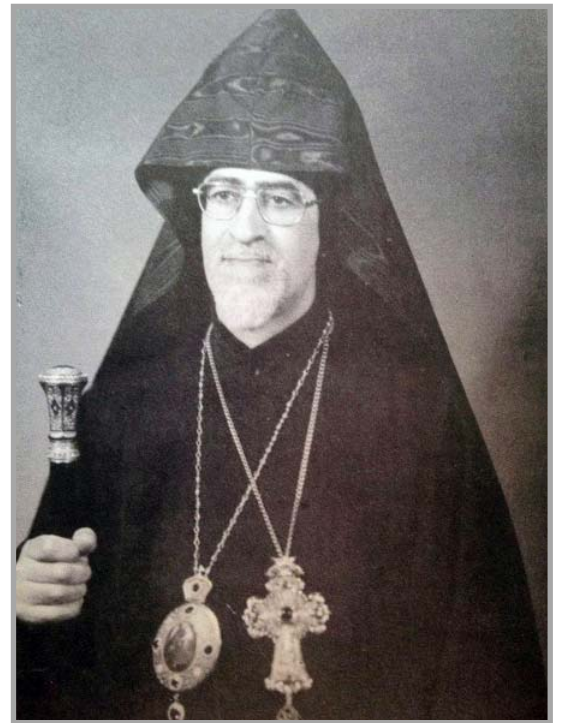
(Շարունակուած 11րդ էջէն)

Կաղամարին (մելանի սրուակը) եւ պայն վա՛ր կը չգէ անուշադրութեամբ...: Մանիշակագոյն հեղուկ մելանը կը թափի գետին ու ցայտքեր կ'արձակէ քննիչներուն տաքատներուն վրայ ալ...: Բոլորն ալ շուարումի կը մատնուին: Գասարանը իրար կ'անցնի պահ մը:

Իսկ Գաքիկեան ի՞նչ կ'ընէ: Լոյս մը կը ծագի անոր մտքին մէջ: Ան վայրկեանապէս «Հնչակ»ի այդ փորձանք թիւը կ'առնէ, կը ճնորթէ պայն ու գետին ծոցով՝ կը թաթխէ թափած մելանին մէջ ու կը սկսի ատո՛վ սրբել դասարանին սալաշտակը՝ գետինը չորցնելու պատրուակով...: Փորձանք թերթը բոլորովին բզկիկ-բզկիկ կ'ըլլայ...: Ու երբ Գաքիկեան գլուխը վեր կ'առնէ՝ արդէն փրկուած էր...

**

Կարապետ Գաքիկեան, ինչպէս վերեւ նշեցինք, ունէր երկու մանչ պաւակներ (Բ. ամուսնութեան պտուղները): Անոնցմէ մին՝ Գեղամը, որ հապի երեք տարեկան էր հօր մահուան առէն, հասակ առաւ հայ Երուսաղէմի վանական կրօնաբոյր մըթնոլորտին մէջ ու հետագային դարձաւ Սրբոյ Յակոբեանց միաբանութեան երախտաշատ պիւնուրեալներէն մին, - **ԿԻՐԵՂ ԵՊՍ. ԳԱՔԻԿԵԱՆ (1921-2003):**

Վանական այլաբնույթ ծառայութիւններու առընթեր՝ Կիրեղ սրբապան իր անունը անխաղախ կապեց Երուսաղէմի հայոց Ս. Թարգմանչայ վարժարանին, որովհետեւ 1951-ին արեղայ յեռնադրուել տարի մը ետք՝ ան տեսուչ նշանակուեցաւ այդ դպրոցին (ուրկէ ինք եւս շրջանաւարտ էր 1936-ին) ու պայն շեռնհասօրէն կառավարեց աւելի քան քառասուն տարի, մինչեւ 1995: Ի՛նք է, որ երկրորդականի վերածեց վանապատկան այդ նախակրթարանը, ու անոր մասին ամէն տարի գրեց մանրամասնեալ վեկոյցներ, որոնք սրուած կը մնան «Միտն»-ի հաւաքածոներուն մէջ: Այնտեղ, - ինչպէս Շառանգատրայ վարժարանէն ներս ալ, - դասաւանդեց կրօն, եկեղեցւոյ պատմութիւն, գրաբար ու հայ լեզու: Այսպիսով, ան արժանատրապէս շարունակած էր կրթական այն վսեմ առաքելութիւնը, զոր իրմէ առաջ, Սեբաստիայէն սկսելով, յառաջ տարեր էին թէ՛ իր հայրը, թէ՛ ալ մեծ մայրը:

Կիրեղ վրդ. անչամբ հսկեց իր տարաբախտ հօր վերջին երկու գիրքերուն հրատարակութեան գործին վրայ: «Հայ քուսաշխարհ»-ի մուտքին վետեղուած տասը էջանի իր յառաջաբանը համապարփակ արժեւորումն է Կ. Գաքիկեան գրագետի, պատմաբանի, հայկաբանի, բանասերի եւ ուսուցիչի վաստակին ու գրական քերքին:

Ան եպիսկոպոսական շեռնադրութիւն ստացաւ Վալզէն Ա. հայրապետին շեռամբ, Ս. Էջմիածնայ մէջ, 17 Հոկտեմբեր 1976-ին: Վախճանեցաւ 2003-ի Կաղանդի անմիջական նախօրէին, Երուսաղէմ:

Սրբապանին կրտսեր եղբայրը՝ Մխիթար (Մարք), որ ծնած էր 1924-ին ու 1950-էն ի վեր Նիւ Եորք հաստատուեր էր, իր կարգին մահացաւ 2006-ին: Ան իր ետին թողուց հինգ պաւակ՝ մանչ մը ու չորս աղջիկ, ինչպէս նաեւ հինգ թոռներ:

Հալէպ

ԲԱՆԱԿԻՆ ԿԱՌՈՅՑ Ը, ՎԱՅ-ՈՒՄԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՊԵՏՔ Ե ՎԱՍՄՊԱՏԱՍԻԱՆ ԸԼԼԱՆ ԱՌԿԱՅ ՄՊԱՌՆԱԼԻՔԻՆ

(Շարունակուած Ա. էջէն)

Նախարարը յիշեցուցած է, թէ պատերազմէն ետք տարածաշրջանին մէջ ռազմաքաղաքական կայութիւնը փոփոխութեան ենթարկուած է: «Մենք այսօր գործ ունենք թուրք-ատրպէյճանական բանակի հետ, որը գնալով միաշալուում է, եւ տէ ֆաքթօ մենք գործ ունենք՝ թուրքական բանակի հետ: Եւ բանակի քարեկարգումները ուղղուած են դրան», ըսած է նախարարը:

ԱՐՅԱՆԻ ՄԷՋ ՅԵՏ-ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՌԱՍՏԵԱԿԻՆ ԱՌԱԿԵԼ ԲԱՆ 330 ՍՆՈՒՆԴՆԵՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԵՅՄԱՆ

(Շարունակուած Ա. էջէն)

Այս մասին «Արմենփրես»ին հետ ունեցած պրոյնի մը ընթացքին յայտնեց Արցախի արդարադատութեան նախարարութեան քաղաքացիական կայութեան քրթերու արշանագրութեան եւ նոտարական գործակալութեան պետ Լիանա Միրզոյեան: Ըստ անոր՝ նոյն ժամանակաշրջանին, Արցախի մէջ արշանագրուած են 390 ամուսնութիւններ եւ 33 ամուսնալուծութիւններ: Ամուսնութիւններու մեծագոյն թիւը՝ 162, արշանագրուած է այս տարուան Փետրուարին, իսկ ծնունդներու մեծագոյն թիւը՝ ընդհանուր առմամբ 118, Արցախի մէջ արշանագրուած է Յունուարին:

Tekeyan Cultural Association, Inc.
With Donations Matched Up to \$20,000
by a Friend of the Tekeyan Cultural Association

SPECIAL FUNDRAISER

for

HRANT DINK SCHOOL of Istanbul

The Hrant Dink School is located in the basement of the Armenian Evangelical Church in Gedikpaşa. Most of the students are children of natives of Armenia who have moved to Istanbul temporarily for work. The school's volunteers' work is under the leadership of Harutyun (Arto) and Talar Hisarlı Horozoğlu. The principal is Heriknaz Avagyan.

Every year the graduating class goes to Yerevan for an examination certifying that they have passed 9th grade, and enroll in colleges in Armenia.

During the first wave of the pandemic, 20 students left with their families for Armenia. Last November, 22 more students returned to Armenia with their families. Now the total number of students is about 80. They receive free education, free breakfast and free lunch.

On January 28 of this year, by the request of the Hrant Dink School, divine liturgy was performed in the church in memory of the 14th anniversary of Dink's assassination. After the church ceremony, the school presented its financial needs, and donations were solicited. It was clear from the report that the school needed financial assistance. The parents could not afford to pay full tuition, although they worked full time.

The Tekeyan Cultural Association will transfer all donations to the school immediately. Donations received by April 15, 2021 will be matched up to \$20,000 by a benefactor who last month also donated \$15,000 to the TCA Sponsor A Teacher in Armenia and Artsakh Program.

Please make your tax deductible donation and mail it to:
Tekeyan Cultural Association
755 Mt. Auburn Street
Watertown, MA 02472
Memo: Hrant Dink School

or give online at <https://givebuttr.com/0BK5z0>

SCAN TO DONATE ONLINE

ՆԱՍԱԿՆԵՐ ԵՐԿՐԻՑ

Նամակ 136

Մեր երաժշտական անկումի մասին

Սիրելի բարեկամ,
Մեր այսօրույ կեանքի, այսօրույ մեր իրականության ամենացաւալի, տխուր, ուղղակի յուսահատական դրսեւորումներից մէկը հայկական երաժշտութեան այսօրույ ողբալի վիճակն է:

Կոմիտաս Վարդապետը ցոյց տուեց եւ ապացուցեց, որ հայը ունի իր երաժշտութիւնը եւ ունի բարձր, մեծարուեստ երաժշտութիւն: Վարդապետը նախ, մեզ, աղաւաղուած հայերիս հասկացրեց դա: Ս, փառք Աստծոյ, մեր ժողովուրդը հասկացաւ դա: Ս աստիճանաբար մեր երաժշտութիւնը, եւ, ի հարկէ, նաեւ մեր ժողովրդի գիտակցութիւնն ու երաժշտական ըմբռնումը մաքրուեցին մահմեդական արեւելքի կլկոյցներից ու կաղկանձներից:

1960-ական թուականներին, մեր ժողովրդի գիտակցական աննախադէպ վերելքի տարիներին մեր կեանքը՝ մեր դահլիճները, հեռուստաթերթն ու ռատիօթերթը միայն զուտ հայկական եւ դասական բարձրաճաշակ երաժշտութեան տարածք ու ոլորտ էին: Պատահական չէ, որ մեր տեսական-քննական եւ գեղարուեստական գրականութեան մէջ Կոմիտաս Վարդապետի կերպարն ու գործը դրուում էր Մեսրոպ Մաշտոցի անուան ու գործի կողքին, արդարացում էր Կոմիտաս Վարդապետի կերպարի նման ընկալումը:

Դո՛ւ - Վարդապե՛տ
Դու Ամենայն Հայոց Երգի Վեհափառն ես,
Դու՛ մեր երգի Մեսրոպ Մաշտոց,
Գիրն ու տառն ես Հայոց երգի:
Հայոց Երգի
Անձիր բերքի
Մ'ի ակօսն ու խորունկ առն ես
Մ'ի մատրնտիր սերմը նրա,
Մ'ի խոստումը գալիք բերրի...

Քանաստեղծը գրել էր, չեւեկերպել էր անհերքելի բանաձեւի պէս, եւ բոլորը արտասանում էին Կոմիտասին ու հայ երգին նուիրուած ծաւալուն պոեմի յստակ տողերը դպրոցներում, դահլիճներում, ամենուր... Դա այլեւս մեր ինքնագիտակցութիւնն էր, մեր ըմբռնումը, մեր ներքին խոռվքը:

Մեր ընտիր շարականները, մեր հոգեւոր երաժշտութիւնը, մեր վտուած, մաքրուած ու յստակուած ազգային երաժշտութիւնը հնչում էր ամենուր:

Երեւանը արդէն ուներ երաժշտական ճաշակ ունեցող ընտիր հասարակութիւն: Քանն այն է, որ երկրում շատ յարգի էին երաժշտական դպրոցները: Ս ոչ միայն մայրաքաղաքում՝ Երեւանում, այլեւ հանրապետութեան միւս քաղաքներում ու շրջաններում եւ գիւղական վայրերում: Բոլոր ծնողները չգտում էին իրենց երեխաներին տալ երաժշտական կրթութեան, բայց ասեմ, որ դա շատ դժուար բան էր: Դպրոցներում տեղ չկար, տեղերը չէին բաւականացնում, քիչ էին: Ինչէ՛ր էին անում ծնողները, էլ ծանօթ ու միջնորդ գտնելը, էլ կաշառք առաջարկելը...

Ճիշտ է, բոլորը չէ, որ դառնում էին երաժիշտ, եւ այն էլ՝ ճանաչուած ու նշանաւոր, բայց բոլորը, գրեթէ բոլորը ունենում էին,- չեռք էին բերում, ստանում էին,- երաժշտական ճաշակ, երաժշտական արուեստի հասկացողութիւն եւ ըմբռնողութիւն: Այսպէս էր, որ մենք արդէն ունէինք երաժշտական ճաշակ ունեցող համերգային դահլիճներ:

Մի օր մենք, երիտասարդ մարդիկս, ուրախութեամբ ինչ յայտնաբերեցինք: Յայտնաբերելը ո՞րն է, պարզապէս նկատեցինք: Ասեմ ինչ նկատեցինք:

Սորհրդային երկրում, Մոսկուայում հրատարակուող ռուսերէն մի թերթ կար, կոչւում էր «Սովետական կուլտուրա» («Սորհրդային մշակոյթ»): Մեծադիր, ո՞րք թէ տա՛ւր էջից բաղկացած լրագիր էր: Ս այդ թերթը ամէն ամիս տպագրում էր Սորհրդային երկրում օտարազգի նշանաւոր երաժիշտների ու երգիչների, ինչպէս նաեւ արուեստի այլ ասպարէզների յայտնի գործիչների հիւրախաղերի ժամանակացոյցն ու այն քաղաքներն ու վայրերը, որտեղ նրանք պետք է ելոյթներ ունենան:

Ս մենք պարմանքով եւ ուրախութեամբ յայտնաբերեցինք, որ Մոսկուա եւ Լենինգրադ քաղաքների անուններից յետոյ ամենից յաճախ հանդիպող անունը Երեւանն էր. Մոսկուա-Լենինգրադ-Երեւան, Լենինգրադ-Մոսկուա-Երեւան, Մոսկուա-Տալլին-Երեւան, Լենինգրադ-Կիեւ-Երեւան... Դա պատահական բան չէր, դա հաստատումն էր վերելում իմ ասածի:

Աս՛ր, այդ բոլորը վաղուց չկա: Վրայ հասան չարագուշակ, աղետալի ժամանակներ: Եկաւ ՀՀԾՆ, հայ ժողովրդի կեանքի մեծագոյն չարիքը: Հանրապետութիւնում սկսուեց համատարած կողոպուտը: ՀՀԾԻ թեթեւ չեռքով շատ շուտով երկրում գոյութիւն ունեցող բոլոր քրեական տարրերը, հասարակութեան կասկածելի տականքը ներկայացնող անչինք՝ գողեր, կաշառակերներ, մանր ու մեծ աւապակներ դարձան քաղաքական անուանի գործիչներ եւ պետական պաշտօնեաներ՝ գիւղապետից մինչեւ ամենաբարձր պաշտօնները: Անուններ չտամ, բոլորը գիտեն:

Իշխանութեան եկան մարդիկ, որոնց համար ի՛նչ կրթութիւն, ի՛նչ արուեստ, ի՛նչ երաժշտութիւն... Սրանց հարուստ ու շքեղ մեքենաներից լաւում էր միայն մահմեդական արեւելքի երաժշտութիւն՝ կլարինտի կլկոյցներով եւ հայերէն բառերով թուրքական, արաբական կաղկանձներ:

Ծատ շուտով, շատ կարճ ժամանակում ամէն ինչ փոխուեց, գոյացաւ նոր հասարակութիւն, որի համար գիտութիւնն ու արուեստը բացարձակապէս ոչինչ էին: Երաժիշտը՝ ջութակահարը, դաշնակահարը, միաները այդ իրականութեան մէջ այլեւս աւելորդ էին: Երաժշտական դպրոցները դատարկուեցին, շրջաններում ու շրջկենտրոններում պարզապէս փակուեցին: Մի ժամանակ երաժշտանոց ընդունուելը հեքիաթ էր, անիրականանալի երազանք, միայն եգպկի երջանիկներին էր դա յաջողում: Յետոյ արդէն տասնեակ տարիներ երաժշտանոցի ջութակի եւ միւս բաժինները ոչ ոք չէր դիմում: Գիմող չկար: Մարդը դիմէր, ընդունուէր, սովորէր, յետոյ անգործ մնար ու սովից մեռնէ՛ր...

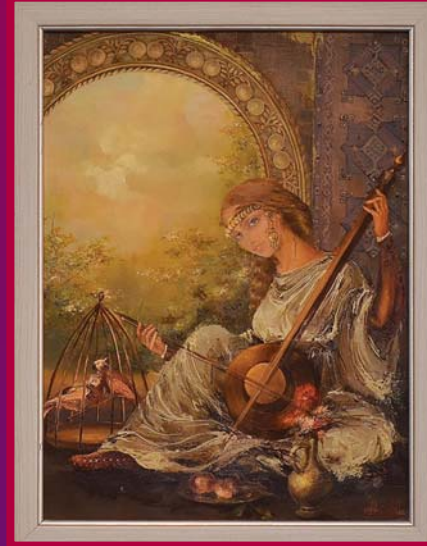
Ս յիշում եմ շատ նշանաւոր համերգներ ու հիւրախաղեր, կարող եմ մանրամասն նկարագրել, թէ ի՞նչ էր կատարում տոմս չեռք բերելու համար: Զպատմեմ: Բայց եւ յիշում եմ, թէ ինչպէս,- 1990-ական թուականներն էին,- Ժան Տէր-Մերկերեանը Երեւանում Էռնեստ Օստունի պոեմը պիտի նուագէր: Պոեմը Հայաստանում հնչելու էր առաջին անգամ: Հայֆիլհարմոնիայի հսկայ

Մեր Արուեստագետները - 217

ԱԼԼԱ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

Օնած Է Թիֆլիս 1979ին: Ուսանած է Թիֆլիսի գեղարուեստի ազգային ակադեմիա, ուրկէ շրջանաւարտ է եղած 2005 թուականին: Ստեղծագործած է Թիֆլիսի եւ Երեւանի մէջ:

Մասնակցած է վանապան ցուցահանդէսներու. այսպէս՝ 2010ին Թիֆլիսի «Մուլա» կեդրոնին մէջ «Երեւան՝ ըլլանք միասին» թեմայով: 2011ին անհատական ցուցահանդէս Երեւանի մէջ, «Պատմական

Թիֆլիսը իր հմայքով»: 2012ին Սայաթ Նովայի նուիրուած Հայաստանի նկարիչներու միութեան կազմակերպութեամբ: 2012ին Թիֆլիսի «Հայաթուն» կրթական համալիրին մէջ նուիրուած Թիֆլիսի հայկական եկեղեցիներուն՝ «երէկ եւ այսօր» թեմայով: 2013ին Վիլնիսի (Լիթուանիա) «արտասահմանի նկարիչներու աչքերը»: 2013ին անհատական ցուցահանդէս Թիֆլիսի մէջ «Ուրարտուի արչագանգ-

ները» թեմայով: Գարչեալ 2013ին Թիֆլիսի մէջ անհատական ցուցահանդէս նուիրուած Սայաթ Նովայի:

դահլիճում հապի մի հարիւր մարդ կար...

Ս եթէ չեմ սխալում, դա Երեւանում Ժան Տէր-Մերկերեանի վերջին համերգն էր...

Ս յետոյ գնալով ամէն ինչ օրեցօր աւելի վատացաւ: Երեւանի որոշ թատրոններում փողոցային գոեհիկ լեզուն, բանտային ժարգոնով, ռուսերէն, թուրքերէն բառերով խճողուած, դարձաւ թատրոնի լեզու: Լաւ կը լինի, որ էլի անուններ չտամ:

Մեղաւորը առանձին անհատները չեն, այլ այն իշխանաւորները, որոնք ստեղծեցին այդ մթնոլորտը:

Հայաստանի երկրորդ եւ երրորդ նախագահները,- չեմ կարող ինչ ստիպել, որ նրանց անունները գրեմ իմ չեռքով,- պաշտօնականացրին հայերէն բառերով թուրքերէն կլկոյցները, կլարինտի կաղկանձները: Նրանք a la թուրքա երգողներին պատուաւոր կոչումներ տուեցին, պետական յարգանք ու ճանաչում, եւ ողջ Հայաստանը լցուեց թրքական-ատրպէյճանական կլկոյցներով ու կաղկանձներով: Ամենուրեք դա է, ռեստորաններում, ճաշարաններում, սրճարաններում, ռադիոյի եւ հեռուստատեսութեան եթերում, ամենուր... Այն, ինչ չեռք էր բերուել տասնեակ տարիների ընթացքում, երկու տասնամեակում ամենազօր հեռուստատեսութեան միջոցով, երկրորդ եւ երրորդ նախագահների եւ նրանց հյու-հպատակ լաքէյների չեռքով ոչնչացուեց: Ս աղետը շարունակում է այսօր էլ:

Ս եթէ մշակոյթի ինչ-որ փշրանքներ մնացել էին, դրանք էլ ոչնչացրին-վերացրին այսօրույ ապիկար, ուղղակի հակամշակութային եւ հակակրթական իշխանութիւնները:

Ս դատելով ըստ իրերի դրութեան, դրա վերջը չի երեւում: Աւելին, հայ երաժշտական մշակոյթը գլորում է դեպի անդունդ:

Հայաստանի կոմպոզիտորների միութիւնը գոյութիւն չունի, վաղուց մեռած մարմին է: Կոմիտասի անուան կոնսերվատորիան (երաժշտանոցը) ռքախօս քաղքենի դասատու-պրոֆեսորների ճահիճ է, եւ այն էլ՝ գարշահոտ ճահիճ: Նրանցից որեւէ մէկը մի օր մի բառ ասե՛լ է հայ երաժշտութեան այսօրույ աղետալի վիճակի մասին: Ի հարկէ, ոչ:

Մի երկու կոմպոզիտոր կայ, որոնք գրում են ինչպէս ասում են՝ դրսի համար: Նրանք որեւէ կապ չունեն ոչ այսօրույ Հայաստանի ոչ էլ այսօրույ հայ ունկնդրի հետ:

Թէ ինչո՞ւ է այս բոլորը այսպէս, եւ ըստ իս, ո՞վ է մեղաւոր եւ պատասխանատու այս բոլորի համար, կը գրեմ իմ յաջորդ նամակում:

Մնամ
այսօրույ Հայաստանում իշխող երաժշտական վիճակից
ահաբեկուած ընկերո՞յ՝

Երուանդ Տէր-Սաչատուրեան
Երեւան